

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

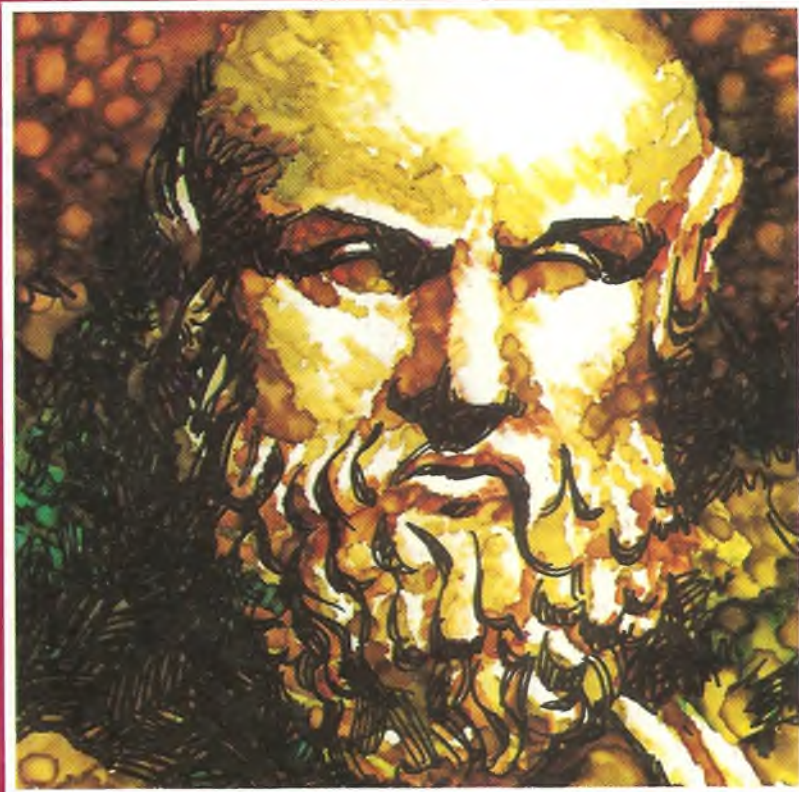
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

ANADOLU YAYINCILIK

TÜRK VE DÜNYA ÜNİÜLERİ ANSİKLOPEDİSİ

KİŞİLER ● DÖNEMLER ● AKIMLAR ● YAPITLAR

AISKHYLOS

AHMED III
AHMED ARIF
AHMED BEDEVİ
AHMED BEY
AHMED CEVAD PAŞA
AHMED ÇELEBİ
AHMED DAİ
AHMED DEDE
AHMED EFENDİ
AHMED ESAD EFENDİ
AHMED FAKİH
AHMED FEHİM
AHMED FEVZİ PAŞA
AHMED b. HANBEL
AHMED H. MÜFTÜOĞLU
AHMED HİLMİ
AHMEDİ
AHMED MUHTAR PAŞA
AHMED MURŞİDİ
AHMED NİYAZİ /Resnel/
AHMED PAŞA
AHMED PAŞA /Cebeci/
AHMED PAŞA /Gedik/
AHMED PAŞA /Hain/
AHMED PAŞA /Hersekzade/
AHMED PAŞA /Tartuncu/
AHMED RIZA
AHMED RİFAİ /Seyyid/
AHMED SAMİM

AHMED SÂRBAN
AHMED ŞAH /Dürranî/
AHMED ŞEMSEDDİN
AHMED ŞUAYİB
AHMED TEVFIK PAŞA
AHMED VEFİK PAŞA
AHMED YESEVİ

AHMET HAŞİM
AHMET MİDHAT
AHMET PAŞA /Şeker/
AHMET RASİM
AHRENS, Heinrich
AIKEN, Conrad Potter
AILEY, Alvin

AILLY, Pierre D'
AISKHYLOS
AISOPOS
AKAD, Lütfi
A.KADİR
AKALIN, Besim Ömer
AKAN, Mehmet
AKAR, Nasuh
AKARSU, Bedia
AKARSU, Günay
AKATLI, Füsün
AKBAL, Oktay
AKBAŞ, Hüseyin
AKBULUT, Ahmet Ziya
AKÇAKOCA BEY
AKÇAY, Ahmet Şevki
AKÇAY, İsmail
AKÇURA, Yusuf
AKDAĞ, Mustafa
AKDİK, Kamil
AKDİK, Şeref
AKENATEN
AKGÜN, Nahit Ulvi
AKI, Niyazi
AKIN, Bedii Faik
AKIN, Gülten
AKINCI, Gündüz
AKINCIOĞLU, M. Niyazi
AKİBA ben YASEF

1. ve 2. fasikülleri edinemeyen okurlarımıza:

Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi,
bütün yurttta büyük ilgiyle karşılanmış,
1. ve 2. fasiküller bazı bölgelerde ve
bayilerde çok çabuk tükenmiştir.
Bu nedenle pek çok okurumuz
ilk fasikülleri edinememişlerdir.
3. fasikülün dağıtımı,
bu durum göz önünde bulundurularak
yeniden planlanmıştır.

1. ve 2. fasikülleri edinemeyen okurlarımız,
eksiklerini bayilerine sipariş verebilirler
veya YADA'nın aşağıdaki adresinden
ödemeli olarak isteyebilirler.

YADA Yayın - Dağıtım A.Ş.
Doktor Şevki Bey Sokak No: 6
Divanyolu, İstanbul Tel: 520 74 72

ANADOLU YAYINCILIK A.Ş. adına sahibi: Nazar BÜYÜM

Genel Yayın Yönetmeni : Taha PARLA
Yazı İşleri Müdürü : Meltem SOMAY
Teknik Yönetmen : Yavuz KÖSEMEN
Renkli Baskı : Ana Basım Sanayi A.Ş.
Siyah-Beyaz Baskı : Milliyet Yayın A.Ş.

Dağıtım : Hürriyet Holding A.Ş.
Abone ve Her Türlü İstek Adresi :
YA DA Dr. Şevki Bey Sokak, No: 6 Divanyolu

Cilt 1, Fasikül 3
5 Aralık 1983
300 TL.

© ANADOLU YAYINCILIK, Büyükdere Caddesi, Üçyol Mevkii, No: 93 Maslak-İstanbul
Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://ranney.org>

İstanbul Türk İslam Eserleri Müzesi

AHMED III (1673-1736)

Osmanlı padişahı. Lale Devri'nin yaratıcısıdır.

30 Aralık 1673'te İstanbul'da doğdu, 1 Temmuz 1736'da aynı yerde öldü. Babası, IV. Mehmed, annesi Emetullah Gülnüş Sultan'dır. Şehzadelik dönemi sarayda kapalı olarak geçti.

III. Ahmed, kardeşi II. Mustafa'nın Edirne Vakası olarak bilinen ayaklanma sonucu tahttan indirilmesi ile 22 Ağustos 1703'te padişah oldu. Saltanatının ilk yılları, devleti zorla ellerine geçiren, Osmanlı hanedanına karşı güvensizlik besleyen, hatta bir hanedan değişikliğini bile düşünen ayaklanmacıların ortadan kaldırılması ve devlet yönetimi için liyakatli bir sadrazam aranması ile geçti. Bu arayış ile kısa sürede yedi sadrazam değiştiren III. Ahmed, 1710'da büyük umutlarla işbaşına getirdiği Köprülü Numan Paşa'nın da başarısızlığı üzerine sadrazamlığa ikinci kez Baltacı Mehmed Paşa'yı atadı.

Bu sırada, Rus Çarı Petro ile İsveç Kralı XII. Karl (Demirbaş Şarl) arasında amansız bir mücadele süregelmekteydi. İsveç kralı karşısında uzun süre yenilgiye uğrayan Petro, 1709 Poltova Savaşı'nda İsveç kralını yenmeyi başardı. Bu yenilgi üzerine XII. Karl, Osmanlı Devleti'ne sığınmak zorunda kaldı. Ruslar'ın kralı izlemek amacıyla Osmanlı topraklarına girmeleri bir Osmanlı-Rus savaşının patlamasına neden oldu. Baltacı Mehmed Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu kısa sürede Ruslar'ı Prut ırmağı kıyısında kuşattı ve teslimi zorladı. Yok edilme tehlikesiyle karşı karşıya kalan Ruslar, her koşulu kabul ederek barış yapmaya hazır olduklarını sadrazama bildirdiler. Sadrazam, ordunun durumunu dik-kate alarak bu teklifi kabul etti ve 21 Temmuz 1711'de Prut Antlaşması'nı imzaladı. Bu antlaşma ile özellikle

1699 Karlofça Barışı ile Ruslar'ın eline geçmiş bulunan Azak Kalesi geri alınmakta ve Karadeniz yeniden Osmanlı denetimine girmektedir. Ancak Ruslar antlaşmayı uygulamak istememiş, Osmanlı Devleti yeni bir savaş tehdidi ile ve uzun uğraşmalardan sonra Prut Antlaşması'nın tatbikini sağlayabilmiştir. Savaş sırasında, Eflâk ve Boğdan voyvodaları Ruslar'ın tarafını tuttuklarından, yerlerine bundan böyle İstanbul'dan yollanan Fenerli Rum beyleri atanmaya başlanmıştır.

Osmanlı-Rus savaşından sonra, 1699 Karlofça Antlaşması'yla kaybedilen yerlerin geri alınması amacı ile yapılan Venedik ve Avusturya savaşları (1715-1718), III. Ahmed döneminin önemli olaylarındandır. Karlofça Antlaşması ile Venedikliler'in eline geçmiş olan Mora geri alınmış; ama, Avusturya ile yapılan savaş istenilen sonucu vermemiştir. Bu savaşta Avusturya orduları Belgrad'a kadar ilerlemiştir. Bir süredir perde arkasında devlet yönetiminde önemli bir rol oynayan Nevşehirli Damat İbrahim Paşa 9 Mayıs 1718'de sadrazam olmuş ve Pasarofça Antlaşması'nı yaparak, savaşlara bir son vermiştir (21 Temmuz 1718). Bu antlaşma ile Mora, Osmanlı Devleti'ne geri verilmiş olmakla birlikte, Tamişvar ve Belgrad, Avusturya'ya bırakılmaktaydı.

Nevşehirli İbrahim Paşa'nın uzun süren sadrazamlığı (1718-1730) doğudaki İran savaşları bir yana bırakılacak olursa, uzun bir barış dönemi olmuştur. Pasarofça Antlaşması ile başlayan bu dönem, bir zevk ve sefa devri olmuştur. Bunun yanında bazı düzenlemeler ve yenilikler de yapılmıştır. Mimari, şiir ve musiki alanlarında parlak örnekler verilirken, İstanbul'da beş kütüphane açılmış, birçok eserler Türkçe'ye çevrilmiş, ayrıca nadir yazma kitapların yurt dışına çıkarılması yasaklanmıştır.

1725'te İstanbul'da kurulan bir çini fabrikası ile eski Kütahya çiniciliği canlandırılmaya çalışılmış, İznik ve Kütahya'daki çini imalathaneleri de yenilenmiştir. Ayrıca yine İstanbul'da çuha ve kumaş fabrikaları açılmış ve şehrin su gereksinimi için büyük bendler yapılmıştır. Askeri alanda bazı düzenlemeler yapılmak istenmişse de bu konuda önemli bir başarı sağlanamamıştır. Ancak Tersanede bazı reformlara girilmiş ve üç ambarlı büyük kalyonların yapımına başlanmıştır. Tulumbacı Ocağı da yine bu dönemde kurulmuştur. İlk Türk basımevinin 1728'de İbrahim Müteferrika ve Said Mehmed Efendi'nin çabaları ile açılması, III. Ahmed döneminin en önemli olaylarından biridir.

III. Ahmed'in saltanatı, 1729'da büyük bir bunalımla karşı karşıya kaldı. Bunda, İran savaşlarındaki başarısızlıklar ve bu gelişmeler karşısında rahatına düşkün devlet adamlarının gevşekliği büyük bir rol oynamıştır. Bu durum, devlet adamlarının parlak yaşayışlarını yadırgayan dini çevrelerin ve halkın hoşnutsuzluğunu beklenmedik bir biçimde ortaya çıkartmıştır. İstanbul halkının içinde bulunduğu sıkıntılar ve hayat pahalılığı ise bu hoşnutsuzluğu daha da artırmaktaydı.

III. Ahmed'in saltanatına son verecek olan ayaklanma, Yeniçeri Ocağı'ndan olmakla birlikte bir hamamda tellaklık yapan Patrona Halil'in önderliğinde düzenlenmiş, tutucu çevrelerce de desteklenmiştir. Uzun bir hazırlık dönemi geçiren ayaklanma, başlangıçta zayıf bir yapıda olmakla birlikte, üzerine gidil-

Lale Devri

Patrona Halil ayaklanması

mediğinden büyümüş ve önü alınamamıştır. Bu gelişmede, Üsküdar'da İran seferine gitmek üzere hazır bekleyen ordunun başında sefere çıkmak istemeyen III. Ahmed'le sadrazam İbrahim Paşa'nın tutumlarının da büyük payı olmuştur. Ayaklanmanın gösterdiği umulmadık gelişme karşısında, sadrazamın ve yakınlarının III. Ahmed tarafından idam'edilmeleri, ayaklanma ateşini söndürmeye yetmemiştir. Olayların ancak padişahın saltanattan uzaklaştırılmasıyla yatışabileceği anlaşıldığından, III. Ahmed tahttan ayrılmak zorunda kalmıştır.

Kendi eliyle yeğeni Mahmud'u tahta çıkartan III. Ahmed saltanattan uzaklaştırıldıktan sonra, sarayda kendisine ayrılan dairede altı yıl daha yaşamıştır. Mezarı, Yeni Cami'de Turhan Sultan türbesindedir.

III. Ahmed, ince ruhlu, rahatına ve zevkine düşkündü. Parayı çok severdi. Büyük masraflara yol açtığı için savaştan kaçınırdı. Çok iyi bir hattattı. Birçok kitabeler ve bazı camilerde yer alan levhalar yazmıştır. Şiirle de uğraşmıştır. Şiirde mahlası "Necib" idi. Kız ve erkek otuz bir çocuğu olan III. Ahmed çocukları için günlerce süren ve bütün İstanbul halkının yiye içtiği parlak sünnet düğünleri düzenlemiştir. Çocuklarının çoğu küçük yaşta ölmüştür. Oğullarından ikisi, III. Mustafa ve I. Abdülhamid adlarıyla padişah olmuştur.

- KAYNAKLAR: M. Aktepe, *Patrona İsyanı*, 1958; A.R. Altınay, *Lâle Devri*, 1932; A.R. Altınay, *Lady Montague'nün Şark Mektupları*, 1933; A.N. Kurat, *İsveç Kralı XII. Karl'ın Türkiye'de Kalışı ve Bu Sıralarda Osmanlı İmparatorluğu*, 1943; M. Nuri Paşa, *Netayicü'l Vukuat*, 3-4, 1980; M. Sertoğlu, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, V, 1962; M.L. Shay, *The Ottoman Empire from 1720 to 1734 as Revealed in Despatches of the Venetian Baili*, 1944; İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV, 1956.

- BAKINIZ: İBRAHİM PAŞA [Damat], MAHMUD I, MUSTAFA II, PATRONA HALİL.

AHMED ARİF

(1927)

Türk şair. Halk kaynaklarına dayanan söyleyişiyle şiirini büyük okur kitlelerine ulaştırdı.

Diyarbakır'da doğdu. Doğu'nun aşiret töreleri içinde büyütüldü. Ortaöğrenimini Diyarbakır Lisesi'nde tamamladı. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümü'ne girdi. 1950 yılında TCK'nın 141. maddesine aykırı davranıştan tutuklandığı için öğrenimi yarım kaldı. Serbest bırakılınca bir süre plan ve kopya teknisyeni olarak çalıştı. 1952 yılında yine tutuklandı ve bu kez gizli örgüt kurduğu savıyla yargılandı. İki yıllık mahkûmiyetinin bitiminden sonra Ankara'ya yerleşti. Çeşitli gazete ve dergilerde, teknik işlerde çalıştı. 1968'de yayımlanan tek şiir kitabı *Hasretinden Parangalar Eskittim*, 1980'de on sekizinci basımına ulaştı.

Ahmed Arif şiire lise sıralarında Ahmed Haşim, Tanpınar, Tarancı gibi şairlerin etkisinde birtakım denemelerle başladı. Bir süre sonra acemiliğin izlerini

taşıyan bu şiirlerin şiir olmadığına, gerçek şiirin bu kadar kolay yazılmaması gerektiğine karar verdi. 1944-1948 arasında *İnkılâpçı Gençlik* ve *Meydan* dergilerinde yayımlamaya başladığı şiirleriyle adını duyurdu. 1950'lerde *Yeryüzü*, *Berber*, *Seçilmiş Hikâyeler*, *Yeni Ufuklar*, *Kaynak* dergilerinde seyrek de olsa şiirleri görüldü. Daha sonraları dönemin politik baskıları yüzünden, 1940'larda şiire başlayan toplumcu kuşağın çoğu şairleri gibi, şiirlerini dilediğince yayımlayamadı. 1960'ların görece özgür ortamı, Ahmed Arif'in yeniden günışığına çıkmasına olanak sağladı. Çeşitli dergilerde daha önce basılmış kimi şiirleri 1967'de *Soyut* dergisinde topluca yayımlandı. 1968'de çıkan tek kitabı *Hasretinden Prangalar Eskit-*

Akşam Erken İner Mahpusâneye

*Akşam erken iner mahpusâneye.
Ejderha olsan kâr etmez.
Ne kavgada ustalığın,
Ne de çatal yürek civan oluşun.
Kâr etmez, inceden içine dolan,
Alp götüren hasrete.*

*Akşam erken iner mahpusâneye.
İner, yedi kol demiri,
Yedi kapıya.
Birden, ağılamaklı olur bahçe
Karşıda duvar dibinde.
Üç dal gece sefâsı,
Üç kök hercaî menekşe...*

*Aynı korkunç sevdâdadır
Gökte bulut, dalda kaysı.
Başlar koymaya hapislik.
Karanlık can sıkıntısı...
Kürdün Gelini'ni söyler maltada biri
Bense volta'dayım ranza dibinde
Ve hep olmayacak şeyler kurarım,
Gülünc, acemi, çocuksu...*

*Vurulsam kaybolsam derim,
Çırılçıplak, bir kavgada.
Erkekçe olsun isterim,
Dostluk da, düşmanlık da.
Hiçbiri olmaz halbuki,
Geçer süngüler namluya.
Başlar gece devriyesi jandarmaların...*

*Hırsla çakarım kibriti...
İlk nefeste yarılanır cıgaram,
Bir duman alırım, dolu,
Bir duman, kendimi öldüreskiye.
Biliyorum, "sen de mi?" diyeceksin,
Ama akşam erken iniyor mahpusâneye.
Ve dışarda delikanlı bir bahar,
Seviyorum seni,
Çıldırasıya...*

tim geniş bir ilgi gördü üst üste yeni baskılar yaptı. 1970'lerin politik hareketliliği içinde şiirleri bestelendi, büyük yaygınlık kazandı.

Ahmed Arif ilk şiirlerini ortaya çıkardığı sıralarda Orhan Veli ve arkadaşlarının şiir anlayışı ön plandaydı; yazmaya yeni başlayan gençlerin çoğu bilinçli, bilinçsiz onu izliyorlardı. Öte yandan, başka bir bölüm şair de Nâzım Hikmet'in çizgisinde bir şiir geliştiriyordu. Ahmed Arif, bu ikinci bölüm içinde yer almakla birlikte, özgün bir söyleyiş geliştirdi. Hem konu, hem deyiş özellikleri açısından halk türkülerine, ağıtlara, masallara yaslandı. Sert ve acımasız bir doğanın zengin görünümünü, direnme, mapusluk, insan sevgisi, umut gibi konularla bağdaştırdı. Yetiştirdiği ortamın izlenimlerini, gözlemlerinin birikimini insancıl, toplumcu bir dünya görüşü doğrultusunda yeniden şekillendirdi. Şiirlerinin özüne uygun bir yapı ve dize düzeni buldu. Birbirini izleyen kısa, vurucu dizeler, incelemeler, bölümlemelerle şiirine hem özü yansıtan bir ritm kazandırdı, hem imgelerini güçlendirdi.

Ahmed Arif, uzun yıllar sessizliğe, baskıya, anılmamaya sabırla katlanan köklü bir şiiri, gücünden bir şey yitirmeden sürdürmesiyle önemlidir. Çeşitli şiir akımlarının birbirini izlediği geniş bir zaman dilimi içinde, modalaşan etkilere kapalı, kendi yolunda şiirler yazdı. Şiirinin okur önüne çıkma olanağı bulmasından sonra kazandığı yaygınlık önemini ayrıca kanıtladı.

• YAPITLAR: *Hasretinden Prangalar Eskittim*, 1968.

AHMED BEDEVİ [Şeyh Seyyid] (1200-1276)

Arap mutasavvıf. Arabistan'da tasavvuf akımının yayılmasına, Ahmedîye tarikatının kurulmasına öncülük etmiştir.

Fas'ta doğdu. Ataları Arabistan'da çıkan karışıklıklar yüzünden buraya göç etmişti. Daha sonra yerleştiği Mısır'ın Tanta ilinde öldü. Yaşamıyla ilgili bilgileri veren kaynaklar birbirini tutmaz.

Yaygın bir söylentiye göre çocukluğunda ailesi Mekke'ye göçen Ahmed, gençliğinin ilk dönemini gelenek, kural tanımayan, savruk davranışlarla geçirdi; çevresinde iyi bir izlenim bırakmadı. Otuz yaşına doğru birdenbire değişti, çevresiyle bütün bağlarını kopardı, kendini dine verdi. Yeryüzünde yaşayan kadınlarla evlenmenin kendisine yasaklandığını, ancak cennetteki hurilerden biriyle evlenebileceğini söylemeye, yaşı ilerledikçe insanlardan uzaklaşmaya, konuşmamaya başladı. Tanrı sözü olan *Kuran* varken konuşmanın gerekmediğini ileri sürdü. Konuşması gerektiğinde ellerini, başını, gözünü oynatmakla yetindi. Bu tür davranışları çevresinde toplananları etkilediği gibi sayılarının artmasını, ününün uzak illere dek yayılmasını sağladı. Sık sık kendinden

geçer, taşkınlığa varan davranışlarla çevresinde toplananları etkiler, Tanrı'ya yöneliş içinde bulunduğu izlenimini uyandırır. Bir süre Irak'a, çağın en büyük sofileri sayılan Ahmed Rifai ile Abdulkadir Geylani'nin türbelerini görmeye gitti. Bu gezi sırasında, Fatma Bint Barri adlı bir kadınla karşılaştı. Aşırı bir duyarlılıkla Ahmed Bedevî'ye kapılan kadının, onu derinden etkilediği, yeni taşkınlıklar içine sürüklediği de söylenir. Buna karşın o kadınla da evlenmeye yanaşmadı, kapıldığı derin taşkınlığın etkisiyle Mısır'a, Tanta'ya gitti, saygıyla karşılandı. Başta sultan olmak üzere, devlet büyüklerinden ilgi gördü. Bu ilgi bir yandan etkisinin artmasına, bir yandan da inançlarının hızla yayılmasına yardımcı oldu.

Ahmed Bedevî, evinin düz damında oturur, kızla boyanmış yünden üstlük giyer, güneşe bakar, derin bir taşkınlık içinde kendinden geçirdi. Bu davranışlarından dolayı çevresinde toplananlara "as-hab-al-Sath" (damda oturanlar) ya da "sutuhiyâ" denmiştir. Adına kurulan tarikatı sürdürenler kızıl sarık sararlar, derin bir taşkınlık içinde Tanrı adlarını sessizce anarlar. Tarikatın genel kurallarını düzenleyen Abdul-Al en etkili ardılıdır.

Ahmed Bedevî'nin düşüncelerinin iki kaynağı vardır; Yeni-Platonculuk ve *Kuran*. Ona göre, Tanrı yaratıcıdır, bütün olgunlukların, güzelliklerin, ışıkların (nurların) kaynağıdır. Evrende ne varsa Tanrı'nın buyruğu altındadır. Tanrı'ya varmak için insanın bütün geçici varlıklardan uzak kalması, dünyaya bağlanmaması gerekir. Tek varlık, tek gerçek Tanrı'dır. İnsanın arınması Tanrı ışığının gönüle doğmasıyla olur. Bu nedenle kişi gönlünden bütün geçici istekleri, dünya varlıklarıyla ilgili eğilimleri atmalıdır. Gösterişten uzak kalmak, azla yetinmek, derin düşünceye dalmak, toplum içine girmek olgunlaşmanın başlıca koşullarıdır.

Ahmed Bedevî'nin düşüncelerinde önemli bir yenilik yoktur. Ancak yaşadığı sürece çevresindekileri etkileyen alışılmamış davranışları, kendine karşı aşırı bir ilginin doğmasına yol açmıştır. Sonradan, bu ilginin yapıtlarından kaynaklandığı izlenimi uyanmıştır. Bununla birlikte Ahmed Bedevî, halifelik Osmanlı Devleti'ne geçinceye değin, başta Mısır olmak üzere, bütün Arabistan'da etkisini sürdürmüş, kendi adıyla kurulan tarikattan kaynaklanan yeni inanç kurumları doğmuştur.

• YAPITLAR: *Evrâd, Salât, Vasaya*.

AHMED BEY (1806-1855)

Tunus Beyi. Osmanlı egemenliğine karşı çıkmış, ülkesinde Batılılaşma hareketini başlatmıştır.

Hüseyin Hanedanı'nın dokuzuncu beyi Mustafa'nın oğludur. 1837'de babasının ardından Tunus Beyi oldu.

Bu yıllarda Osmanlılar, Viyana ve Aix-la-Chapelle kongrelerinden sonra Tunus'ta zayıflayan var-

*Düşüncesinin
iki kaynağı*

liklarını güçlendirmek ve Tunus'u yeniden denetim altına almak istiyordu. 1830'da Cezayir'i almış olan Fransa ise, Tunus'ta Osmanlı egemenliğini istemiyor, bu nedenle Tunus'a bağımsızlığını koruması konusunda yardımcı oluyordu.

Ahmed Bey, Tunus Beyi olduktan sonra, vergi almaya gelen Osmanlı görevlilerini geri çevirdi. 1845'te Osmanlı yönetiminin Tunus'un bağımsızlığını tanıdığını ilan etti. Bu tanıma, yalnızca kendi beylik dönemi için geçerliydi. Ama Osmanlı kaynaklarında Tunus'a bir hatt-ı şerif gönderildiği konusunda kayıt yoktur. Resmi belgelerde Ahmed Bey, Ahmed Paşa olarak anılmakta, onu izleyen Mehmed ve Sadık beylerden de yine müşir ve paşa olarak söz edilmektedir. Bu durum Osmanlı Devleti'nin Tunus'u kendisine bağlı saydığını göstermektedir.

1848'den sonra İngiliz Başkonsolosu Sir Stratford Canning'in aracılığıyla, Osmanlı yönetimi ile Tunus arasında bir uzlaşma sağlandı. Ahmed Bey 1849'da Sahel Valisi Sidi Muhammed ile padişaha armağanlar yolladı. 1854 Kırım Savaşı'nda da Osmanlı ordusuna destek olmak amacıyla 8.500 kişilik bir kıta gönderdi.

Ahmed Bey, Osmanlı egemenliği karşısında bağımsızlığını koruyabilmek için Fransız yardımına bel bağladı. Bu nedenle, İngiltere'nin tüm çabalarına karşın Tunus'ta Fransız etkisi arttı. Yönetimi sırasında bir Batılılaşma hareketi başlattı. 1841'de köle ticaretini yasaklayarak kendi kölelerini serbest bıraktı. 1846'da da İngiltere ve Fransa'nın teşvikiyle ülke içinde kölelik tümden kaldırıldı ve köle çarşısı kapatıldı. Yahudiler üzerindeki baskılar da azaldı.

Ahmed Bey eğitimin geliştirilmesi için çaba gösterdi. 1843'te Fransız rahibeleri bir kız okulu açtılar, ardından da bir Fransız rahip erkek okulu açtı. 1845'te her dinden erkek öğrencinin okuyabileceği Saint Louis College adlı bir okul kuruldu. Bu olay, Tunus'ta laik öğretimin başlangıcıydı.

1841-1848 arasında Fransız mühendislerle ülkenin haritasını çizdirdi. Kurmaya çalıştığı ordu, Fransız subaylarca eğitildi. Ayrıca, subay yetiştirmek amacıyla bir okul açıldı. Donanma için bir tersane kuruldu ve Porto Forina'da bir liman açıldı.

Ahmed Bey'in reformlar için yaptığı harcamalar, gösterişe düşkünlüğü ile birleşince mali sıkıntılar ortaya çıktı. Sebha Secumi kıyısında yaptırmaya başladığı saray, milyonlar harcandığı halde bitirilemedi. Ağır vergiler halkın yoksullaşmasına yol açtı. 1840'ta Tunus'ta, 1842'de Goletta'da ortaya çıkan ayaklanmalar güçlükle bastırılabilirdi. Kendisini izleyen beyler zamanında ise Tunus'un iktisadi durumu iyice kötüleşti.

AHMED BEY [Dükakinzade] (? - 1556/57)

Osmanlı Divan şairi. Şiirlerinde varlık birliğini işlemiştir.

II. Bayezid'in kızı Gevherimülük Sultan ile Dükakinzade Mehmed Bey'in oğludur. Gençlerin

Samî'ye göre: Dükakin daha doğrusu "Le duc Jean"ın bozulmuş şekli olan Dükagin, İşkodra'yı (Arnavutluk'ta) ele geçiren Normandiya prenslerindendir. Aile daha sonra Arnavutlaşmıştır. Bu soydan gelen I. Selim'in sadrazamlarından Dükakinzade Ahmed Paşa (İdamı 1515), Ahmed Bey'in büyükbabasıdır.

Ahmed Bey'in yaşamı üstüne pek fazla bilgi yoktur. Yalnızca, I. Süleyman döneminde bir süre sancak beyliği yaptığı bilinmektedir. Daha sonra kendi isteği ile görevinden ayrılıp kendini tasavvuf'a verdi. İstanbul'da öldü.

Şiirleri Ahmed Sarban'ınkiler ile karıştırılmıştır. Hatta Ahmed Bey ile Ahmed Sarban'ın aynı kişi olduğu ileri sürülmüştür. Divan'ının bir nüshasında *Divan-ı Ahmed-i Sarban Dükakinzade* kaydı vardır.

Şiirlerinde vahdet-i vücud (varlık birliği) görüşünü işlemiştir. Dili çağdaşlarına göre daha yalın ve açıktır.

• **YAPITLAR:** *Divan* (İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar No: 2830/1, No: 802; Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli Bölümü No: 1730, Halet Efendi Bölümü No: 167)

• **BAKINIZ:** AHMED SÂRBAN

AHMED CEVAD PAŞA (1851-1900)

Osmanlı komutan ve sadrazam. Osmanlı tarihine ilişkin önemli eserleri vardır.

Babası Kabağağazade Miralay Mustafa Bey'in görevi nedeniyle bulunduğu Şam'da doğdu, İstanbul'da öldü. Tarihçi Mehmed Şakir Paşa'nın kardeşi, Halikarnas Balıkcısı'nın (Cevat Şakir Kabağaçlı) amcasıdır. Küçük yaşta kimsesiz kalınca Rumeli Kazaskeri Âtufzade Hüsameddin Efendi tarafından himaye edildi. 1865'te girdiği Harbiye'yi kurmay yüzbaşı olarak birincilikle bitirdi. 1871'deki ilk askeri görevi Padişah Abdülaziz'in yaverliği idi. O sıralarda yazdığı *Malumatü'l-Kâfiye fi Memaliki'l-Osmaniye* adlı kitabında Osmanlı İmparatorluğu içindeki ülkeler hakkında tarihi ve coğrafi bilgiler veriyordu. Padişahın da beğendiği bu eser, askeri liselerde ders kitabı olarak okutuldu. 1877'de Osmanlı-Rus Savaşı'nda Tuna ordusuna katıldı. Kısa sürede miralaylığa yükselerek, tümen kurmay başkanlığı ve tümen komutanlığı görevlerinde bulundu. 1882'de, Berlin Antlaşması hükümlerinin sınırlarla ilgili uygulanmasında görev aldı. 1884'te ilk diplomatik görevi olan Çetine elçiliğine atandı. İki yıl sürdürdüğü bu görevinden hastalığı nedeniyle ayrıldı. Bir süre Viyana'da tedavi gördükten sonra 1888'de İstanbul'a dönüp, Teftiş-i Askeri Komisyonu üyeliğinde bulundu. Yayımladığı *Tarih-i Askeri-i Osmani* adlı kitabıyla II. Abdülhamid'in ilgisini çekti. İkinci cildini sansür nedeniyle yayımlayamadığı bu kitabında, Yeniçerilerin tarihini anlatıyor, giysilerinin ve silahlarının resimlerini veriyordu.

1889'da Girit'te karışıklıklar baş gösterince, ferik

(korgeneral) rütbesiyle Vali Şakir Paşa'nın kurmay başkanlığı ile görevlendirildi. Aralarındaki sürtüşme nedeniyle Şakir Paşa İstanbul'a çağrılınca, 1890'da olağanüstü yetkilerle Girit vali vekili ve komutanı oldu. Müslüman ve Hristiyan halk arasında uyumu sağlayıp, olayları yatıştırdı. Tahta geçtiğinden beri başarılarını gözleyen II. Abdülhamid tarafından 1891'de sadrazamlığa getirildi. Dört yıllık sadrazamlığı döneminde iç ve dış politik dengeyi korumaya çalıştı. Ancak Anadolu'da başkaldıran Ermeniler'e karşı takındığı sert tutum nedeniyle yabancı devletlerin eleştirisine uğradı.

Başlangıçta padişahın buyruklarına kesenkes uyan Cevad Paşa, padişahın tüm yetkileri kendinde toplayıp, sorunların çözülmemesi karşısında da sadrazamı öne sürmesi üzerine, II. Abdülhamid'e bir mektup sundu. Mektubunda Anadolu, Rumeli ve Yemen'de ortaya çıkan karışıklıkların yanlış uygulamalardan kaynaklandığını, köklü önlemler alınması gerektiğini, ilk önlem olarak da saray görevlilerinin etkisinin azaltılmasını, buna karşılık sadrazamın yetkilerinin artırılmasını öneriyordu. Padişahın yetkilerinin tartışılmaz olduğunu, ancak sadrazamla aralarında daha sağlıklı bir haberleşme kurulursa, sadrazamın yetkileri konusunda sorun çıkmayacağını ve sadrazamlık makamının daha işlevsel kılınacağını belirtiyordu. Bir dizi ıslahat önerilerini de içeren bu mektup, çevresine karşı güvensizliği giderek artan Abdülhamid tarafından kuşkuyla karşılandı. Yetkilerinin elinden alınıp, bütün gücün sadrazamda toplanacağı düşüncesiyle 1895'te Ahmed Cevad Paşa'yı sadrazamlıktan uzaklaştırdı. Ancak Girit yeniden karışınca Ahmed Cevad Paşa, 1897'de Girit Fırka-i Askeriye Komutanlığı'na atandı. Ama, bir süre sonra Girit'in yönetimi Avrupa devletlerine bırakıldı ve Osmanlılar adadan çekildi.

Bu sırada sağlığı iyice bozulan Ahmed Cevad Paşa İstanbul'a dönmek için saraydan izin aldıysa da, Seraskerlik onu Şam'daki V. Ordu komutanlığına atadı. Ancak hastalığı ağırlaştığından İstanbul'a döndü ve çok geçmeden öldü. Aydın bir devlet adamı olan Ahmed Cevad Paşa, Arapça, Farsça, Fransızca, İtalyanca ve Rumca bilmekteydi. Tarihi kitaplarının yanı sıra teknik alanda da araştırmalar yayımlamıştır. Bir ara *Ceride-i Askeriye*'nin başyazarlığında bulunmuş, 1879'da 24 sayı yayımlanan *Yadigâr* adlı bir dergi çıkarmıştır.

● YAPITLAR (başlıca): *Malumat-ı'l-Kâfiye fi Memaliki'l-Osmaniye*, 1871; *Tarih-i Askeri-i Osmani*, 1882; *Tarih-i Askeri Hulasası*, 1893; *Riyaziye'nin Mebâhis-i Dakikası*.

● BAKINIZ: ABDÜLHAMİD II.

AHMED ÇELEBİ [Fenarîzade] (15. yy)

Osmanlı başdefterdarı. Fatih Kanun-nâmesi'nin ilk uygulayıcılarından.

İlk Osmanlı Şeyhülislamı Şemseddin Fenarî'nin oğludur. İyi bir medrese öğrenimi gördükten sonra

devlet hizmetine girdi. Kısa zamanda yükselerek, o zamanın en yüksek defterdarlığı olan Rumeli Defterdarlığı'na getirildi. 1473'teki Otlukbeli Savaşı'na katıldı; Uzun Hasan'a tutsak düşerek İran'a götürüldü. Bir süre sonra Hindistan'a kaçmayı başardı. 1474'de İstanbul'a gelerek başdefterdarlığa atandı. Bu sırada II. Mehmed [Fatih], yayımladığı "Kanunnâme-i Ali Osman" ile maliye alanındaki uygulamalara bir düzen getirdi. Fenarîzade Ahmed Çelebi, bu yeni uygulama sürecinde padişahın güvenini kazanarak, yaklaşık beş yıl görevde kaldı.

1479'da, Amasya Valisi Şehzade Bayezid'in lalası oldu. Bir yıl sonra İstanbul'a çağrılarak nişancılığa atandı. Fenarîzade, II. Bayezid tahta geçtikten sonra da bir süre nişancılık görevini sürdürdü. 1481'de görevden alındı. Bir yıl sonra ikinci kez nişancılığa atandı. 1485'de paşalığa yükselerek Mesih Paşa'nın yerine vezir oldu. 1487'de, gereksiz harcamalar yaptığı gerekçesiyle saraydan uzaklaştırılarak Bursa'ya gönderildi. Ne zaman öldüğü bilinmiyorsa da bir vakfiye kaydından 1495'te Bursa'da yaşamakta olduğu saptanmıştır.

AHMED DAİ (15. yy)

Osmanlı şair. Doğa varlıklarını kişileştirerek karşılıklı konuşuran şiir türünün öncülerindendir.

Doğduğu yer ve yıl kesin olarak bilinmemektedir. Yaşamı üstüne bilgiler, dağınık olarak kendi yapıtlarında ve tezkerelerde vardır. Kadı olduğu, şair olarak Germiyan Beyliği'nde II. Yakub Beg'in sarayında üne kavuştuğu bilinmektedir. Ankara Savaşı'ndan (1402) sonra Edirne'de Emir Süleyman'ın yanına geldi. Bu yıllarda Emir Süleyman'ın çevresinde Ahmedî, kardeşi Hamzavî, Süleyman Çelebi gibi ünlü şairler bulunuyordu. Fetret devrinde Anadolu'yu ve Rumeli'yi gezdi. Ölüm yılı Kâtib Çelebi'ye göre 1427'dir. II. Murad'ın saltanatının (1421-1444) ilk yıllarına değin yaşadığı kesindir.

14. yy'ın sonlarına doğru kullanılmaya başlayan nestalik hatla (bir yazı çeşidi) bir hattat kadar güzel yazdı. Farsça divanındaki hat buna örnektir.

Tek nüshası bilinen *Divan*'ını I. Mehmed'e sunmuştur. Divan tam alfabetik değildir. Son yazdığı şiirleri içerir. *Farsça Divan*'ını 1413'te yazmıştır. *Çengnâme* adlı yapıtı, yanlış olarak *Cenknâme* olarak da anılıp Şeyhoğlu'nun *Ferahnâme*'siyle karıştırılmıştır. 1446 beyitlik bir mesnevisini 1405'te yazıp Emir Süleyman'a sunmuştur. Bu, Ahmed Daî'nin en önemli yapıtlarından biridir. Mistik ve alegorik bir şiirdir. Çeng denen müzik aletindeki ipek, at kuyruğu kılı, servi ağacı ve ahu derisinin birbirleriyle konuşmalarıdır. İnsan ruhu çengle simgelenmiştir. *Mutayebat*, on iki kıtadan oluşan, kelime oyunları ile düzenlenen mizahi bir şiirdir. *Ukdü'l-Cevahir*, II. Murad'a şehzadeligi sırasında yararlanması için yazdığı Farsça bir sözlüktür. *Tefsir Tercümesi*, Ebül-Leys-i Semerkandî'nin Arapça *Kuran* tefsirinin Türkçe'ye yapılan

ilk çevirisidir. *Câmâsbnâme*, Nâsireddin-i Tusî'nin aynı adı taşıyan yapıtının Türkçe'ye çevirisidir. Gizli şeyleri bilen, gelecekte habes veren Danyal Peygamber'in oğlu Câmâsb'ın başından geçen serüvenleri anlatır.

Divan'ının ve yapıtlarının bir bölümünün bulunmasına kadar, Ahmed Daî klasik tezkere yazarları ve edebiyat tarihçilerince ikinci sınıf bir şair sayılıyordu. Şiirleri ve düzyazıları incelenince iyi bir İslam kültürü aldığı, Türkçe yanında, şiir yazacak kadar güzel Arapça ve Farsça bildiği ortaya çıkmıştır.

Selman-ı Sâveci ve Kemal-i Hocendi gibi İran şairlerinden etkilendi. Eski şairlerde sıkça rastlanan vezin, kafiye hataları Daî'de daha azdır. Her yazdığı şiirde anlamına, amacına uygun vezin kullanmıştır. Düz yazılarında da konuya göre, üslubuna renk ve ahenk katmıştır. Şiirleri yaşadığı sarayı ve çevresini yansıtır.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Çengnâme*, 1973; *Divan* (Türkçe, Burdur Umumi Kütüphanesi); *Divan* (Farsça, Bursa Orhan Gazi Kütüphanesi, No: 66); *Ükudü'l-Cevahir*, (İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Farsça Yazmalar, No: 350); *Tefsir Tercümesi*, (Nuruosmaniye Kütüphanesi, No: 137-143); *Mutayebat, Câmâsbnâme*.
- **KAYNAKLAR:** G. Alpay, *Ahmed-i Dai and his Çengnâme*, 1973; İ.H.Ertaylan, *Ahmed-i Dai Hayatı ve Eserleri*, 1952; H.Güner, *Kütahyalı Şairler Ahmed Daî*, 1967; F. Timurtaş, "Ahmed-i Daî ve Eserlerinin Türk Dili ve Edebiyatındaki Yeri", *Türk Dili* (31), 1954.

AHMED DEDE [Müneccimbaşı] (1631-1702)

Osmanlı tarihçi. Önemli bir genel dünya tarihi yazmıştır.

Selanik'te doğdu, Mekke'de öldü. Konya Ereğli'sinden Selanik'e göç etmiş Lutfullah adlı bir çuhacının oğludur. Bir süre babasının yanında çalıştı. Selanik Mevlevihanesi'ne girip Şeyh Mehmed Efendi'ye derviş oldu. Şeyhinden ve Selanik Müftüsü Abdullah Efendi'den ders aldı. Öğrenimini ilerletmek için 1655'te İstanbul'a gitti.

Minkarizade Yahya, İbrahim Geredi, Ahmed Nahlî gibi devrin bilginlerinden tefsir, hadis ve fıkıh okudu. Kasımpaşa Mevlevihanesi Şeyhi Halil Dede'ye mürid oldu. Ondandır ilm-i ma'ni (sentaks) ve mesnevi okudu. Halil Dede, öğrencisinin mantık ve hikmet (felsefe) öğrenmesine izin vermeyince bu bilim dallarını Dersîâm Salih Efendi'den öğrendi. Ayrıca Hekimbaşı Salih Efendi'den tıp, Münecimbaşı Mehmed Efendi'den matematik ve astronomi okudu.

Müneccimbaşı Mehmed Efendi ölünce onun yerine geçti (1667-1668). IV. Mehmed tahttan indirilince (1687) Mısır'a sürüldü. Son yıllarını Mekke ve Medine'de geçirdi. Burada fıkıh ve hadis okuttu. 28 Şubat 1702'de Mekke'de öldü.

Döneminin ünlü bilginlerinden olan Ahmed Dede, tefsir, hadis, tıp, mantık, hendese gibi çeşitli alanlarda ürün verdi. Aşık mahlası ile Türkçe şiirler

yazdı. Asıl ününü, yazdığı *Sahaifü'l-Abbâr fî Vekayii'l-Âsar* adlı tarih kitabıyla kazandı. Bu 1673'e değin geçen olayları anlatan Arapça bir dünya tarihidir. Yapıtın bazı yazma nüshaları *Camiü'd-Düvel* adını taşır. Bu, içeriğine bakılmadan başkaları tarafından verilmiş bir addır. Şair Nedim başkanlığındaki bir kurul tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir. Ahmed Dede, yapıtın önsözünde tarihini yazarken yararlandığı kitapların adlarını da sayar. Bunların 47'si Arapça, 17'si Farsça, 8'i Türkçe'dir. Daha sonra zaman, tarih bilimi ve tarihçi de gerekli nitelikler üstüne bilgi verir. Yaradılıştan başlayarak peygamberler tarihini, dört halife dönemini, İslam'dan önce ve sonra kurulan devletleri, tavaif-i mülûk'u anlatır. Resîdeddin'in dışında hiçbir İslam tarihçisinin söz etmediği Müslüman olmayan devletlerin tarihlerini kaydeder. Son olarak 1673'e değin Osmanlı tarihini özetler. Kimi tarihçiler, yapıtın Türkçe çevirisinin eksik ve hatalı olduğunu farkedip, *Anadolu Selçukluları* (1935), *Karahanlılar* (1940), *Osmanlılar* (1974), bölümlerini yeniden Türkçe'ye aktarmıştır. Yapıtın Latince, Almanca ve Rusça kısaltılmış çevirileri vardır.

Ahmed Dede'nin *Letaifname* adlı yapıtı, Ubeyd-i Zakani'nin, Arapça latifelerinin Türkçe çevirisidir. *Feyzü'l-Harem* ise, okuma, konuşma ve tartışma kurallarını açıklayan Arapça bir yapıttır. *Risale fî Tahkikü'l-Kinâye*, kinaye üstüne çeşitli görüşleri inceleyerek açıklamaya çalışan Arapça bir risaledir. *Talî-i Sal*, ay tutulmasını açıklayan Arapça bir risale, *Haşiye-i Tefsir-i Beyzavî*, Beyzavî'nin *Kuran* tefsiri üzerine yazdığı haşiyedir. *Divan-ı Eş'ar*, Aşık mahlası ile yazdığı Türkçe şiirleri kapsar.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Sahaifü'l-Abbâr fî Vekayii'l-Âsar*, (ö.s.), 3 cilt, 1868-1869; *Letaifname*; *Feyzü'l-Harem*; *Risale fî Tahkikü'l-Kinâye*; *Talî-i Sal*; *Haşiye-i Tefsir-i Beyzavî*; *Divan-ı Eş'ar*.
- **KAYNAKLAR:** N. Atsız, *Müneccimbaşı Şeyh Ahmed Dede Efendi Hayatı ve Eserleri*, 1940; F. Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, 1982; Z.V. Togan, *Tarihî Usul* (2.bas.) 1969; M.H.Yınanç, "Tanzimat'tan Meşrutiyet'e Kadar Bizde Tarihçilik", *Tanzimat I*, 1940.

AHMED EFENDİ [Taşköprizade] (1495-1561)

Osmanlı bilgin ve tarihçi. Osmanlı düşünce ve bilim hayatına ışık tutan yapıtları vardır.

Ebü'l-hayr İsmâeddin Ahmed Efendi, Kastamonu'nun Taşköprü ilçesine yerleşmiş ve birçok bilim adamı yetiştirmiş ünlü Taşköprizade ailesindendir. Bursa'da doğdu, İstanbul'da öldü. I. Selim'in hocası Muslihiddin Mustafa Efendi'nin oğludur. *Kuran*'ı ve Arapça'yı babasından öğrendi. Bir süre İstanbul'da okuduktan sonra Bursa'ya döndü. Öğrenimini amcası Müderris Kıvameddin Kasım'ın yanında sürdürdü. Babasının Amasya'da Hüseyinîye Medresesi'ne atanması üzerine medrese öğrenimini orada tamamladı.

İlk görevine 1525'te Dimetoka'daki Oruç Paşa

Medresesi'nde müderris olarak başladı. İki yıl sonra, İstanbul Hacı Hasan Medresesi'ne atandı. Babasının ölümünden sonra Üsküp İshak Paşa Medresesi'ne gitti. Yeniden İstanbul'a döndü. Kalenderhane (1536) ve Atik Mustafa Paşa (1537), medreselerinde ders okuttu. Edirne üç Şerefeli Medresesi'ne atandı. Kısa bir süre sonra İstanbul'da Sahn-ı Seman Medresesi müderrisliğine yükseldi, burada beş yıl ders verdi. İkinci kez Edirne'ye gitti. Sultan Bayezid Medresesi'nde müderrislik yaptıktan sonra, 1545'te Bursa kadılığına atandı. Sahn Medresesi'ne döndü ve 1551'de İstanbul kadısı oldu. Üç yıl sonra göz hastalığına tutulup kör oldu ve görevinden ayrıldı.

Halvetî tarikatından olan Ahmed Efendi, birçok önemli yapıtını kör olduktan sonra yazdırmıştır. En önemli yapıtı, *Miftahü's-Sa'ade ve Misbahü's-Siyade*; Arapça yazılmış bir bilimler ansiklopedisidir. Oğlu Kemaleddin Mehmed tarafından *Mevzû'atü'l-Ulûm* adı altında ve bazı eklerle Türkçe'ye çevrilmiştir. Yapıtın Almanca çevirisi de vardır. *Şakâikü'n-Numâniye fi Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniye* adlı yapıtı, Osman Gazi'den 1558'e değin gelen on padişah zamanında yaşamış bilginlerin ve tarikat şeyhlerinin yaşam öykülerini içerir. Arapça yazdığı bu kitabın Türkçe'ye çeşitli çevirileri vardır. Ayrıca notlar ve düzeltmelerle Almanca'ya da çevrilmiştir. En önemlisi, Mehmed Mecdi Efendi'nin bazı eklerle genişletip *Hadâikü's-Şakâik* ismini verdiği Ahmed Efendi'nin bu ünlü yapıtına birçok zeyiller (ekler) yazılmıştır. Ahmed Efendi, İbn Hallikan'ın *Vefeyatü'l-Ayân* ve Şehristani'nin *Tarihü'l-Hükemâ* adlı biyografik yapıtlarını kısaltarak *Nevadirü'l-Ahbâr fi Menakibi'l-Ahyâr* adlı kitabını meydana getirmiştir. *Risâle fi İlm-i Adâbü'l-Bahs*, kurala uygun olarak karşılıklı konuşma ve tartışmanın (münazara) yöntemlerini anlatan bir yapıttır. Bunlardan başka din, dil, mantık ile ilgili Arapça yazılmış birçok risalesi vardır.

● **YAPITLAR:** *Şakâikü'n-Numâniye fi Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniye*, (ö.s.), 1882, (İbn Hallikan'ın *Vefeyatü'l-Ayân*'ının kenarında); çevirisi, *Hadâikü's-Şakâik*, (ö.s.), 1853; *Mevzû'atü'l-Ulûm*, (ö.s.), 1895, (yeni harflerle, 1975); *Nevadirü'l-Ahbâr fi Menakibi'l-Ahyâr*; *Risâle fi İlm-i Adâbü'l-Bahs*.

● **KAYNAKLAR:** F. Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri* 1982; B. Gönül (Necatigil), "İstanbul Kütüphanelerinde Al-Şakâik Al-Nu'mâniya Tercüme ve Zeyilleri", *Türkiyat Mecmuası*, VII-VIII, Cüz 2, 1945; B. Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, 1916.

di'den ders gördü. Eminbeyzâde Abdülkadir Bey'den hat dersleri aldı. 1830'da Fetvahânedeki girdiği sınavı kazanarak buraya kâtip oldu.

Babasının görev aldığı Kastamonu, Manastır, Siroz, Halep ve Şam kadılıklarında onun naipliğinde bulundu. Babasının ölümü üzerine İstanbul'a döndü. Eyüp ve Üsküdar kadılığı yaptı. 1860'da Edirne molla ve Medine kadısı oldu.

Kâbe'nin onarım işlerinin denetimine atandı. Bu görevindeki başarısından dolayı "İstanbul payesi"ne ulaştı ve 1867'de İstanbul kadısı oldu. Burada kadılık süresi dolunca, Bursa Hükâm (yargıçlar) müfettişliğine gönderildi. Anadolu kazaskeri oldu (1871). Aynı yıl Meclis-i İntihâb-ı Hükâmü's-Şer'i (Şer-iat Yargıçları Seçim Meclisi) başkanlığına getirildi, ayrıca Meclis-i Tetkikat-ı Şer'iye (Şer'i İncelemeler Kurulu) başkan yardımcılığı ek görev olarak verildi. 1876'da Rumeli kazaskerliğine yükseldi. Bütün bu görevlerinden ayrıldı ise de, Ayan Meclisi'ne seçilerek üyelikte bulundu.

1876'da II. Abdülhamid tarafından şeyhülislamlığa getirildi. Osmanlı Devleti'nin 115. şeyhülislamı olan Ahmed Esad Efendi'nin Sadrazam Hayreddin Paşa kabinesinde bulunduğu sırada kabine, Mes'uliyet-i Vukelâ Kanunu (Bakanlar Kurulu'nun Sorumluluğu Yasası) tasarısını hazırladı. II. Abdülhamid kendine sunulan tasarıda değişiklikler yaptı. Ayrıca özel bir kurulda şer'i yönden incelenip düzeltmeler yapıldı. Ortaya çıkan metin mecliste görüşülürken Hayreddin Paşa ile Ahmed Esad Efendi arasında tartışma çıktı. Sadrazam görevinden alındı. Sadrazamlık makamının ismi Başvekâlet olarak değiştirildi ve Arifi Paşa başvekil olarak atandı.

Padişaha yakınlığı ile tanınan Ahmed Esad Efendi, Midhat Paşa ve arkadaşları için 27 Haziran 1881'de kurulan Yıldız Mahkemesi'nin verdiği idam kararlarını onayladı.

● **KAYNAKLAR:** *İlmiye Sahnâmesi*, 1914; İ.M.K. İnal, *Son Sadrazamlar*, 1982; İ.H. Uzunçarşılı, *Mithat Paşa ve Yıldız Mahkemesi*, 1967.

AHMED FAKİH

(13. yy)

Türk şair. Sanat kaygısından uzak öğretici şiirler yazmıştır.

Yaşamı üstüne bilgiler daha çok menkıbelere dayanmaktadır. Bektaşî velâyetnamelerine göre, Horasan'dan gelerek Konya'ya yerleşmiş, Mevlânâ'nın babası Bahaeddin Veled'den fıkıh (İslam hukuku) dersleri almıştır. Kendisine "Fakih" denmesi bundandır. Ayrıca medrese öğrenimi gördüğü, tasavvufu ve İran edebiyatını iyi bildiği de belirtilmektedir.

Ahmed Fakih'in müridlerinden Şeyh Aliman Abdal'ın, Ahmed Fakih için yaptırdığı türbenin yazıtına göre ölüm tarihi 1221, bir arşiv kaydına göre de 1252'dir.

Çarhnâme adlı yapıtı, tasavvufu ilgili öğretici, öğüt verici yüz beyitlik bir kasidedir. Yapıt tek nüshası bilinen, Ezcidili Hacı Kemal'in 1512'de

AHMED ESAD EFENDİ

(1814-1889)

Osmanlı şeyhülislamı. Midhat Paşa ve arkadaşları için verilen idam kararını savundu ve onayladı.

Sultan II. Mahmud dönemi kadılarından Mehmed Said Efendi'nin oğludur. İstanbul'da doğdu, orada öldü. Kilisli Şeyh Osman Üryanî soyundan geldiği için Üryanizâde diye anılmıştır.

Hoca Abdullah Efendi ve Ahîşaklı İsmail Efen-

hazırladığı *Camiü'n-Nezair*'in içindedir. Ancak sek- sen üç beyitten sonraki kısmı yoktur.

Arkadaşları ile hacca giden Ahmed Fakih, bu gezisi sırasında gördüğü Şam, Kudüs, Mekke, Medine kentleri ile orada ziyaret ettiği kutsal yerleri *Kitâbu Evsâfı Mesâcidi's-Şerife*'de anlatır. Memleketine dö- nünce yapıtını hacca gidemeyen arkadaşlarına arma- ğan eder; onların da oraları görmelerini salık verir. Mesnevi biçimindeki yapıtın sonunda yer alan Kudüs için yazdığı dört övgü hece ölçüsüdür. Ancak son övgü yarım bırakılmıştır. Elde bulunan tek yazmanın bütünü 389 beyit ve bir mısradır.

Ahmed Fakih'in şiirleri, 13. yy'ın hemen tüm yapıtları gibi din ve tasavvuf konularında yazılmıştır ve Anadolu Türkçesi'nin en eski örneklerindendir.

• **YAPITLAR:** *Çarhnâme*, (ö.s.), M. Mansuroğlu (yay.), 1956; *Kitâbu Evsâfı Mesâcidi's-Şerife*, (ö.s.), H. Mazıoğlu (yay.), 1974.

• **KAYNAKLAR:** F. Köprülü, "Ahmed Fakih ve Çarh- nâmesi", *Türk Yurdu*, IV, 1926; F. Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, (2. basım), 1980; A.S. Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, I, 1973; H. Mazıoğlu, "Anadolu'da 13. Yüzyıl Ürünlerinden Yeni Bir Eser", *X.Türk Dil Kurul- tayında Okunan Bilimsel Bildiriler*, 1963.

AHMED FEHİM

(1856-1930)

Osmanlı tiyatro, sinema oyuncusu, yönetmeni. Tiyatronun Anadolu'da yaygınlaşmasına katkıda bulun- muştur.

İstanbul'da doğdu. Hattat Abdülkadir Efendi' nin oğludur. Tophane Sanayi Mektebi'nde okudu. İdare-i Mahsusa'da tornacılık, Sanayi Mektebi'nde öğretmenlik ve atölye şefliği yaptı. 1876'da oyunculu- ğa başladı. 1879-1882 yılları arasında Bursa'da, Tomas Fasulyeciyan topluluğuyla birlikte çalıştı. Çeşitli za- manlarda, kendi adına topluluklar kurdu. 1914'te, André Antoine tarafından Darülbey-i Osmani'ye komedy öğretmeni olarak atandı. 1919'da Malûl Gaziler Cemiyeti Sinema Kolu sanat danışmanlığına getirildi. İki film yaptı. 1926'da, Maarif Vekili Musta- fa Necati'nin girişimiyle 50. sanat yılı için bir jübile düzenlendi. 2 Ağustos 1930'da, İstanbul'da öldü.

Ahmed Fehim, Güllü Agop'un yönettiği Gedik- paşa Tiyatrosu'nda oyunculuğa başladı. Buradaki başarısını değerlendiren Fasulyeciyan'ın çağrısıyla Bursa'ya gitti. Başta *Zor Nikâhı* olmak üzere, Ahmed Vefik Paşa'nın Molière'den uyarladığı komedilerdeki başarısıyla ünlendi. Holas Efendi, Küçük İsmail, Hıranuş gibi dönemin önde gelen oyuncularıyla çalıştı. İlk sahne dekorunu da Bursa'da gerçekleştirdi. 1882'de, Ahmed Vefik Paşa'nın valilikten azledilmesi üzerine İstanbul'a döndü. Osmanlı Komedi ve Vodvil Heyeti'ni kurarak yönetmen, oyuncu, dekor ve kos- tüm çizimcisi olarak çalıştı. Düzenlediği turnelerle, tiyatronun Anadolu'da yaygınlaşmasına katkıda bulun-

lundu. Topluluğu dağılınca Mardiros Minakyan'ın yönettiği Osmanlı Dram Kumpanyası'na girdi. Top- luluğun ana türü olan melodramatik oyunlar yanında, komedi türü oyunlar da oynadı. 1908'de ayrılarak Fehim Efendi ve Arkadaşları Komedi Kumpanyası'nı kurdu. Bir Selanik turnesi sonrasında bu topluluk da dağıldı. Darülbey-i Osmani'nin ilk kuruluşunda kısa bir süre eğitimlik yaptı. Yaşamı boyunca genç oyuncuların yetişmesine katkıda bulundu. 1919'da, Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın romanından uyarladığı *Mürebbiye* filmini yönetti ve başrolü üstlendi. Aynı yıl, senaryosunu oğlu Münif Fehim'in yazdığı *Binnaz* filminde de yönetmenlik yaptı. 1926'da anılarını *Vakit* gazetesinde yayımladı. Tiyatro tarihi açısından önemli bir belge niteliğini taşıyan bu anılar 1977'de kitaplaştırıldı.

• **YAPITLAR (başlıca):** Film: *Mürebbiye*, 1919; *Binnaz*, 1919. Anı: *Sahne Elli Sene* (ö.s.), 1977.

AHMED FEVZİ PAŞA [Firarî]

(? -1843)

Osmanlı kaptan-ı deryası. Osmanlı donanmasını Kavalalı Mehmed Ali Paşa'ya teslim etmiştir.

Girit'te doğdu. Mısır'da öldü. Gençliğinde İstan- bul'a giderek kayıkcılık yaptı. Silahlar Giritli Ali Ağa'nın yardımıyla askerliğe girdi. Önce Bostancıbaşı Osman Paşa'nın, ardından Serasker Koca Hüseyin Paşa'nın korumasıyla kısa zamanda yükseldi. Binbaşı ve miralay oldu. 1830'da hassa ferikliğine, 1832'de de mabeyn müşirliğine atandı. 1833'te, ayaklanan Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'ya bağlı birliklerin Kütahya' ya dek gelmesi üzerine, II. Mahmud, Aynalıkavak Antlaşması gereğince Ruslar'dan yardım istedi. Rus donanması İstanbul'a geldi ve Ahmed Fevzi Paşa olağanüstü elçi olarak Rusya'ya gönderildi. Rusya dönüşü 1836'da kaptan-ı deryalığa getirildi. Ahmed Fevzi Paşa, donanmada çeşitli yenilikler yaparak bir Bahriye Müsteşarlığı kurdu. Mehmed Ali Paşa'nın bağımsızlığını ilan etmesi üzerine 1839'da Osmanlı donanmasının başında Mısır seferine çıktı. Yolda, II. Mahmud'un öldüğünü ve yerine Abdülmecid'in tahta geçerek, Koca Hüseyin Paşa'yı da sadrazamlığa atadı- ğını öğrendi. Daha önce, II. Mahmud'u tahttan indirip, yerine Abdülmecid'i geçirme girişimine yar- dımcı olmadığı için, Koca Hüseyin Paşa'nın düşmanlı- ğını kazanmıştı. Bu yüzden İstanbul'a dönmeyi tehli- keli buldu. Sadrazamın, geri dönmesini isteyen çağrı- sına uymayarak, Osmanlı donanmasını İskenderiye' ye götürdü ve Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'ya teslim etti. Ocak 1840'ta kaptan-ı deryalıktan azledil- di. Bu nedenle "Firarî" ve "Hain" lakaplarıyla anıldı.

1841 Londra Antlaşması sonucu, donanma Os- manlı Devleti'ne geri verildiyse de, Ahmed Fevzi Paşa affedilmedi ve Mısır'a sığındı. Orada cariyeleri tara- findan zehirlenerek öldürüldü.

• **BAKINIZ:** MEHMED ALİ PAŞA [Kavalalı].

AHMED b. HANBEL

(780-855)

Arap fıkıh bilgini. Hanbelî mezhebi- nin kurucusudur.

Bağdat'ta doğdu ve öldü. Gerçek adı Ebu Ali eş-Şeybanî'dir. Horasan'dan göçerek Bağdat'ta yerleşen Şeyban ailesindendir. Bağdat'ta İmam Ebu Yusuf'tan öğrenim gördü. İmam Şafîî'den fıkıh ve usul okudu. Bilgisini genişletmek amacıyla Şam, Medine, Küfe ve Yemen illerini gezdi, sonra Mekke'ye gitti. İslam dininin önemli kaynaklarından biri olan hadis üzerinde durdu, özellikle fıkıh konusunda uzun süreli incelemelere girişti. Kırk yaşlarındayken, *Kuran* ve hadislerle dayanarak, kendisinden önce gelen İmam Ebu Hanife, İmam Malik ve İmam Şafîî gibi mezhep kurucularının görüşlerine katılmadığını, mezhep konusunda ayrı bir düşünceyi benimsediğini açıkladı. Dönemin yönetimince kuşkulu bir kimse sayılarak tutuklandı, dövüldü; düşüncelerini açıklaması, yayması yasaklandı. Halife Mutevekkil yönetimi ele alınca özgürlüğe kavuştu, halifenin döneminde saygı ile karşılandı, ailesine aylık bağlandı.

Ahmed b. Hanbel, mezhebini kurmadan önce, çok geniş kapsamlı bir çalışmayagirişti. İslam dininin genel ilkeleri konusunda çalışmalar yapan bilginlerin yapıtlarını inceledi, sonra o dönemde toplanan hadisleri anlamlarına, olaylarla ilgili yorumlarına göre düzenledi, peygamberin sözleriyle (hadisleriyle) davranışları, eylemleri arasındaki bağlantıyı araştırdı. Peygamberin söylediği ile yaptığının bir uyum içinde olduğu görüşünü benimsedi. Bu uyumun bütün Müslümanlar'ca kesin bir kural olarak benimsenmesi gereğini savundu. Sözle eylem arasında kurulacak birliğin, kimi kavramları yorumlamada, kişiyi yanıltmadan kurtaracağını ileri sürdü.

Ahmed b. Hanbel'in İslam ülkelerinde ününü sağlayan, ona özel bir yer yapan kırk yaşından sonra kurduğu, kendi adıyla anılan Hanbelî mezhebidir. İslam dininin, peygamberin sözlerine ve eylemlerine (sünnete) dayalı, dört kurumundan sonuncusu olan Hanbelî mezhebinin kaynağı *Kuran* ile hadislerdir. Hadisler peygamberin, karşılaşılan olaylar dolayısıyla kendisine sorularla verdiği karşılıklardır. Bu nedenle hadisler İslam dini konusunda, başvuru alan ikinci büyük kaynaktır. *Kuran*, Tanrı'nın peygamber aracılığıyla bütün insanlara gönderdiği tanrısal buyrukların oluşturduğu bir bütündür ve kesindir, tartışma götürmez. İster toplumun bütünüyle, ister bireylerin kendileriyle ilgili olsun, sorunun çözülüşü, olayın aydınlığa kavuşturulması, hadislerle ve *Kuran*'a bağlıdır. Bu iki kaynaktan beslenmeyen bir düşüncenin, bir yasanın geçerliği yoktur.

Hanbelî mezhebinin beş temel ilkesi vardır; bu ilkelerin kaynağı *Kuran* ve hadisler olmakla birlikte toplum olaylarına da dayandıkları kesindir. Bu beş ilke, toplumda, bütün görevlerin, eylemlerin tartışmasız dayanağıdır.

1- Çözümü gereken bir sorun ile karşılaşıldığında ilk başvurulacak kaynak *Kuran*'dır. *Kuran*'da sorunla ilgili bir açıklama, bir bildiri yoksa hadislerle

başvurulur. *Kuran*'la hadislerin birbirine aykırılığı söz konusu değildir; yeter ki hadis uydurma olmasın. *Kuran*'da hadiste geçen bir açıklama tartışma götürmez, ona karşı bir görüş ileri sürülemez, ona kesinlikle uyulur. Sorunun karşılığı *Kuran*'da da hadiste de varsa yine onlara uyulur. *Kuran*'la hadis arasında çelişki bulunursa hadis kesin değildir, *Kuran*'a uyma gereği vardır.

2- Sahabenin (Peygamberin yakın arkadaşlarının) görüşleri arasında tartışma olmamış ve bir uyum sağlanmışsa onlar olduğu gibi uygulanır. Bu konuda, sahabenin görüşlerinin kesinliği, tartışmanın kaynağı araştırılır. Sahabe peygamberin arkadaşları olduklarından, aralarında çıkacak bir anlaşmazlığı peygamberin gidermesi doğaldır. Bu nedenle sahabenin görüşlerinde tartışma kalmamış, çelişki giderilmiş demektir. Tartışma varsa, çelişki bulunuyorsa peygamberin böyle bir durumu onaylaması düşünülemez, aktarılan sözler sahabenin kesinlik kazanmış görüşleri değildir.

3- Peygamberi görenlerin sözleri arasında aykırılık kesinse *Kuran* ve hadislerle başvurulur. *Kuran* ve hadislerde de çözümü bulunmayan bir sorunla karşılaşılmışsa, belli bir düşünceden yana olmaksızın, bütün karşıt görüşler ortaya atılır, bunların içinden tartışılarak, en uygunu seçilir. Bu seçmede de, ne denli içten gelse de duyguların etkisinden uzak kalma gereği vardır.

4- Peygamberi sağlığında tanımamış, onun yanında bulunmamış kimselerin aktardıkları hadisler (mürsel hadisler) de, "zayıf hadisler" de sorunların çözümünde önemlidir. Bu tür hadislerin yadsıyıcı, kuşku uyandırıcı olmaması gerekir. Kuşkulu olma, yadsıyıcı olma gibi durumlar hadislerin içeriğiyle bağlantılıdır. İçeriğin peygamberin öteki hadisleri ile bağdaşmazlığı, sorunun çözülmesinde, başvuru alan hadisin kesinliğini ortadan kaldırır. Bu durumda karşılaştırmalı yöntem uygulama gereği vardır. Karşılaştırmalı yöntem hadisin, kesin hadislerle uyuşup uyuşmadığını gösterir.

5- Karşılaşılan bir sorunun çözülmesinde, yukarıda sıralanan, dört ilkedен hiçbir yoksa tasım (kıyas) yöntemine başvurulur. Bu yöntem kişinin, *Kuran*'dan, kesin hadislerden edindiği yetkiye, kolaylığa dayanarak durumun aydınlığa kavuşmasını sağlar.

Ahmed b. Hanbel'in İslam düşüncesine getirdiği yenilik *Kuran*'la hadislerin uygulama alanıyla ilgilidir. Özellikle mürsel hadislerle, zayıf hadislerle tasımdan önce yer vermesi, onları tasımdan daha güvenilir sayması ilgi çekmiş, İslam bilginleri arasında uzun boylu tartışmalara yol açmıştır. Durum çok gerektirmedikçe, yapılacak başka bir iş, başvurulacak başka bir kaynak varsa tasıma dayanmanın yararı yoktur. Tasım ancak bütün olanakların ortadan kalktığında başvurulacak bir yoldur. Bu durum, dört mezhep içinde, kişisel görüşe, kişi oyuna en az gerek duyanın Ahmed b. Hanbel'in yolu olduğunu gösterir.

Ahmed b. Hanbel'e göre İslam dininin felsefesi sayılabilen kelimeler önemli değildir; önemli ve güvenilir olan peygamberin çağında yaşamış, onu tanımış, onun izinde yürümüş kimselerin (selefiyyûnun) görüşleridir. İslam dininin ilkelerinin, kurallarının biçimlenmesinde başlıca kaynak olan bu öncülerin (selefiyyûnun) görüşlerine aykırı gelen bir düşünce, dayanışsız, sapkınlıktır. *Kuran*'ın, hadislerin içeriğiyle

*İslam
düşüncesine
getirdiği
yenilik*

*Beş temel
ilke*

bağdaşmaz. Bu nedenle özel yorumlara dayanan, kavramlara yeni açıklamalar getirerek, *Kuran* ile hadislerde bulunmayan düşünceleri onlarla bağdaştırma eğilimini güden kelimeler güven verici bir bilgi alanı değildir.

*Tanrı,
peygamber,
evren ve ruh
üstüne*

Tanrı yaratıcıdır, önsüz-sonsuzdur. İnsan aklının kavrayış gücünü aştığından dolayı, bir bütün olarak bilinmesi, anlaşılması söz konusu değildir. Bilgine düşen görev Tanrı'nın özünü değil niteliklerini düşünmek, varlığını bütün kuşkulardan uzak kalarak benimsemektir. Bilim, İslam dininin çizdiği sınırlar içinde kalarak çalışmak, İslam dininin özünü öğrenmek ve öğretmektir. Bilimin konusu Tanrı'dır, Tanrı'nın kitabıdır, peygamberidir.

Peygamber, Tanrı'nın bütün insanları aydınlatmak, uyarmak doğru yola getirmek için görevlendirdiği üstün kişidir. Hz. Muhammed bütün peygamberlerden üstündür. Tanrı'nın sevgili kuludur (habibullah), evrende son elçisidir (resulullah).

Evren yaratılmıştır, yoktan varedilmiştir, tek yaratıcısı da Tanrı'dır; günün birinde, gene Tanrı buyruğu ile, yokolacaktır. Bütün gerçekler *Kuran*'la bildirilmiştir. *Kuran*'la çelişen bir gerçeği düşünmek suçtur, sapkınlıktır. Evreni dolduran bütün varlık türleri de yaratılmıştır; günün birinde yokolacaklardır, yalnız Tanrı kalacaktır.

Ruh gövdeden önce yaratılmıştır, tanrısal bir varlıktır, ölümle gene ruhlar evrenine dönecektir. Ruh gövdeye girerek ona dirilik kazandırır, gövdeden ayrılınca ölüm gerçekleşir. Gövde ruhtan sonra,

Adem olayında bildirildiği gibi, balçıktan yaratılmıştır, gelip geçicidir.

Yargı günü (kıyamet) vardır; Tanrı'nın buyruğu üzerine, çürüyen gövdeler toparlanacak, dirilecek yaşanan süre içinde yapılanlar nedeniyle yargılanacak, bütün insanlar yaptıklarının karşılığını göreceklerdir; bu kesindir, kaçınılmazdır. Yaşadığı sürece iyilik işleyenler, Tanrı'nın, peygamberin gösterdiği yolda yürüyenler iyilik görecek, suç işleyenler ise kötülüklerinin karşılığını alacak, cehenneme gideceklerdir.

İnsan yaratılmıştır, günün birinde gene yokolacaktır. Yeryüzünde kalıcı değildir. Bu konuda *Kuran*'la, hadislerle bildirilenler kesindir. Kişi yapıp ettiklerinden sorumludur, kimsenin suçu kimseye yüklenebilir. Suç kişiseldir, suça verilecek karşılık da kişiseldir. Tanrı yasası böyledir. İnsanın başlıca görevi *Kuran*'la hadislerle bildirilen ibadetleri yerine getirmektir. Tanrı buyruğu dışında, kişinin özel istenciyle, görev yapması doğru değildir. *Kuran*'ın bildirdiği, peygamberin uyguladığı, önerdiği bütün işlemlerin eksiksiz yapılması kaçınılmazdır. Namaz, oruç, zekât, Tanrı'nın birliğine inanma, hac gibi İslam'ın temel ödevleri, dinin öngördüğü engeller dışında, savsoklanamaz.

Ahmed b. Hanbel'in *Kuran* ve hadislerden kaynaklanan din görüşleri, genellikle, İslam dininin hukuku olan fıkhıya dayanır. Bütün uygulamaların ona uyması gereği savunulur. Uygulamada, öteki mezheplerle bağdaşmayan yönler varsa da, bunlar ilkelere değil ayrıntılara dayanır. Dördüncü mezhebin kuru-

Kesin Kanıt

İslam dininin doğuşundan sonra, Kuran ve hadisten kaynaklanan Hanefî, Maliki, Şafî ve Hanbelî mezhepleri kurulmuş, din sorunlarına ayrı ayrı görüş açısından bakarak, çözüm aramışlardır. Hanbelî mezhebinin temel kuralı "kesin kanıt"tır. Bu kurala göre, hangi İslam ülkesinde, hangi toplum ve inanç sorunuyla ilgili olursa olsun, tek geçerli ilke "kesin kanıt"tır. Kesin kanıt kuşku ve tartışmaya yer vermeyen, bütün Müslümanlar'ın oybirliğiyle onaylayabilecekleri bir genel yargı niteliğindedir. Genel geçerlik taşıyan bu tartışılmaz yargının biri Kuran, öteki hadis (peygamber sözü) olmak üzere iki kaynağı vardır. Bu iki kaynak her türlü kuşkudan ve tartışmadan uzaktır. Onlara dayanmayan bir kuralın geçerliliği söz konusu olamayacağı gibi onlardan kaynaklanmayan bir inancın gerçekliğinden de söz edilemez.

İslam dini inanmayı, bütün kuşku ve tartışmaların ötesinde bir inana bağlanmayı gerektirir. "Müslüman" inanmış insan demektir. İnanmak ise Kuran ile hadisin belirlediği bir düşünce ortamında bulunmaktadır. Bu ortamın genel geçerlik taşıyan tek yasası da "kesin kanıt"tır. Kesin kanıt us ilkelere, mantık kurallarına, felsefe açıklamalarına değil "sağlam inan"a dayanır. İnanan

kimsenin yargıda bulunması, davranması, toplumu oluşturan bireylerle uyum içinde yaşaması bütün düşüncelerinde kesin kanıtla bağlanmasını gerektirir.

Kesin kanıt, Ahmed b. Hanbel'in Anadolu-Yunan felsefesinin, dolaylı olarak etkisi altında kalmasından kaynaklanır, sonradan İslam dininin içerdiği sorunlara uygulanan bir düşünce ürünüdür. Bu kanıtın temelini Tanrı'nın birliği, peygamberin Tanrı elçisi diye benimsenmesi oluşturur. Tanrı tektir, varlığı tartışılmazdır, bu nedenle onun gönderdiği Kuran kesindir. Peygamber Tanrı'nın elçisidir, en yakınıdır, bu yüzden onun sözü olan hadis kesindir.

Kesin kanıt İslam toplumlarıyla ilgili bütün sorunların çözülmesinde, yargı konularında, yargılama işlemlerinde, karşılıklı suçlamalar nedeniyle, tanıkların dinlenmesinde, suçsuz suçludan ayırmada sonucu doğuran tek ilke olarak benimsenmiştir. İslam dininin hukuku niteliğinde olan fıkıh kurumları kesin kanıtla dayanarak çalışma gereğindedir. Çağdaş İslam hukukunun temel ilkesi, Ahmed b. Hanbel'in ortaya attığı kesin kanıttır. Özellikle 10. yy'dan sonra gelişen ve Kuran ile hadisten esinlenen İslam felsefesinde kelimeler ve mantıkta "kesin kanıt" en önemli ilke sayılmıştır.

cusu olan Ahmed b. Hanbel'in etkisi başlangıçta büyüktü, 11.yy'dan sonra alanı daraldı. Kimi kaynaklar Ahmed b. Hanbel'in sağlığında, yazılı yapıt bırakmadığını, onun en ünlü yapıtı olan *Müsned*'in de oğlu Abdullah'ca toplandığını ileri sürer. Ahmed b. Hanbel'in sağlığında kendisine sorulan sorulara verdiği karşılıklar, önerdiği çözümler, dinleyicilerince, yakınlarıncaya yazıya geçirilmiş, ölümünden sonra toplanıp kitap durumuna getirilmiştir. Fıkıh konusunda önemli bir kaynak olan bu yapıtlar yüzyıllarca öğretim kurumlarında okutulmuştur.

• **YAPITLAR:** *Müsned*, 6 Cilt, 1893; *Kitabü'l-İlel ve Marifeti'r Rical*, I. Cilt, T. Koçyiğit, İ. Cerrahoğlu (yay), 1963, ("İleri Gelen Kişilerin Becerisi ve Kanılar Konusunda Kitap"); *Kitabü't-Tefsir* (yazma), ("Yorum Kitabı"); *Kitabü'l Mesail* (yazma) ("Sorunlar Kitabı"); *Kitabu'z-Zühed* (yazma), ("İçe Kapanış Kitabı").

• **KAYNAKLAR:** N. Çağatay-İ.A. Çubukçu, *İslam Mezhepleri Tarihi*, 1976; A. Gölpınarlı, *100 Soruda Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi* 1969; E.B.Şapolyo, *Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi*, 1964.

AHMED HİKMET MÜFTÜOĞLU (1870-1927)

Osmanlı öykü, roman yazarı. Yazı dilinin sadeleşmesine, arınmasına katkıda bulunmuştur.

İstanbul'da doğdu. Mora'da uzun yıllar müftülük yapmış bir soydan geliyordu. Divan sahibi bir şair olan babasını küçük yaşta yitirdi. Mahalle mektebinde başladığı öğrenimini Galatasaray Sultanisi'nde sürdürdü. Burada tanıştığı Tevfik Fikret akrabasıydı. 1888'de mezun olduktan sonra Hariciye'ye girdi, Pire ve Poti (Kafkasya) şebenderliğine vekâlet etti. 1891'de yurda döndüğünde Hariciye Vekâleti'ndeki görevinin yanı sıra Galatasaray'da edebiyat öğretmenliği yaptı. Meşrutiyet'ten sonra Darülfünun'da Alman ve Fransız edebiyatı okuttu. 1912-1918 yılları arasında Peşte konsolosluğu görevinde bulundu. Cumhuriyet'in ilanından sonra Hariciye Vekâleti müsteşarlığı yaptı. İstanbul'da öldü.

Edebiyatla ilgisi Galatasaray Sultasını'nda başladı. *Hazine-i Fünun* ve *Servet-i Fünun* dergilerinde doğa bilimleri ile ilgili çeviriler yayımladı. Konusu Sivas köylerinden birinde geçen ve Müftüoğlu'nun yerel renkleri başarıyla yansıtmadaki ustalığını gösteren ilk öyküsü "Leyla yahud bir Mecnun'un İntikamı" 1891'de yayımlandı. 1894-1900 yılları arasında *Servet-i Fünun*'da peşpeşe küçük öyküleri çıktı. Bunlar yabancı sözcük ve kuralarla yüklü, süslü bir üslupla yazılmış, öykü olmaktan çok şairane sözlerle doldurulmuş, doğa ve kişi betimlemeleriydi. Müftüoğlu daha sonra 1908'den sonra katıldığı "Türkçülük" ve "Yeni Lisan" akımları çerçevesinde yayımladığı yazılara değin uzun bir suskunluk devresi geçirdi. Bu görüşler çerçevesindeki yazılarını *Türk Derneği Mecmuası*'nda yayımladı. Konularını tarihten, eski Türk

destanlarından alan bu dönem öyküleri, ulusal düşünceleri yaymak amacını güdüyordu.

Türk edebiyat tarihine daha çok ikinci dönemindeki öyküleriyle girmiş olan Ahmed Hikmet Müftüoğlu, dilin sadeleşmesi, yabancı kurallardan arınması yolundaki çabalarıyla da anılır.

• **YAPITLAR** (başlıca): Öykü: *Haristan ve Gülistan*, 1900; *Çağlayanlar*, 1922; Roman: *Gönül Hanım*, (ö.s.) 1971.

AHMED HİLMİ [Şehbenderzade] (1856-1913)

Türk felsefeci. Özdekçi öğretiye İslam inançlarından kaynaklanan bir düşünceyle karşı çıktı. Türkiye'de felsefe tartışmalarını, eleştirileri başlatanlardandır.

Filibe'de doğdu, İstanbul'da öldü. Doğduğu yerde öğrenim gördükten sonra İstanbul'a geldi, Mekteb-i Sultani'yi bitirdi. II. Meşrutiyet'ten sonra basın alanında çalışmaya başladı. Önce Posta ve Telgraf Nezareti'nde görev aldı, sonra Beyrut'a atandı. Beyrut'ta bulunduğu sırada düşünce özgürlüğüyle ilgili tutumu yüzünden Mısır'a kaçmak zorunda kaldı. İstanbul'a dönünce Fizan'a sürüldü. Bir süre sonra gene İstanbul'a döndü (1908), Darülfünun'da felsefe okutmakla görevlendirildi. Bu arada *Hikmet* adlı bir felsefe dergisi çıkardı, bu dergiyi sonradan gazeteye dönüştürdü.

Ahmed Hilmi felsefeye, yaşadığı yıllarda Baha Tevfik'in öncülük ettiği özdekçilik (maddecilik) akımına karşı çıkmakla, özdekçiliği savunanları eleştirmekle, girdi. Özellikle, Baha Tevfik'in Ludwig Büchner'den *Madde ve Kuvvet* adıyla çevirdiği, çağdaş özdekçiliği savunan yapıta karşı girişilen tartışmalarda adını duyurdu. Özdeğin (maddenin) bütün sorunların çözülmesinde bir kaynak olamayacağı görüşünü ileri sürerek Batı düşünürlerinin yapıtlarından aktarmalar yaptı ve düşüncelerini kanıtlamaya çalıştı. Ona göre "madde" yoktur, yalnız kütle ve süredurum vardır. Özdek, kütle ile süredurumun birer nitelik olarak bulunduğu nesnedir. Gerçekte "madde" boş bir kavramdır. Onun yapısı, özü bilinmemektedir. Ayrıca olayların açıklanışında özdekten yararlanma olanağı yoktur.

Evrenin yasaları kişinin ürettiği birer kavramdır, güç de gerçek bir varlık değildir. Özdek sonsuz olmadığı gibi yaratılmamış bir varlık da sayılamaz. Yaratılmayan bir nesne evrende bulunamaz. Doğada yokolma olayı kaçınılmazdır.

Tinsel olayların ayrı nitelikleri, ayrı özellikleri vardır, onları özdek olayları ile açıklamak, özdeksel olaylara indirgemek olanağı yoktur. Tinin varlığını beynin fizyolojik yapısına bağlamak da yanıltıcıdır; sorunu aydınlatmaya değil daha karışık bir duruma sokmaya yarar. Tin gördeden bağımsız olarak vardır,

onun özü kişinin usunu aştığından bilinemez, kavramamaz.

Ben ona bağlı benlik, değişen gövdede değişmeyen tinsel etkinliktir. Gövde değişir, oysa tin gövde üzerinde değişmeksizin, etkinliğini sürdürür. Tinin bu değişmezliği, etkinliği kişide "ben" "benlik" denen varlıkları oluşturur.

Tanrı vardır, önsüz-sonsuzdur; "varlık" kavramı altında toplanan bütün nesnelerin yaratıcısıdır. Tanrı'nın özü bilinemez, insan usunun bilme gücünü aşar. Tin tanrısal bir varlık olduğundan, gövdeden ayrıldıktan sonra da yaşamını sürdürür. Ölüm gövdenin dağılması, tinin tanrısal evrene dönüşüdür.

Ahmed Hilmi tile, Tanrı ile ilgili görüşlerini açıklarken çağdaş deney bilimlerinin verilerinden, kendi anlayışına göre özel bir yorumlama ile yararlanmaya çalışır. Tinin ölümsüzlüğünü fiziksel "gücün sakımı" ilkesine bağlar. Bu konuda, başta Muhyiddin Arabi olmak üzere, *Kuran*'dan esinlenen İslam düşünürlerine dayanır. Ahmed Hilmi, çağdaş felsefe öğretileri karşısında, İslam dininden kaynaklanan düşünceleri nedeniyle etkili olmamıştır.

- YAPITLAR: *Huzur-ı Aklü Fende Maddiyun Meslek-i Dalâleti*, 1916, ("Akıl ve Fen Karşısında Sapık Materyalizm Mesleği"); *Tarih-i İslam*, 1910-1912; *Üss-i İslam*, 1916, ("İslamın Temelleri"); *İstibdadın Vahşetleri*, 1910; *Şeyh Bedreddin*, ty.

- BAKINIZ: BAHA TEVFIK.

AHMEDİ (? -1412)

Osmanlı Divan şairi. İlk manzum Türkçe İskendername'yi yazmıştır.

Yapıtlarında Ahmedî mahlasını kullanan şairin adı eski kaynaklarda değişik biçimlerde geçmektedir. Benimsenmiş adı Taceddin İbrahim b. Hızır'dır. Ahmedî'nin doğduğu yıl ve nereli olduğu da kesin değildir. Kaynakların verdiği bilgiler çelişkili olup, Sivash ya da Germiyanlı (Kütahya) olduğu sanılmaktadır.

İlköğrenimini nerede yaptığı belli değildir. Daha sonra Mısır'a gitti, orada Şeyh Ekmeleddin'den ders aldı. Anadolu'dan gelen Hacı Paşa ve Molla Fenarî ile arkadaş oldu. Mısır dönüşünde Germiyan Beyi Süleymanşah'ın yanına gitti. Aydınogulları'nın sarayında da bulundu. Süleymanşah'ın ölümünden sonra (1388), I. Mehmed'in yanına kaplandı. Divan kâtipliği göreviyle gönderildiği Amasya'da öldü.

Anadolu Türkçesi'yle yazılmış *Divan*'ı en hacimli nüshasına göre 8506 beyittir. *İskendername*'si, Türk edebiyatında yazılmış ilk manzum İskender hikâyesidir. Bu mesnevi, Ahmedî'den önce manzum olarak üç İranlı şair Firdevsî, Nizâmî ve Emir Husrev-i Dehlevî tarafından yazılmıştır. Yapıt Süleymanşah'a sunulmuştur. 8754 beyitten oluşmaktadır. *İskendername*, Makendonyalı Filip'in oğlu İskender'in Doğu edebiyatında efsaneleşmiş hayatını anlatır. Bunun yanında din, tasavvuf, felsefe, astronomi, tıp, siyaset ve başka konuların da

felsefe, astronomi, tıp, siyaset ve başka konuların da işlendiği öğretici nitelikte bir yapıttır. Yapıtın içinde ayrıca *Mevlid* ve manzum *Dâsitân-ı Tevârih-i Mülûk-i Âl-i Osman* adlı Osmanlı tarihi de yer alır. Ertuğrul Gazi'den Emir Süleyman'a kadar geçen bazı olayların özetidir. Bilinen ilk manzum Osmanlı tarihidir. *Cemşid ü Hurşid* adlı yapıtını, İran şairlerinden Selman-ı Sâvecî'nin aynı adlı mesnevisini Türkçe'ye çevirerek hazırlamaya başlamış ancak yaptığı eklemelerle yeni bir mesnevi ortaya çıkarmıştır. Konusu Çin Fağfuru'nun oğlu Cemşid ile Rum Kayzeri'nin kızı Hurşid arasında geçen aşk hikâyesidir. *Tervihü'l-Ervâh*, üpla ilgili bir mesnevidir. *Bedâyi ü's-Sihr ve Sanayii ü's-Şi'r*, edebi sanatlarla ilgili bir yapıttır; Reşideddin-i Varvâr'ın *Hadâyiku's-Sihr* adlı yapıtının değişik bir biçimidir. *Mirkatü'l-Edeb*, Arapça Farsça manzum bir sözlüktür. *Esrârname*, İranlı şair Ferideddin Attar'ın aynı adlı yapıtının Türkçe çevirisidir. Ahmedî'ye ait olduğu tartışmalıdır. *Mizanü'l-Edeb ve Miyarü'l-Edeb*, Arapça ve Farsça'nın grameri ile ilgili iki kasidedir. *Kaside-i Sarsarî Şerhi*, kaynaklarda adı geçtiği halde ele geçmemiş bir yapıttır.

Ahmedî, Anadolu'da klasik Türk şiirinin kuru-cusu sayılır. Şiirlerini akıcı bir dille, özgün buluşlarla yazmıştır. Dili düzgün, üslubu konularının gereğine göre çeşitlidir. Tasvirleri renkli ve canlıdır. Anlamsız sözlerle vezin doldurmaya çalışmamıştır. Gereksiz imaleler azdır. *Divan*'ı, *İskendername*'sinden üstün olan Ahmedî'nin şiirlerinde az da olsa tasavvuf simgelerine rastlanır.

- YAPITLAR: *Dâsitân-ı Tevârih-i Mülûk-i Âl-i Osman*, (ö.s.) N.S. Banarlı (yay.), 1939; *Cemşid ü Hurşid*, (ö.s.) M. Akalın (yay.), 1975; *İskendername*, (ö.s.) İ. Ünver (yay.), 1983; *Divan*, (Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye Bölümü, No: 1082); *Tervihü'l-Ervâh*; *Bedâyi ü's-Sihr ve Sanayii ü's-Şi'r*; *Mirkatü'l-Edeb*; *Esrârname*; *Mizanü'l-Edeb ve Miyarü'l-Edeb*; *Kaside-i Sarsarî Şerhi*.

- KAYNAKLAR: N. Çetin, "Ahmedî'nin Mirkatü'l-Edeb'i hakkında", *Türkiyat Mecmuası*, XIV, 1965; S.N. Ergun, *Türk Şairleri*, I, (ty); T. Kortantamer, *Leben und Weltbild des altosmanischen Dichters Ahmedî unter besonderer Berücksichtigung seines Divans*, 1973.

AHMED MUHTAR PAŞA [Gazi] (1839-1918)

Osmanlı komutan ve devlet adamı. Yaklaşık kırk savaşta Osmanlı ordusuna komuta etmiştir.

1 Kasım 1839'da Bursa'da doğdu; 20 Ocak 1918'de İstanbul'da öldü. İpekçilikle uğraşan Katırcıoğlu Hacı Halil Ağa'nın oğludur. 1851'de Bursa Askerî İdadisi'ne girdi. 1856'da İstanbul'daki Harbiye Mektebi'ne geçti. 1860'ta okulu birincilikle bitirerek teğmen oldu. Ardından bir yıl Harp Akademisi'nde okuyarak kurmay yüzbaşılığa yükseldi. Hersek ve Karadağ'daki ayaklanmayı bastırmakla görevli Osmanlı ordusuna katıldı. Yetenek ve cesaretiyle kendi

ni gösterdi. Karadağ'da yaralanarak İstanbul'a döndü.

1862'de Harbiye Mektebi'ne öğretmen oldu. Bu arada astronomi ve coğrafya alanlarında çalışmalar yaptı. Halk eğitimiyle de ilgilenip, arkadaşlarıyla birlikte kurduğu Cemiyet-i Tedrisiye-i İslâmiye'de ders verdi. Daha sonra bu cemiyet, Darüşşafaka'nın kurulmasına öncülük etmiştir.

Nisan 1864'te binbaşılığa yükselerek, Kozan'daki karışıklıkları bastırmakla görevli Furka-i İslahiye'nin kurmay başkanı oldu. 1866'da İstanbul'a döndüğünde kaymakamlığa (yarbay) yükselerek Sultan Abdülaziz'in oğlu Yusuf İzzeddin Efendi'nin öğretmenliğiyle görevlendirildi. 1867'de Abdülaziz'in Avrupa gezisine katıldı. 1868'de Karadağ sınırını düzenlemekle görevlendirilerek, Hersek ve İşkodra yöresine gönderildi. Buradaki başarılarından ötürü 1869'da miralaylığa (albay) yükseltildi.

1870'te Dar-ı Şûra-yı Askerî üyeliğine atandı. Aynı yıl hastalığı nedeniyle İstanbul'a döndü. Aralık 1870'te mirliva (tuğgeneral) rütbesine yükselerek, Mehmed Redif Paşa ile birlikte Asir ve Yemen emirliklerinde çıkan karışıklıkları bastırmakla görevlendirildi. Buradaki başarılarından ötürü önce ferik (korgeneral) ardından da müşir (mareşal) olarak bölgedeki kuvvetlerden oluşturulan VII. Ordu'nun komutanlığına atandı.

Eylül 1871'de Asir ve Yemen'in birleştirilmesiyle oluşturulan Yemen Vilayeti'nin valiliğine getirildi. Ahmed Muhtar Paşa uzun uğraşlardan sonra bölgede Osmanlı egemenliğini sağladı. Ardından yeni yönetsel örgütlenmeyi de gerçekleştirerek Sana'yı vilayet merkezi yaptı. Mayıs 1873'te nafia nazırı (bayındırlık bakanı) olunca, İstanbul'a döndü. Çok kısa süren bu görevden sonra, 10 Ağustos 1873'te Girit vali ve komutanlığına, iki gün sonra da II. Ordu komutanlığına atanarak Şumnu'ya gönderildi.

Eylül 1874'te IV. Ordu komutanlığı ve Erzurum valiliğine atandı. Bosna ve Hersek'teki karışıklıklar yaygınlaşınca, Aralık 1875'te ayaklanmayı bastırmakla görevlendirildi. Ahmed Muhtar Paşa, yaklaşık bir yıllık bir çabadan sonra bölgede düzeni sağladı. Ocak 1877'de yeniden Girit vali ve komutanlığına atandı. Bu sırada Karadağ sorunu nedeniyle Rusya ile ilişkiler hayli gerginleşmişti. Şubat 1877'de, IV. Ordu komutanlığıyla görevlendirilen Ahmed Muhtar Paşa, Erzurum'a gittikten kısa bir süre sonra Osmanlı-Rus Savaşı başladı.

Başarılı komutanlığıyla Ruslar'a karşı Haziran 1877'de Delibaba, Halyas, Horum ve Zivin muharebelerini kazandı. Ağustos 1877'de Gedikler (Kızıl Tepe) muharebesinde gösterdiği başarı nedeniyle "gazi" ünvanı verildi. Beklediği yardımcı kuvvetlerin gelmemesine karşın savaşı, kış başlarına değin başarıyla sürdürdü. Kışla birlikte çete savaşları başlayınca, düzenli ordunun fazla bir işlevi kalmadı. Ahmed Muhtar Paşa, Ocak 1878'de İstanbul'a çağrıldı. Bu sırada Ruslar'ın Balkanlar'ı aşmaları üzerine İstanbul'u korumakla görevlendirildi. Ancak savunma hazırlıkları konusunda II. Abdülhamid'le ayrı düşündükleri için görevden alındı.

Abdülhamid, savaştan sonra askeri bilgisine güven duyduğu Ahmed Muhtar Paşa'yı, Nisan 1878'de Erkân-ı Harbiye reisliğine ve Tophane müşirliğine atadı. Temmuz 1878'de Girit'teki ayaklan-

mayı bastırmakla görevlendirildi. Burada düzeni sağladıktan sonra Ocak 1879'da Berlin Antlaşması gereğince Türk-Yunan sınırını saptamak üzere toplanan komisyona başkomiser olarak katıldı.

Mart 1879'da III. Ordu müşiri unvanıyla Manastır valisi oldu. Ağustos 1880'de, Abdülhamid'in başkanlığında kurulan Teftiş-i Askerî Yüksek Komisyonu başkan vekilliğine atandı. Kasım 1892'de, fevkalade komiser olarak Mısır'a gönderildi. En yakınındaki insanlardan bile kuşku duyan Abdülhamid, Ahmed Muhtar Paşa'yı uzun bir süre, pek etkinlik gösteremediği Mısır'da tuttu.

Ahmed Muhtar Paşa, ancak 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanından sonra İstanbul'a dönebildi. Ayan Meclisi üyeliğine ve Ayan Meclisi başkan vekilliğine getirildi. Ocak 1909'da Mısır fevkalade komiserliğinden istifa ederek emekli oldu. Nisan 1909'da Hareket Ordusu İstanbul'a geldiğinde etkin bir rol aldı. V. Mehmed [Reşad] tahta geçtikten sonra yanından ayrılmadı. Ekim 1911'de Ayan Meclisi'ne başkan oldu. Temmuz 1912'de sadrazamlığa atanarak, içinde üç eski sadrazamın da bulunduğu "Büyük Kabine"yi oluşturdu.

Yeni hükümet göreve başladığı sırada, büyük bir ekonomik bunalım yaşıyordu. Bunun yanı sıra Trablusgarb Savaşı ile Yemen ve Arnavutluk ayaklanmaları da sürüyordu. Bu sorunlarla karşı karşıya kalan "Büyük Kabine", ancak 99 gün iktidarda kalabildi. Bu arada Balkanlar'daki huzursuzluğu barışçı yollarla gidermeye çalışan hükümetin girişimleri sonuçsuz kalınca, 1 Ekim 1912'de Balkan Savaşı başladı. 18 Ekim 1912'de de Trablusgarb ve Bingazi'ye özerklik tanıyan Uşi Antlaşması imzalanarak bu cephedeki savaşa son verildi.

Ruslar'ın, Osmanlılar'la savaşmayacaklarına ilişkin güvence vermeleri üzerine Temmuz 1912'de 75.000 askerin terhis edilmiş olması, Balkan Savaşı'nda Osmanlı ordusunun zayıf kalmasına neden oldu. Osmanlı ordusu, kısa bir sürede bozguna uğrayıp, gerilemeye başladı. Siyasi parti desteğinden de yoksun olan Ahmed Muhtar Paşa, kısa sürede yıpranarak, 29 Ekim 1912'de sadrazamlıktan istifa etti.

Daha sonra Ayan Meclisi üyeliği dışında görev almayan Ahmed Muhtar Paşa, 1918'de İstanbul'da öldü. Gazi Ahmed Muhtar Paşa, Osmanlı ordusunun en büyük komutanlarından biridir. Yaklaşık kırk savaşa katılmış, iki kez de yaralanmıştır. Askerlik alanındaki çalışmalarının yanı sıra, matematik ve astronomi konularında da kitaplar yazmış, Gregoryen takvim sisteminin kabul edilmesi için çaba harcamıştır.

• **YAPITLAR:** *el-Basita risalesi*, 1866; *Sergüzeşt-i Hayatının cild-i Sanisi*, 1877; *Riyazü'l-Muhtar Miratü'l-Mikat ve'l-Edvar*, 1886; *Riyazü'l-Muhtar Miratü'l-Mikat ve'l-Edvar Zeyli*, 1887; *İslahü't-Takvim*, 1890; *Takvimü's-Sinin Takvim-i sal*, 1910; *Anadolu'da Rus Muhârebesi*, 1910; *Bir arıza* (V. Mehmed'e Balkan Savaşı'nın sürdürülmesine ilişkin önerilerini içerir), 1910; *Serairü'l-Kuran*, 1918; *Temmuz 1330'da Meclis-i Mebusan'da Geçen Divanı-Âli Bahislerine Bir Nazar*, ty.

• **KAYNAKLAR:** İ.M.K. İnal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, 1982; R. Uçarol, *Bir Osmanlı Paşası ve Dönemi*, 1976.

• **BAKINIZ:** ABDÜLAZİZ, ABDÜLHAMİD II, MEH-MED V.

AHMED MÜRŞİDİ

(? -1760/61)

**Osmanlı şair. Halk diliyle yazılmış,
dini-ahlaki yapıtıyla tanınmıştır.**

Yaşamı üstüne bilgi azdır. Diyarbakır'da doğdu. Uşşaki tarikatındandı. Medrese öğrenimi götdükten sonra Birecikli Şeyh Ebubekir Efendi'ye mürid oldu. Şiirlerinde Mürşidî mahlasını kullandı. Diyarbakır'da öldü.

Ünlü yapıtı *Kitab-ı Mürşid-i Pend-i Ahmediye*, halk diliyle yazılmış manzum bir yapıttır. Yazıcızade Mehmed'in *Muhammediye*'sinden sonra halk arasında çok okunmuş dini-ahlaki bir kitaptır. Ahmed Mürşidî, yapıtını Aydınli Müridi'nin *Pendname*'sine nazire olarak yazmış ve buradan kitabına on sekiz öykü almıştır. *Pend-i Ahmediye*, uzun süre yanlışlıkla Ahmed Bican'ın sanılmıştır. Yapıt, kısa bir girişten sonra, Muhammed'in yaşamı, dünya malı ve mülkü, namaz, ana baba ve komşu hakkı, bekârlık, evlilik, tütün içmek, sihir, bilginler, bilimin önemi gibi konuları içerir. Her bölümün sonunda çeşitli öyküler yer alır. Erzurumlu Şerifi, *Ahmediye*'ye *Fend* adını verdiği bir nazire yazmıştır.

- **YAPITLAR:** *Kitab-ı Mürşid-i Pend-i Ahmediye* (ö.s.), 1863, (yeni harflerle, yay., M.F. Gürkünca, 1973); *Yusuflu Züleyha*; *Mevlit-i Nebi*; *Viladet-i Hümayun-ı Risalet-penâhi*.
- **KAYNAKLAR:** Bursalı Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I, 1914; A.S. Levend, "Dini Edebiyatımızın Başlıca Ürünleri", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1972, 1973.
- **BAKINIZ:** MEHMED [Yazıcızade].

AHMED NİYAZİ [Resneli]

(1873-1913)

**Osmanlı subay. II. Meşrutiyet'in ila-
nını hazırlayan İttihatçılar'dandır.**

Resne'de doğdu, Avlonya'da öldü. Yörenin ileri gelenlerinden Arnavut asıllı Abdullah Ağa'nın oğludur. Manastır Askeri İdadisi'ni ve İstanbul'daki Harbiye Mektebi'ni bitirdi. 1896'da Makedonya'daki III. Ordu'ya piyade teğmeni olarak atandı. Orduya katılışından bir yıl sonra Yunan Savaşı başladı.

Savaş sırasında üsteğmenliğe yükseldi. Cephe-deki başarılarıyla dikkati çeken Niyazi Bey, II. Abdülhamid tarafından İstanbul'a davet edildi. Ancak sarayda dönen oyunlardan tedirgin oldu. Padişahın kendisine verdiği yaverlik nişanını kabul etmeyerek cepheye dönmek istedi. Ama cephe yerine, redif sınıfına alınarak, Resne'de ambar memurluğuyla görevlendirildi. 1903'te Balkanlar'daki Sırp ve Bulgar komitacılarının II. Abdülhamid'e karşı ayaklanması-na değin bu görevde kaldı. Komitacılar üzerine gönderilen Niyazi Bey, onları dağıtımadaki başarıları-ndan dolayı kolağalığına (yüzbaşı) yükseldi. Ardın-

dan Balkanlar'da örgütlenmeye başlayan İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girdi.

II. Abdülhamid'in uygulamadan kaldırdığı meşrutiyeti geri getirmeyi amaç edinen İttihat ve Terakki Cemiyeti, Balkanlar'daki karışıklıkların nedenini bas-kıcı ve kötü yönetime bağlıyordu. Haziran 1908'de İngiltere kralı ile Rus çarı Reval'da bir araya gelerek, Balkanlar'daki bağımsızlık isteklerini de öne sürerek Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasını kararlaştırdılar. Bu olaya sarayın sessiz kalması üzerine İttihatçılar ayaklandı. İttihat ve Terakki Cemiyeti Manastır Merkez Heyeti'nde yer alan Kolağası Niyazi Bey de, cemiyet merkezinin onayını aldıktan sonra, yaklaşık 200 yandaşıyla birlikte 3 Temmuz 1908'de dağa çıktı ve Abdülhamid yönetimine karşı kendisinden üç gün önce dağa çıkan Binbaşı Enver Bey'le birlikte mücadeleye girişti. Niyazi Bey, saraya ve yerel yöneticilere çektiği telgraflarla, "Meclis-i Mebusan açılıp, anayasa uygulamaya konulana değin müca-delelerini sürdüreceklerini," bildirdi. Niyazi ve Enver beylerin yönetime karşı ayaklanmaları bütün Avrupa ülkelerinde yankılar uyandırdı.

Önceleri İttihatçılar'a karşı sert önlemler almak-tan yana olan II. Abdülhamid, kararlı bir direnişle karşılaşınca, 23 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyet'i ilan etmek zorunda kaldı. Yeni yönetim Niyazi ve Enver beyleri "Hürriyet Kahramanı" ilan etti. Niyazi Bey ertesi yıl Meşrutiyet'e karşı gerçekleştirilen 31 Mart Ayaklanması'nı bastırmak için, Resne'den topladığı gönüllülerle birlikte, Selanik'te hazırlanan Hareket Ordusu'na katıldı. Ayaklanma bastırıldıktan sonra ordudan ayrılarak Resne'ye döndü. Kentin bayındır-lık ve eğitim sorunlarıyla uğraştı. Bu arada Meşrutiyet mücadelesi sırasında geçen olayları kaleme alarak, belgelerin doğruluğunu İttihat ve Terakki Manastır Merkez Heyeti'ne de onaylattırdıktan sonra 1910'da *Hatırat-ı Niyazi* adıyla yayımladı.

Aktif olarak katıldığı son görev, 1912'de patlak veren Balkan Savaşı oldu. Birinci Balkan Savaşı'nın bitiminden sonra döndüğü Arnavutluk'un Avlonya İskelesi'nde vapur beklerken, bazı kaynaklara göre de Avlonya yakınlarındaki Viyosa geçidinde bağımsızlık yanlısı Arnavutlar tarafından öldürüldü. Mücadeleci, fakat hırslı olmayan Ahmed Niyazi, II. Meşrutiyet'in ilanını izleyen günlerde adından en çok söz edilen kişi olmasına karşın, siyasal yaşama girmediği gibi, bir süre sonra adı da unutuldu. İttihatçılar'ın başlangıçta savundukları, Osmanlı Devleti içindeki tüm ulusların birliği ülküsüne Arnavut asıllı olmasına karşın bağlı kalmış, ölümü de bu nedenle olmuştur.

- **YAPITLAR:** *Hatırat-ı Niyazi*, 1910.

- **BAKINIZ:** ENVER PAŞA.

AHMED PAŞA

(? -1497)

**Osmanlı Divan şairi. 15. yy'da yeti-
şen Divan şairlerinin en güçlüsüdür.**

Edirne'de doğdu, Bursa'da öldü. II. Murad'ın kazaskerlerinden Veliyeddin b. İlyas'ın oğludur. Ya-

şamının çoğunu Bursa'da geçirdiği için Bursalı diye tanınmıştır.

Medrese öğrenimi gördükten sonra Bursa Mura-diye Medresesi'ne müderris atandı. Kısa bir süre sonra Molla Hüsrev'in yerine Edirne kadısı oldu.

II. Mehmed[Fatih] tahta çıkınca (1451), Ahmed Paşa padişahın güvenini kazandı. Kazasker, müşahip ve hoca, sonra da vezir oldu. İstanbul'un kuşatması-da bulundu. Sarayda önemli bir yeri ve çevresi üzerinde etkisi vardı. Hocası Melihî gibi devrin bazı şairlerini hükümdara tanıştırdı. Saray nedimlerinden birine fazla ilgi duyması üzerine vezirlikten alındı. İdam edilmek üzere Kapıcılar Odası'nda tutuklandı. "Kul yanıl-sa ne çıkar şahlar şahının affı nerede? Tutam iki elim kandadır peki keremin nerede?" anlamına gelen:

"Kul hata kıl-sa nola afv-ı şehenşah kanı
Tutam iki elüm kanda imiş kanı kerem"

beyitinin de yer aldığı ünlü "kerem" redifli kasidesini padişaha sunarak ölümden kurtuldu.

Günde 30 akçe ile Bursa'da Orhan ve Muradiye Medresesi mütevelliliğine atandı. Daha sonra Sultanö-nü (Eskişehir), Tire, Ankara sancakbeyliklerinde bu-lundu. Ahmed Paşa, II. Mehmed'in ölümüne değin bütün çabasına karşın saray ve çevresine sokulmadı.

II. Bayezid'in tahta çıkmasından (1481) sonra Bursa sancakbeyi oldu. Anadolu Beylerbeyi Sinan Paşa'nın yanında Memlukler ile Osmanlılar arasında-ki Ağaçaayırı Savaşı'na katıldı (1488). 1497'de Bursa'da öldü.

Ahmed Paşa, 15. yy'ın başlarında yetişen Şeyhî ile bu yy'ın sonunda yetişen Necati arasındaki şairle-rin en güçlüsüdür. Divan şiirinin bütün inceliklerini ustaca kullanmıştır. Şiirleri kusursuz ve ahenklidir. Özellikle kasidede devrinin en büyük şairi olarak anılmıştır.

Latîfî, Uzun Firdevsî ve özellikle Cafer Çelebi, Ahmed Paşa'yı İran şairlerinin kullandığı kelime ve terkiplere fazla yer verdiği ve İran şiirinin mazmunla-rını aktardığı için eleştirmişlerdir.

II. Mehmed'e "kasr", "lal", "güneş", "misk", "kerem" redifli kasidelerini yazmıştır. II. Bayezid'e yazdıkları arasında "Cem'e", "benefşe", "ab" redifli-leri en çok tanınanlar arasındadır.

Bursa sancakbeyi iken, Harîrî, Resmî, Mirî, Şehdî gibi şairler onun evinde toplanırlardı. Çağdaşla-rı ona "Rum Sultanü's-şuarası" adını takmışlardı. Söylentiye göre, Hüseyin Baykara'nın bir toplantısın-da Ahmed Paşa'nın bir gazeli okununca, Türkçe bilmeyen Molla Cami gazelin ahengine kapılarak kalkıp sema etmişti. Kendinden önce yetişen Ahmedî, Şeyhî, Niyazi gibi şairlerin şiirlerini okumuş, "kasr" kasidesini Niyazi'ye nazire olarak yazmıştır.

Safî (Cezerî Kasım Paşa), Edirneli Zamani, Arifi, Hüseyin Çelebi, Ahmed Paşa'nın kasidelerine en güzel nazireleri yazmışlardır.

Ahmed Paşa, kendinden sonra gelenleri etkile-miştir. Necati ve Bâkî'de bile onun etkisi vardır. Bir iki manzumesi dışında, şiirlerinde tasavvuf düşüncesi-nin izi görülmez.

- **YAPITLAR:** *Ahmed Paşa Divanı*, (ö.s.), A.N. Tarlan (yay.), 1966.

- **KAYNAKLAR:** Âşık Çelebi, *Tezkere*, 1971; S.N. Er-gun, *Türk Şairleri*, (ty); F. Köprülü, *Divan Edebiyatı Antolojisi*, 1934; Latîfî, *Tezkere* 1896; H. Tolasa, *Ahmed Paşanın Şiir Dünyası* 1973.

- **BAKINIZ:** BÂKÎ, CAFER ÇELEBÎ, HÜSEYİN BAY-KARA, NECATÎ BEĞ, ŞEYHÎ.

AHMED PAŞA [Cebeci]

(? -1683)

Osmanlı devlet adamı. Başdefterdarlık görevinde bulunmuş, mali duru-mun düzeltilmesine çalışmıştır.

İstanbul'dur. Ulemadan Çivizade Mehmed Efendi'nin yanında yetişti. Devlet hizmetine girip kısa sürede yükselerek cebecibaşı oldu. Devlet bütçe-sinin sürekli açık verdiği ve para değerinin sık sık düşürüldüğü bir dönemde, 1662'de başdefterdarlığa atandı. 1663'te Fazıl Ahmed Paşa'nın Macaristan seferine ordu defterdarı olarak katıldı. 1665'te vezirli-ğe yükseldi. Daha sonra Fazıl Ahmed Paşa'nın Girit seferine de katıldı ve 1668'de Kandiye Kalesi'nin alınmasında yararlık gösterdi. Bu arada onun çabala-ryla devletin mali durumu da hayli düzeldi.

Cebeci Ahmed Paşa, on üç yılı aşkın bir süre yürüttüğü başdefterdarlık görevindeki başarıları ne-deniyile 1675'te Mısır valiliğine atandı. Ancak göreve başlamasının beşinci ayında Mısır halkı vergi toplama-da uyguladığı baskılar yüzünden ayaklandı. Halk, Ahmed Paşa'yı hapsedip, ulemadan Ramazan Bey'i vali yaptı. Olaylar İstanbul'da duyulunca Ahmed Paşa, Mısır valiliğinden alındı. 1677'de Diyarbakır valiliğine atandı. 1679'da yapılan bir değişiklikle, Bosna valiliğine gönderildi.

Aynı yıl Özi çevresindeki kalelerin yapımı ve köylerin düzenlenmesiyle görevlendirildi. Daha sonra yeniden Bosna valiliğine döndü. 1681'de Tamışvar valisi oldu. Vilayet askerleriyle II. Viyana Kuşatması' na katıldı. Ancak bu arada hastalanarak öldü.

AHMED PAŞA [Gedik]

(? -1482)

Osmanlı sadrazamı. II. Bayezid ile Cem Sultan arasındaki taht kavgası-nda önemli rol oynamıştır.

Bazı Batı kaynaklarına göre Arnavut ya da Rum devşirmesi olan Gedik Ahmed Paşa'nın doğum yeri, doğum tarihi ve yetişme dönemi üstüne bilgi yoktur. 1461'de Anadolu beylerbeyi oldu. Hemen ardından II. Mehmed'in Karadeniz seferine katıldı, Akkoyun-lular'ın elinde bulunan Koyunluhisar'ın alınmasında yardımları oldu. Sadrazam İshak Paşa'nın Karaman seferine katıldı. 1469'da Karaman Valisi Şehzade Mustafa Çelebi'nin lalası oldu. 1470'de Eğriboz'un alınmasından sonra vezirliğe yükseldi. 1471'de Alan-

ya, Silifke, Moka ve Gorigos kalelerini ele geçirdi. Bu sırada Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan, Karaman topraklarına saldırdı. Bu saldırı karşısında Gedik Ahmed Paşa, önce Konya'ya çekilmek zorunda kaldı. Şehzade Mustafa Çelebi ve Anadolu Beylerbeyi Davud Paşa ile birleştikten sonra Akkoyunlular'ı yendi. Öte yandan İçel'i ele geçiren Karamanoğlu Kasım Bey'in üzerine yürüyerek Silifke ve çevre kaleleri geri aldı.

Uzun Hasan'la yapılan 1473 Otlukbeli Savaşı'nda ordunun sağ kanadına komuta eden Şehzade Bayezid'in yanında savaştı. Savaşın kazanılmasında büyük katkısı oldu. Bir söylentiye göre, savaştaki yanlışlarını yüzüne vurduğu için Şehzade Bayezid ona düşman olmuştur. Otlukbeli Savaşı sırasında, Akkoyunlular'la Karamanoğulları'nın müttefiki olan, Venedik, Napoli ve Papalık donanmaları, Ege ve Akdeniz kıyılarına saldırdı ve ele geçirdikleri İçel bölgesini Karamanoğulları'na verdi. Buraları yeniden Osmanlı topraklarına katan Gedik Ahmed Paşa, Şehzade Mustafa Çelebi'nin ölümü üzerine Konya'ya döndü ve Karaman valiliğine atanan Şehzade Cem'e lala oldu.

Kısa bir süre sonra da 1474'de Mahmud Paşa'nın yerine sadrazamlığa atandı. Ertesi yıl Karadeniz'deki Ceneviz sömürgelerine bir sefer düzenleyerek Kefe, Azak ve Menkub kalelerini ele geçirdi. Cenevizliler'in tutsağı olan Mengli Giray'la bir antlaşma yaparak Kırım Hanlığı'nın Osmanlı himayesine girmesini sağladı. 1476'da Fatih'in Boğdan seferine katıldı. 1477'de Arnavutluk seferine gönderilmek istendiyse de görevi kabul etmedi ve sadrazamlıktan azledilerek tutuklandı. Hersekzade Ahmed Paşa'nın girişimleri sonucu affedilerek donanma komutanlığına ve Selanik sancakbeyliğine atandı. 1478'de Limni'yi, ertesi yıl Kefalonya, Zanta ve Santamavra adalarını ele geçirdi.

1480'de kendisine Avlonya Sancağı verilen Gedik Ahmed Paşa Napoli Krallığı'na bir sefer düzenleyerek Otranto'yu ele geçirdi. Ancak bu sırada Fatih'in ölümü ve yerine II. Bayezid'in geçmesi üzerine seferi yarıda bırakarak İstanbul'a döndü. Anadolu'da ayaklanan Şehzade Cem üzerine gönderilen güçlere komuta etti. II. Bayezid'in, Cem'e karşı açtığı Yenişehir Savaşı'nı kazanmasına büyük yardımcı olmakla birlikte, Cem'in Suriye'ye kaçmasını engelleyemediği için Cem yanlısı olmakla suçlanarak tutuklandı. Ancak kayınpederi İshak Paşa ile Hersekzade Ahmed Paşa'nın girişimleri sonucu affedildi.

Bu sırada Karamanoğlu Kasım Bey'in yeniden ayaklanarak İçel'i ele geçirmesi ve Konya'yı kuşatması üzerine II. Bayezid, iyi bir komutan olan ve yeniçerilerce çok sevilen Gedik Ahmed Paşa'yı Karamanoğulları üzerine gönderdi. Osmanlı güçlerinin geldiğini duyan Kasım Bey geri çekildi. İçel'i yeniden ele geçiren Gedik Ahmed Paşa, 1482'de Karamanoğlu Kasım Bey'le işbirliği yaparak yeniden saldırıya geçen ve Konya'ya dek ilerleyen Cem'e karşı, II. Bayezid'in saflarında savaştı. Yenilerek Rodos'a kaçan Cem'in geri verilmesi için Rodos şövalyeleriyle görüşmek üzere görevlendirildi. Bir sonuç alamayınca görüşmeleri, daha sonra Mesih Paşa sonuçlandırdı.

Gedik Ahmed Paşa'nın, hem Cem'in şövalyelerin eline bırakılmasını, hem de o sırada Venedikliler'le yenilenen antlaşmayı eleştirmesi üzerine, padişah onu

yeniden Cem yanlısı olmakla suçladı ve 18 Aralık 1482'de Edirne'de idam ettirdi. Ölümü üzerine kendisini çok seven yeniçeriler ayaklanarak Edirne subasını öldürdüler. Ancak olay kısa sürede bastırıldı.

● **KAYNAKLAR:** M. Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, II, 1958; İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, 1949; İ.H. Uzunçarşılı, "Değerli Vezir Gedik Paşa, II. Bayezid Tarafından Niçin Katledildi?" *Bellekten*, XXIX (115), 1965.

● **BAKINIZ:** BAYEZİD II, CEM SULTAN, UZUN HASAN.

AHMED PAŞA [Hain]

(? -1524)

Osmanlı devlet adamı. Mısır valiliği sırasında Osmanlı Devleti'ne başkaldırıp bağımsızlığını ilan etmiştir.

Doğum tarihi ve yeri bilinmemektedir. Gürcü Üveys Bey'in oğludur. Enderun'da yetişti. Yeniçeri ağalığına dek yükseldi. I. Selim'in [Yavuz] tahtı ele geçirmek için giriştiği mücadelede yanında yer alarak güvenini kazandı. I. Selim, padişah olduktan sonra imrahorluğa, ardından da beylerbeyliğe yükseldi. Ahmed Paşa, I. Süleyman [Kanunî] başa geçince de saraydaki yerini korudu ve Rumeli Beylerbeyi oldu. 1521'de üçüncü vezir unvanıyla Belgrad seferine katıldı. Bu sırada Pîrî Mehmed Paşa'nın yerine sadrazamlığa geçme girişimleri sonuçsuz kaldı. 1522'de ikinci vezirliğe yükselerek Rodos'u teslim aldı. I. Süleyman, Ahmed Paşa'nın kıskırtmaları sonucu, Haziran 1523'te Pîrî Mehmed Paşa'yı sadrazamlıktan azletti.

Sadrazamlığa getirilmeyi bekleyen Ahmed Paşa, görevin Hasodabaşı İbrahim Ağa'ya verilmesine gücenerek İstanbul'da kalmak istemedi. Temmuz 1523'te, kendi isteğiyle Mısır valiliğine atandı. Buradaki Çerkes ve Araplar'dan yandaşlar toplayarak, Şubat 1524'te Osmanlılar'a karşı ayaklandı. Kendisini "el-Melikü'l-mansur Sultan Ahmed" unvanıyla hükümdar ilan eden Ahmed Paşa, hutbe okutup, para bastırdı. Ama, başta vezir seçtiği Kadızade Mehmed Bey olmak üzere, yeniçerilerin büyük bir bölümü Osmanlı Devleti'ne bağlılıklarını sürdürdü ve İstanbul'dan gelen buyruk uyarınca Ahmed Paşa'yı öldürmek için girişimde bulundu. Ahmed Paşa kaçarak Benî Bekr aşiretine sığındı. Daha sonra yandaşlarını toplayarak, Osmanlı kuvvetlerine yeni bir saldırı düzenlediyse de ele geçirilerek öldürüldü. Ahmed Paşa yaklaşık on iki gün süren bu başkaldırısı nedeniyle tarihe "Hain" lakabıyla geçmiştir.

● **BAKINIZ:** PİRİ MEHMED PAŞA, SÜLEYMAN I, SELİM I.

AHMED PAŞA [Hersekkzade] (1458-1518)

Osmanlı devlet adamı. II. Bayezid ve I.Selim [Yavuz] zamanında beş kez sadrazamlık yapmıştır.

Hersek Beyi Stefan Vorkşiş Kosariç'in küçük oğludur. Hersek'in 1463'te Osmanlılar'ın eline geçmesi sırasında küçük yaşta saraya alınarak Ahmed adı verildi. Hersekkzade lakabıyla anılan Ahmed, Enderrun'da yetiştikten sonra, 1479'da II.Mehmed'in [Fatih] İşkodra seferinde bayraktarlığını yaptı. Fatih'in son zamanlarında Anadolu beylerbeyliğine atandı. 1481'de Şehzade Bayezid'in kızı Hundi Hatun ile evlendi. II.Bayezid tahta geçince saraydaki saygınlığı arttı.

1485'te başlayan Osmanlı-Memluk Savaşı'nda ordu komutanlığına atanarak, Memlukler'in ele geçirdiği kaleleri geri almakla görevlendirildi. Ancak, yardımcıları Karagöz Mehmed Paşa ile Hızırbezzade Mehmed Paşa'nın gerekli yardımda bulunmamaları yüzünden 1486'da yenildi; yaralanarak tutsak düştü ve Kahire'ye götürüldü. Beş ay sonra öbür tutsaklarla birlikte salıverilerek İstanbul'a döndü. Yeniden Anadolu beylerbeyliğine atandı. 1488'de Hadım Ali Paşa karadan, Hersekkzade Ahmed Paşa da donanma ile Mısır seferine çıkmakla görevlendirildiler. Donanmanın başında Ayas'ı (Yumurtalık) ele geçirip, Trablusşam kıyılarını yağmaladı; İskenderun'a geçerek karadan yapılan harekâtı donanmasıyla destekledi. Ama bu sırada çıkan şiddetli bir fırtına gemilerin çoğunun batmasına yol açtı. 1489'da Osmanlı ordusu yenilgiye uğrayarak geri çekildi.

Hersekkzade Ahmed Paşa, ilk kez 1497'de sadrazam oldu. Bu görevde bir yıl kadar kaldıktan sonra azledilerek Kaptanpaşa Eyaleti valisi oldu ve Gelibolu Sancağı'na gönderildi. 1499'da Venedikliler'le yapılan savaşta İnebahtı seferine katılıp, buranın alınmasında büyük yararlıklar gösterdi. 1501'de Akdeniz'de Osmanlılar'ın elinde bulunan adalara sefer düzenleyen Venedik ve Fransızlar'a karşı Osmanlı donanmasına komuta etti. Osmanlılar karşısında tutunamayan Fransızlar geri çekildi. Venedikliler'le de bir barış antlaşması yapıldı. 1503'te Hadım Ali Paşa'nın yerine ikinci kez sadrazam oldu. 1506'da Akdeniz'de korsanlığın artması üzerine sadrazamlıktan alınarak, kaptan-ı deryalığa getirildi. Yaklaşık beş yıl sürdürdüğü bu görevi sırasında önemli bir olay olmadı. 1511'de, Sadrazam Hadım Ali Paşa'nın, Anadolu'da ayaklanan Şahkulu yandaşlarınca öldürülmesi üzerine üçüncü kez sadrazam oldu. Aynı yıl Bayezid tahttan çekilip yerini oğullarından Şehzade Ahmed'e bırakmaya karar verince, şehzadeler arasında çekişme baş gösterdi.

Hersekkzade, tahta geçme girişimlerinde bulunan Şehzade Ahmed'i destekliyor ve onunla mektuplaşıyordu. Ancak yeniçerilerin Şehzade Selim'den yana olan tavırlarını sezerken, padişahı, kapıkulunun desteğini almadan Şehzade Ahmed'i tahta geçirmemesi konusunda uyardı. Önerisini dikkate almayan Bayezid'e karşı ayaklanan yeniçeriler, Ahmed Paşa'nın da

konağını bastılar. Olayların önü alınamayınca Hersekkzade sadrazamlıktan azledildi ve Şehzade Selim tahtı ele geçirdi. Yerine geçen Koca Mustafa Paşa'nın Şehzade Ahmed'le işbirliği yaptığı şüphesiyle idam edilmesi üzerine I.Selim, 1512'de Hersekkzade Ahmed Paşa'yı dördüncü kez sadrazamlığa getirdi. 1514'te Çaldıran seferine katıldı. Tebriz'den dönerken ayaklanan yeniçerileri denetim altına alamadığı gerekçesiyle sadrazamlıktan azledildi ve Bursa muhafızlığına gönderildi. 1515'te beşinci kez önerilen sadrazamlığı, hastalığı nedeniyle kabul etmek istemediyse de padişahın direktmesi karşısında çaresiz kaldı. Mayıs 1516'da doğu sınırında meydana gelen olaylar üzerine azledilerek Yedikule'de hapsedildi. Ancak yeni sadrazam Hadım Sinan Paşa'nın araya girmesiyle affedilerek, Bursa muhafızlığıyla görevlendirildi. Daha sonra 1517'de Mısır seferine katıldı. Dönüşte Maraş yakınlarındaki Kızılçul yaylağında öldü.

• **KAYNAKLAR:** M.A. Simsar, *The Waqfiye of Ahmed Paşa*, 1930; Taib Ahmed, *Hadikatü'l-vüzerâ*, 1855.

• **BAKINIZ:** ALİ PAŞA [Hadım], BAYEZİD II, SELİM I, SİNAN PAŞA [Hadım].

AHMED PAŞA [Tarhuncu] (? -1653)

Osmanlı devlet adamı, sadrazam. Osmanlı maliyesini düzenlemeye çalışmıştır.

Arnavutluk'un Mat kasabasında doğdu. Enderrun'da yetişip sipahi bölüğüne ayrıldı. Musa Paşa ile Hezarpare Ahmed Paşa'nın kethüdalığında bulundu. 1648'de Sadrazam Hezarpare Ahmed Paşa'nın öldürülmesi olayında hayatını, Şeyhülislam Abdurrahim Efendi'nin yardımıyla kurtarabildi. Aynı yıl Diyarbakır valiliğine atandı.

1649'da vezirliğe yükselerek Mısır valisi oldu. 1651'de azledildi ve valiliğe ilişkin hesapları kapatması için yedi ay baskı yapıldı. Sonunda borçlarının bir bölümünü verip kalanını da ödemek üzere İstanbul'a geldi. Bu sırada makamına aday olabilecekleri tek tek saf dışı bırakan Sadrazam Gürcü Mehmed Paşa, Tarhuncu'yu da Mısır'daki hesabını bahane ederek öldürtmek istediysse de Kazasker Hocaade Mesud Efendi'nin yardımıyla Yanya valiliğine gönderildi.

Bu sırada IV.Mehmed çocuk yaşta olduğu için devlet işlerini annesi Turhan Sultan yürütüyordu. Valide Sultan'ın en güvendiği kişi olan Hocaade Mesud Efendi, Sadrazam Gürcü Mehmed Paşa'nın beceriksizlik ve yeteneksizliğinden dolayı azlini isteyince, yerine onun önerisiyle Tarhuncu Ahmed Paşa getirildi. 1652 Haziranı'nda göreve başlayan Tarhuncu, önce mali işleri düzenlemeye girişti.

Sultan İbrahim zamanında giderek artan gereksiz harcamalar yüzünden hazinede açıklar doğmuş, IV. Mehmed zamanında da süren bu durum, Osmanlı maliyesinde büyük bir bunalıma neden olmuştu. Tarhuncu, öncelikle devletin gelir ve giderinin bir dökümünü çıkarttırdı. Gelirin giderin çok altında

olduğunun anlaşılması üzerine, devlet ileri gelenlerinin harcamalarında kısıntı yaptı. Bu uygulamadan tedirgin olanlar, onun Şehzade Süleyman'ı tahta çıkartmak için girişimlerde bulunduğunu ileri sürerek padişahu kıskırttılar. Nitekim, bu kıskırtmalar sonucu, Mart 1653'te padişah buyruğuyla öldürüldü.

Tarhuncu Ahmed Paşa, ilkelerinden ödün vermeyen bir kişiydi. Nitekim, harcamaların kısılması doğrultusundaki kararlı tutumu hayatını kaybetmesine neden oldu. IV.Mehmed'in buyruğuyla hazırladığı iki bütçe "Tarhuncu Lâyihaları" adıyla anılır.

● BAKINIZ: MEHMED IV.

AHMED RIZA

(1858-1930)

Osmanlı siyaset adamı. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin önderlerindendir. Meşveret gazetesini çıkarmıştır.

İstanbul'da doğdu, 26 Şubat 1930'da aynı yerde öldü. İngiliz lakabıyla tanınan Ziraat ve Darphane Nazırı Ali Rıza Bey'in oğludur. Avusturyalı olan annesinin etkisiyle genç yaşta Batı kültürüyle ilgilenmeye başladı. Galatasaray Sultanisi'ni bitirdikten sonra Babiâli Tercüme Odası'na girdi. 1884'te tarım öğrenimi için Fransa'ya gitti. Yurda döndüğünde Fransa'da öğrendiği yeni tarım tekniklerini, sermaye bulamadığından uygulayamadı. Avrupa'ya göre hayli geri kalmış olan Osmanlı toplumunun en temel sorununun eğitim olduğuna inanarak bu alanda çalışmaya karar verdi. Bursa İdadi-i Mülki müdürü, ardından da Bursa Maarif müdürü oldu. Eğitim sistemine getirmek istediği yeniliklerden ötürü pek çok eleştiriler aldı. 1889'da görevli olarak Fransız Devrimi'nin 100. yılı nedeniyle açılan sergiye gitti.

Öteden beri pozitivizme ilgi duyan Ahmed Rıza, Fransız pozitivistlerinden Pierre Lafitte'in derslerine devam etti. Fransız pozitivistlerinin yayın organı *Revue Occidentale*'e yazılar yazdı. II. Abdülhamid'e, eğitim sisteminde köklü dönüşümler öneren tasarılar gönderdi. Padişahın, İstanbul'a dönmesi için yaptığı çağrılara uymayıp Abdülhamid yönetimine karşı gelişen Jön Türk hareketine katıldı. 1889'da İstanbul'da kurulmuş olan İttihad-ı Osmani örgütü onun önerisiyle 1895'te Terakki ve İttihat Cemiyeti adını aldı ve Ahmed Rıza cemiyetin Paris şubesi başkanlığına getirildi. Aynı yılın aralık ayında *Meşveret* gazetesini yayımlamaya başladı. Burada, eğitim ve kültür sorunlarını konu alan yazılar yayımladı. Bu yazılarda, Doğu kültürünün korunmasını ve Batı'dan alınacak bilim ve teknikte yararlı olarak bir senteze ulaşılmasını savunuyordu. Ancak halkın eğitim düzeyi yükseltilmezse bunların hiçbir yararı olmayacağını söylüyordu.

3 Aralık 1895 tarihli *Meşveret*'te Terakki ve İttihat'ın programı yayımlandı. Ahmed Rıza, Abdülhamid'i tahttan indirmek ve 1876 anayasasını geri getirmek konusunda öbür İttihatçılar'la aynı düşüncede idi. Ancak yöntem olarak şiddet benimsemediği

için onlardan ayrıliyordu. Farklı yollarından biri de dini, bir toplumsal eğitim aracı saymasıydı. Ona göre "İslam dini doğru olduğu için doğal, toplumsal bakımdan yararlı olduğu için önemlidir."

Meşveret'in kendisine karşı açtığı kampanyayı önlemek isteyen Abdülhamid, Fransa Hükümeti'ne başvurarak, *Meşveret*'in kapatılıp sorumlularının Fransa dışına çıkarılması konusunda anlaştı. *Meşveret* yayımına bir süre İsviçre'de devam etti. Bu arada Fransa basınında Clemenceau'nun başını çektiği bir kampanya sonucu hükümet kararını geri aldı. Abdülhamid, bu kez de gazetenin basıldığı basimevini satın alınca, Ahmed Rıza *Meşveret*'i Belçika'ya taşımak zorunda kaldı.

Ahmed Rıza, *Meşveret*'in Terakki ve İttihat Cemiyeti merkezinde denetlenmesini kabul etmediği ve Mayıs 1897'de Jön Türkler'le işbirliği yapan bir Rum'un Osmanlı-Yunan Savaşı'yla ilgili yazısını gazetede yayımladığı gerekçesiyle cemiyetten çıkarıldı.

Bu arada baştan beri kararlı bir muhalefet yürütemeyen Jön Türkler padişahın onlara ayrıcalıklar tanıyıp, reformlar yapacağına söz vermesi üzerine İstanbul'a dönmeye ya da dışarıda devlet görevleri almaya başladılar. Ahmed Rıza'nın başında bulunduğu *Meşveret*, bu sözlere inanılmaması gerektiğini ve İstanbul'a dönmenin uzlaşma olduğunu savunuyordu.

Aralık 1899'da Damat Mahmud Paşa ile oğulları Prens Sabaheddin ve Prens Lütfullah'ın Avrupa'ya kaçmaları üzerine Jön Türk hareketi yeniden canlılık kazandı. Jön Türkler, Şubat 1902'de Paris'te, I. Osmanlı Liberalleri Kongresi'nde bir araya gelerek imparatorluğun içinde bulunduğu durumu ve sorunların çözüm yollarını tartıştılar. Kongrenin eğilimi büyük Avrupa devletlerini Osmanlı İmparatorluğu'nun ezilen halklarına yardıma çağırarak doğrultusundaydı. Ahmed Rıza ve Halil Gancm'in başını çektiği bir grup bu yaklaşıma kesinlikle karşı çıkarak imparatorluğun bağımsızlığını savunuyordu. Bu grup, Avrupa'ya karşı düşman değil dost olan ama bilim ve teknikte ileri, uygar ve bağımsız bir devlet düşüncesi-ni benimsiyordu.

Ahmed Rıza Nisan 1902'de, *Meşveret*'in yanı sıra Mehmed Ali Fazıl Paşa, Selanikli Nazım Efendi, Sezai ve Ahmed Saib beylerle birlikte *Şura-yı Ümmet* gazetesini çıkardı. Her iki gazete de 1908'de Ahmed Rıza'nın İstanbul'a dönüşüne değin yayımlarını sürdürdü. Ahmed Rıza bu gazetelerde yine pozitivizmin etkisinde yazılar yazdı. Temel düşüncesi, imparatorluk sınırları içindeki bütün halkları bir araya getirmek ve Fransa'yı model alan yeni bir Osmanlı İmparatorluğu oluşturmaktı. Ona göre hanedanın birleştirici gücü göz ardı edilmemeli, ama padişahın yetkileri anayasa ile sınırlandırılmalıydı.

Başlangıçta şiddete karşı olan Ahmed Rıza, başka bir Jön Türk grubunun oluşturduğu Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ile birleşebilmek için ilkelerinden ödün verdi. Eylül 1907'de iki cemiyet birleşerek Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti adını aldı. Aralık 1907'de Ahmed Rıza, Prens Sabaheddin, Ermeni Devrimci Federasyonu Taşnaksutyun'dan K. Malûmyan'ın ortak başkanlığında II. Osmanlı Liberalleri Kongresi toplandı. Kongre hükümetin gerekirse şiddetle devrilmesini karara bağladı.

► I. Osmanlı Liberalleri Kongresi

► Jön Türkler'e katılması ve Meşveret'in yayımlanması

► Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti

1906'dan sonra ülkede yoğunlaşan huzursuzluk, 1908'de Makedonya'daki III. Ordu'nun Abdülhamid rejimine karşı ayaklanmasıyla doruğa ulaştı. Abdülhamid, tahtının elden gideceği endişesiyle meclisi açtı, anayasayı yürürlüğe koydu. Ahmed Rıza da İstanbul'a döndü. 1908'de Meclis-i Mebusan'a başkan seçildi. Çok kısa süren 1912 Meclis-i Mebusan'ına yalnızca mebus olarak katıldı. Daha sonra Meclis-i Ayan üyeliğine getirildi. Bu dönemde, İttihatçılar'ın en sert eleştiricilerinden biri oldu. Ardından Vahdet-i Milliye adlı bir cemiyet kurarak Damat Ferid Paşa ve yandaşlarına karşı mücadeleye girdi.

Haziran 1919'da Mustafa Kemal'den aldığı bir mektup üzerine Paris'e giderek Avrupa'da milli mücadelenin propagandasını yürüttü. Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından sonra yurda dönen Ahmed Rıza, siyasi hayattan çekildi. Anılarını yazdı.

- **YAPITLAR:** *Tolérance Muslumane*, 1897, ("Müslüman Hoşgörüsü"); *La Crise de L'Orient*, 1907, ("Doğunun Bunalımı"); *Vazife ve Mesuliyet (Padışah, Asker, Kadın)*, 3 risale, 1907-1908; *La Faillite Morale de la Politique Occidentale Orient*, 1922, (Batı'nın Doğu Politikasının Ahlakın İflası, 1982); *Hatırat*, (Cumhuriyet Gazetesi, 26.1.1950- 19.2.1950 Der.H.Şehsuvaroglu).
- **KAYNAKLAR:** Z.F. Fındıkoğlu, *Auguste Comte ve Ahmed Rıza*, 1962; A.B. Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda ve Türkiye Cumhuriyetinde İnkılap Hareketleri*, 1959; Ş. Mardin, *Jön Türkler'in Siyasi Fikirleri*, 1964.
- **BAKINIZ:** BHAEDDİN ŞAKİR, MEHMED MURAD, SABAHEDDİN.

AHMED RİFAİ [Seyyid] (1118-1183)

Arap mutasavvıf . Rifai tarikatının kurucusudur.

Basra yöresinde Karyat Hasan köyünde doğmuş, Vasit yakınlarında Ümm Abida'da ölmüştür. Yaşamı konusunda kaynaklar birbirinden farklı bilgi vermekte söylencelerle gerçekler karışmaktadır. Kimi kaynaklar gerçek adının Ahmed b. Ali Ebuabbas olduğunu, kimi kaynaklar da "seyyid" sanını taşıdığına göre peygamber soyundan geldiğini ileri sürer. Olaya daha etkili bir içerik kazandırmak için Rifai'nin Medine'ye peygamberin mezarını görmeye gittiğinde peygamberin sağ elini sandukasından dışarı uzatıp Rifai'ye öptürdüğünü yazanlar bile vardır.

Ahmed Rifai, medrese öğrenimi görmüş, İslam bilimleri okumuş, özellikle Basralı Şafii bilgini Ebul-fazl Ali el-Vasiti'den tasavvuf bilgisi edinmiştir. Bir süre içine kapalı yaşamış, o dönemde Irak yörelerinin ünlü şeyhleriyle ilişkiler kurmuş, daha önce kurulmuş tarikatları incelemiş, sonra şeriat kurallarından kaynaklanan tarikatını kurma çalışmalarına koyulmuştur. Bir söylentiye göre, kendisine, Rifailik'le ilgili ilk bilgileri veren, yörenin etkili bir şeyhi olan, dayısı Mansur'dur. Bu söylentilerin gelişigüzel olmadığı, tarikatçılıkta çok yaygın bir gelenek olduğu, tarikata ve kurucusuna olağanüstü bir etki kazandırma, var-

kata da yayılma olanağı sağlama amacı güttüğü bilinmektedir.

Ahmed Rifai, dayısı Mansur'dan "hırka" giyikten sonra, dayısının da etkisiyle, geniş bir ün sağladı, çevresinde toplananların sayısı günden güne arttı. Düzenlediği özel toplantılarda, çevresini saranlara düşüncelerini aşıladı. *Kuran*'dan, hadislerden kaynaklanan yeni bir kurum oluşturmaya gereğini savundu. Kısa zamanda dayısının da yardımlarıyla, "Rifaiye/Rifailik" adıyla bilinen tarikat kuruldu. Ahmed Rifai'nin koyu Sünni bir çevrede yetişmesine karşılık, kurduğu tarikatta ateşin önemli bir yeri olması, az da olsa, eski İran çoktanrıçılığından, özellikle Zerdüşti inançlarından etkilendiğini göstermektedir. Öte yandan İlk Çağ Anadolu dinlerinde de ateş kutsal bir varlık sayılır.

Ahmed Rifai adını, sanını kurduğu tarikata borçludur. Bu tarikat dışında bilim ürünü olarak yazılı yapıt bıraktığını söyleyen kaynaklar varsa da kesin kanıt yoktur. Tarikatın uygulamalarından anlaşıldığına göre kurucusu Ahmed Rifai, kişinin eğitilmesinde toplumdan uzaklaşmayı, içekapanışı, bütün duygu etkilerinden sıyrılmayı başlıca yöntem olarak görmüştür. Bu yöntem yeni değildir; Sünnilik'ten kaynaklanan bütün İslam tarikatlarında olduğu gibi, çoktanrıci inançlara bağlı eski İran ve Hint dinlerinde de vardır. Hint dinlerinde Buda'nın yücelişi, ölümsüzlüğe ulaşması toplumdan çekilip içekapanışla, duyulur evrenin etkilerinden kurtulmaya çalışmakla sağlanır.

Yesevilik, Kadirilik gibi içekapanışçı tarikatlardan etkilendiği anlaşılan Ahmed Rifai'ye göre yaşamın ereği Tanrı'nın kayrasını kazanmak, ölümden sonra mutlu bir döneme ulaşmaktır. Bu döneme Tanrı'nın buyurduğu yolda gitmekle varılır. Tanrı yaratıcıdır, önsüz-sonsuzdur, yücedir, bilinemez, kavranamaz. İnsan düşüncesinin, tanrısal varlığı bir bütünlük içinde anlama olanağı yoktur. Tanrı kayrası olmadan kişide başarı söz konusu değildir. Tanrısal varlığı düşünmek bile Tanrı kayrasını kazanmaya, bu kayranın aydınlığında yürümeye bağlıdır. *Kuran* tanrısal buyruklardan, uyarılardan oluşan kutsal bir kitaptır. Onda sözcüklerin biri görünen (zahiri), biri görünmeyen (ledünni) olmak üzere iki anlamı vardır. Görünen anlamı kavramak Şeriat kurallarına uymakla, görünmeyen özü, gerçek anlamı yakalamak içekapanışla (riyazetle) sağlanabilir. İçekapanış kişinin kendini bulması yanıltıcı etkilerden arınması yöntemidir. İçine kapanan kişinin Tanrı'dan başka bir varlık düşünmemesi, onun adlarından başka ad anmaması gerekir.

İnsan yaratılmıştır, günün birinde yokolacaktır. Bu yokoluş Tanrı'nın *Kuran*'da bildirdiği koşullarla gerçekleşecektir. Ruh ölümsüzdür, gövdeden önce, tanrısal evrende, bilinmeyen bir süre içinde yaratılmıştır. İnsan ruhun özünü bilemez, kavrayamaz, yalnız niteliklerini düşünür. Tanrı önce ruhu, sonra gövdeyi varetmiş, balçıktan kurulan bu gövdeye kendi özünden (ruhundan) üfürerek insanların atası olan Adem'i yaratmıştır. *Kuran*'da bu konuyla ilgili bilgiler kesindir; bunların karşını ileri sürerek yaratılış olayına başka kaynak aramak gerçekten saptır.

Ölüm gerçekleşince, ruhun gövdeden ayrılmasıdır.

*Tanrı,
insanın
yaratılışı,
ruh ve evren
üstüne*

Tanrı'nın buyruğu gereği, önceden (ezelde) belirlenen süre içinde ruh gövdeden ayrılır, tanrısal evrene (ruhlar evrenine) döner. Kalkın günü, bütün insanların yargılanacakları günün öncesinde, ruhlar yeniden eski biçimlerini alacak olan gövdelere girecek, yüce yargıç olan Tanrı katına çıkacaktır. Büyük ölüm, yargı günü kişinin suçluluğu kesinleşerek cehepne atılmasıdır. Ölümsüzlük ise gene yargı günü aklanıp cennete girmektir.

Evren yaratılmıştır, yoktan varedilmiştir, Tanrı'nın uygun gördüğü bir süre içinde gene yokolacaktır. Tanrı'dan başka bir varlık kalmayacaktır. Bu konuda tek gerçek *Kuran*'la bildirilendir. Evrende görülen, görülmeyen bütün olayların tek yaratıcısı Tanrı'dır. Tanrı buyruğu, Tanrı istenci dışındadır bir olayın gerçekleşmesi, bir nesnenin varlığı söz konusu edilemez. Kişinin düşünmesi, gülmesi, yemesi, içmesi, ağlaması, öğrenmesi gibi nice olay Tanrı istencine göre gerçekleşir. Tanrı bunları bilir. Tanrı bilgisinin sınırı, geçmiş, geleceği yoktur. Evrenin varlığı bu tanrısal bilginin sınırları içindedir. Bu nedenle Tanrı evrende bütün olup bitenleri, olacakları bilir.

Dokuz
aşamalı
eğitim

Ahmed Rifai'nin ortaya attığı, gerçekte daha önce kurulan tarikatlardan kaynaklanan bu görüşleri kavramak için tek yol içekapanışı (riyazeti) uygulamaktır. İçekapanış için tarikata girme gereği vardır. Tarikata giren kimse dokuz aşamalı bir eğitimden geçerek gerçeği kavrayabilecek olgunluğa ulaşır. Dokuz aşamanın her biri Tanrı adlarından biriyle anılır.

Ya Rahman basamağında kişi Tanrı'nın acıyan, başışlayan, bolluk veren gücüne sığınır. Bu aşamanın özel törenleri vardır. Bunları yalnız tarikata girenler yerine getirir.

Ya Rahim aşamasında Tanrı koruyucu olduğu oranda acıyan, sıkıntıdan kurtaran, kişiye mutluluk verendir.

Ya Vehhab aşamasında Tanrı çok veren, kula umduğundan, istediğinden çoğunu başışlayandır. Bu nedenle kul bütün gününü Tanrı'ya yakarmakla, ondan istemekle, dilemekle geçirmelidir.

Ya Kuddum, Tanrı'nın önsüz-sonsuz varlık olduğu, Tanrı'dan önce başka bir varlığın bulunamayacağı, bulunmadığı anlamına gelir. Tarikata giren kimse bu basamakta Tanrı'dan önce sığınılacak bir varlığın olmadığını öğrenir. Rifailik'te bu dört anış (zikr) aşamasından oluşan bütüne "çavuşluk mertebesi" denir. Bu aşamaları geçip "çavuşluk mertebesi"ne ulaşan kişi biraz yükselir.

Ya Hak aşaması Tanrı'nın Tanrı olduğu, en doğru, en gerçek varlık olarak nitelendiği, bilindiği basamaktır. Bu basamakta Tanrı, kendi adıyla anılır, öteki adlar birer tanrısal nitelik durumundadır.

Ya Hannan, Tanrı'nın çok acımakla bağlantılı olan niteliklerinden biridir. Tarikat düzenine göre bu basamak, Tanrı'nın "Rahim" ve "Rahman" niteliklerinin üstünde sayılır.

Ya Halim, Tanrı'nın en yumuşak, en uysal bir nitelikle insanları yönettiği basamaktır. Tanrı'nın

Tanrı Kayrası

İnsan yaratılmış bir varlık olduğundan yetenekleri sınırlıdır, bütün gerçekleri kavrayabilecek nitelikte değildir. Özellikle tanrısal gerçekler kişideki kavrayış gücünü aşar. Tanrı, kendi özgür istenciyle, yoktan varetmediği kişiye bütün gerçekleri anlama olanağı vermemiştir; ona yalnız gideceği yolu göstermiş, yaşadığı sürece uygulaması gereken kuralları bildirmiştir. İnanan kişi bu kurallara, arınmış, kuşkudan uzak bir gönülle bağlanırsa, Tanrı buyruklarını eksiksiz yerine getirirse mutluluğa varan yola girmiş olur. Bu yolun bulunması tanrısal gerçeğe varmanın ilk aşamasıdır.

*Tanrı, kendi yolundan gideni, buyruklarına uyanı, kendini seveni sever; ona bütün eylemlerinde yardımcı olur, onu suça iten etkilerden korur. Tanrı'nın bu koruyucu, doğru yola götürücü, gerçeği kavramaya elverişli yardımına "Tanrı kayrası" denir. Tanrı kayrası görünmeyen, yalnız uyarıcı, aydınlatıcı, yönlendirici bir duyuş niteliğinde kişinin içine doğan yoğun bir güçtür. Bu gücün doğmasını sağlayan eylem de, kaynağını Yesevilik'te bulan, "içekapanış" yönemidir. İnanan kişi Tanrı'nın *Kuran*'la, peygamberin hadislerle bildirdiği yolda yürüyerek Şeriatın bütün gereklerini yerine getirir. İslam dininin namaz, oruç, hac, zekât, kelime-i şahadet (Tanrı'nın birliğine inanma) gibi beş koşu-*

luna eksiksiz uyar, gerçeğini yapar. Tanrı, kendisini seven "iyi" kulunun dileklerini yerine getirerek, ona yardımcı ışığını gönderir, içini aydınlatır.

Tanrı kayrasını kazanan kişinin ölümünden sonra başlayacağına inanılan ölümsüz yaşamı mutluluk ve kıvanç içinde geçer. Geçici bir nitelik taşıyan madde evreni silinir, gövdeden ayrılan ruh ölümsüzlük evrenine yükselir. Tanrı kayrasını kazanmanın değişik aşamaları vardır: Gerçeğe ulaşma; bilinmeyen bir sezis bütünlüğü içinde bilme; gövdeyle ilgili acılardan, mutsuzluk yaratan eylemlerden etkilenmeme; doğüstü sayılan kimi varlıkların özünü kavrama; olağanüstü başarılar gösterme; zaman ve mekânla bağlantılı olmama (eş zaman içinde iki ayrı yerde birden görünme); geleceği bilme; görünmeyeni görme gibi.

Ahmed Rifai'nin kurduğu "Rifailik" adlı tarikatın temelini oluşturan törenler arasında dayanılmaz acılara katlanmak, gövdeyle ilgili ağrılar karşısında ilgisiz kalmak gibi olayların Tanrı kayrası sonucu ortaya çıktığı inancı yaygındır. Dayanılmaz acılara katlanma eylemi Ahmed Rifai'nin inanç evreninde bir olgunlaşma olayıdır. Bu olayın kökeninde eski İran'da ortaya çıkan ve ateşin kutsallığına inanan Zerdüş inançlarının etkisi görülmektedir.

insanlara örnek olan güler yüzlülük, yumuşaklık, alçak gönüllülük gibi birer erdem sayılan nitelikleri bu basamakta bulunur.

Ya Hay'da Tanrı bütün dirilerin dirisidir. Yaşam kaynağıdır, ölümsüzdür, yaşamın özüdür. Bu aşama ölümsüzlüğün, önsüz-sonsuz oluşun basamağıdır.

Ya Hafız'da Tanrı saklayıcıdır, koruyucudur, gözeticidir. Bu aşamada "varlık" kavramı altında toplanan, görünen, görünmeyen bütün nesneler Tanrı'nın koruyuculuğu, yönetimi, denetimi altındadır. Tanrı'dan başka koruyucu, Tanrı'dan başka saklayıcı yoktur. Bu beş aşamalı anış (zikir) katına "nekabet mertebesi" denir. Bu aşamaların birinden ötekine geçmek için belli törenler uygulanır. Belli kurallara uyulur. Bu görevleri başarıyla bitiren kişi (mürit) tarikat yöneticisinin (şeyhin) buyruğu üzerine en az dört gün içine kapanır (halvet); derin düşünceye dalar, çevresini kuşatan varlıkların etkisinden kurtulmaya çalışır.

Ahmed Rifai, başına kara sarık sardığından, onu izleyenlerin de başlıkları karadır. Bu başlığın çevresine sarılan sarık da karadır. Ona göre bu peygamberin kurduğu bir gelenektir.

Rifailik'te kişinin hem kendi beniyile (kendi nefsiyle) hem de tarikat ve din inançlarını yayma uğrunda iki türlü savaşı vardır; ikisi de gereklidir. Bu da bir eğitim sorunudur.

Eğitim, kişinin kendini bütün eksikliklerden arındırması Tanrı ışığının içine doğmasını sağlaması için yapılan oldukça güç, sıkıntılı bir sınav dönemidir. Bu dönemde gövdenin en ağır, en dayanılmaz acılara alıştırılması işlemleri uygulanır. Kızdırılmış, kıpkızıl olmuş demir (Rifai gülü) yalamak, karnına, yanaklarına şiş sokmak, sivri çiviler üzerinde yürümek, yatmak, cam parçalarını yutmak, kılıçla karnını deşmek, kılıcı göbeğinin bir yanından sokup öteki yanından çıkarmak gibi uygulamalar tarikatın başlıca eğitim türleridir. Bir söylenti niteliğine bürünerek çok geniş bir alana yayılan bu işlemlerin gerçekliği tartışmalıdır. Kimi araştırmacılar bu işlemlerin bir söylenti olmaktan öteye geçemeyeceğini, kendinden geçmiş, istenci elinden alınmış bir kimsenin yapılamayacak işleri yapıyor gibi görünmesinden kaynaklandığını ileri sürerler.

Ahmed Rifai'nin yaşadığı yöre gereği, eski İran ve Hint inançlarından etkilendiği, bunları biraz değiştirerek, kendi çevresine uydurmaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Buna karşılık Ahmed Rifai'nin etkisi büyük olmuş, yaşadığı dönemden günümüze değin Ortadoğu İslam ülkelerinin hepsinde onun adına tekkeler kurulmuştur. Anadolu'da en yaygın tarikatlardan biri olan Rifailik kimi okumuşlar çevresinde de benimsenmiştir. Bunun nedeni tarikata bağlananların çalgılı, türkölü toplantılar düzenlemeleri, müziğe önem vermeleridir. Türkiye'de Rifailik'in en yaygın olduğu yer İstanbul'dur.

• **BAKINIZ:** ABDÜLKADİR GEYLANİ, AHMED YESEVİ.

AHMED SAMİM (1884-1910)

Osmanlı gazeteci. İttihat ve Terakki'ye muhalefeti nedeniyle öldürülmüştür.

Prizren'de (Pirzerin) doğdu, 9 Haziran 1910'da İstanbul'da öldürüldü. Mekteb-i Sultani (Galatasaray Lisesi) ve Robert Koleji'de okudu. Bir süre Reji İdaresi'nde memurluk yaptı. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra basın hayatına girdi. İttihat ve Terakki'ye muhalif Ahrar Fırkası'nın yayın organı *Osmanlı* gazetesinde yazılar yazdı. Bu parti ademi merkeziyetçiliği ve liberalizme dayalı bir federasyon düşüncesini savunuyordu. II. Meşrutiyet'e karşı olanların İstanbul'da düzenledikleri 31 Mart Olayı'nda (13 Nisan 1909) Ahmed Samim, yazılarında savunduğu düşünceler nedeniyle ayaklananların saldırısına uğradığı için, olayı bastırmak üzere İstanbul'a gelen Hareket Ordusu'nun Ayastefanos'taki (Yeşilköy) karargâhına sığındı.

31 Mart'tan sonra *Hilâl* gazetesini çıkardı. 1909-1910 arasında ise *Sada-i Millet* adlı muhalif gazetesinin başyazarı ve yazı işleri müdürü oldu. Bu gazetede, İttihat ve Terakki'nin baskıcı yönetimini eleştiren sert yazılar yazıyordu. Gazetenin sahibinin bir Rum olması ve o sıralarda Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında gündemde bulunan Girit sorununda Rum çevrelerin açıkça Yunanistan'ı desteklemeleri de Ahmed Samim'in göze batmasına yol açıyordu.

İttihatçılar onu İstanbul'dan uzaklaştırmak için mutasarrıflık önerdiler. Ahmed Samim bu öneriyi kabul etmedi. 9 Haziran 1910 akşamı arkadaşı Fazıl Ahmet (Aykaç) ile gazeteden dönerken Bahçekapı'da vurularak öldürüldü. Bir süre sonra, katilin Abdülkadir adındaki bir İttihatçı olduğu anlaşıldıysa da hakkında herhangi bir soruşturma yapılmadı.

AHMED SÂRBAN (? -1546/47)

Osmanlı şair. Şiirlerinde özellikle varlık birliği düşüncesini savunmuştur.

Yaşamı üstüne ayrıntılı bilgi yoktur. Bayramî Melâmileri'ndendir. I. Süleyman'ın [Kanunî] Irak seferinde (1533-1535) orduda sarban (deve sürücüsü) olarak bulundu. Seferden dönüşte Konya Aksaray'ında Pir Ali'ye mürid oldu, görevini bıraktı. Pir Ali'nin ölümünden sonra tekkenin başına geçti ve vahdet-i vücud (varlık birliği) görüşünü savunup yaymaya çalıştı. Doğduğu yer olan Hayrabolu'da öldü.

Şiirlerini hece ve aruz vezniyle yazdı. Bazı dizelerinde mahlası Sarvan biçiminde de geçmektedir. Aşırı derecede vahdet-i vücud yanlısıydı. Hurufîlik'in de etkisinde kaldı. Dervişlerine yazıp gönderdiği şiirleri, süslediği düzgün ve yalın

◀ Eğitim uygulamaları

Türkçe ile yazılmış mektupları önemlidir.

Ahmed Sârban'ın şiirleri Dükakinzade Ahmed Bey'in şiirleri ile karışmış, ikisi bir kişi sanılmıştır.

Vizeli Alaeddin ve Vizeli Gazanfer Efendi, Şeyh Ahmed Sârban'ın halifeleridir.

• YAPITLAR: *Divan* (Yazması, Üsküdar Hacı Selim Ağa Kütüphanesi'ndedir).

• BAKINIZ: AHMED BEY [Dükakinzade].

AHMED ŞAH [Dürânî]

(1722-1773)

Afgan hükümdarı. Yönetimi sırasında ulaşılan sınırlar nedeniyle Afganistan'ın kurucusu sayılmaktadır.

Multan'da doğdu, Toba Ma'ruf'ta öldü. Abdali aşiretinin başkanı Sadozay ailesinden Muhammed Zaman Han'ın ikinci oğludur.

Abdaliler 1722'de Horasan'a dek yayıldı. 1728'de İran şahı Nadir Şah Horasan'ı ele geçirdi, 1731'de Herat'ı da alarak Abdaliler'in gücünü kırdı. Nadir Şah'a başkaldıran Ahmed Han ile kardeşi Zülfikar Han, kısa bir süre sonra Kandahar Galzayları'na tutsak düştüler. 1737'de Kandahar'ı da ele geçiren Nadir Şah iki şehzadeyi himayesi altına aldı ve Abdaliler'in büyük bir bölümünü ordusuna kattı.

Ahmed Han, kısa sürede Nadir Şah'ın ordusunda yükseldi ve Mazandaran valiliğine atandı. Nadir Şah'ın 1747'de öldürülmesinden sonra, Abdaliler'den oluşan bir ordu ile Afganistan üzerine yürüdü ve Kandahar'ı ele geçirdi. Abdali melikleri onu hükümdar seçtiler. Ahmed Han, şah ünvanı aldı ve kendisine Dürr-i Düran (inciler incisi) adını verdi.

Ahmed Şah önce Kâbil'i ele geçirdi. Ardından Galzaylar'ı denetimi altına alarak, başlarına Dürânîler'den bir vali gönderdi. 1747-1769 arasında Hindistan'a dokuz sefer yaptı. 1748'de Lahor'u aldı ama Sarhind'de yenildi. Bir süre sonra Babürlü hükümdarı Muhammed Şah'ın ölümü üzerine yeniden saldırıya geçti. Lahor ile Multan eyaletlerini egemenliği altına aldı. Kâbil'e dönen Ahmed Şah, dört yıl boyunca Horasan bölgesiyle ilgilendi. Herat'ı aldı, Meşhed'i ele geçirerek yönetimini Nadir Şah'ın torunu Şahruh'a verdi. 1757'de Delhi'ye bir sefer düzenledi. Kenti yağmaladıktan sonra burada kendi adına altın ve gümüş sikkeler bastırttı. Ama, kolera salgını baş gösterince Afganistan'a dönmek zorunda kaldı. Oğlu Timur'u Pencab'ta vali olarak bıraktı. Ahmed Şah, bu yıllarda Muhammed Şah'ın kızı Hazrat Baygam'la evlendi.

1758'de, Sikhler, Mughablar ve Marathalar Timur'u Pencab'dan attı. Karşı saldırıya geçen Ahmed Şah 1759-1761 arasında Maratha ordularını Delhi'nin kuzeyinde Panipat'ta bozguna uğrattı ve Pencab'daki egemenliklerine son verdi. Kâbil'e döndüğü sırada bu kez de Sikhler başkaldırdı. 1760'da dört kez Sikhler'e saldırdı ama ülke içinde de ayaklanmalar yoğunlaştığından başarılı olamadı ve Pencab'ın denetimini onlara bırakmak zorunda kaldı.

1762'de devletin sınırları Amu Derya'dan, Hint Okyanusu'na, Horasan'dan, Keşmir'e, Pencab'a ve Sind'e dek uzanıyordu. Peşaver, Multan, Deracat ve Keşmir ölümünden sonra kırk yıl kadar Dürânîler'in elinde kaldı. Bu sınırlar göz önüne alınarak Ahmed Şah, günümüz Afganistanı'nın kurucusu sayılmaktadır.

Ahmed Şah, tarih boyunca başına buyruk davranmış ve Yunanlılar'ı, Hunlar'ı Türkler'i ve Moğollar'ı sürekli uğraştırmış olan savaşçı aşiretleri bir tür federal yapı içinde birleştirdi. Hint seferlerinin sağladığı maddi olanaklarla, ağır vergiler koymak zorunda kalmaması ile de halkın desteğini kazandı.

Merkezi yönetimin başı olarak iç ve dış ilişkilerle ilgili tüm kurumların denetimini elinde tuttu. Bir başvezirin yanısıra ileri gelen aşiretlerin başkanlarından oluşturduğu dokuz kişilik bir danışmanlar kurulu da yönetimde rol oynuyordu. Feodal beylere benzer bir konumda olan yerel yöneticiler üzerinde sıkı bir denetim uygulamıyor, onlara birçok alanda özerklik tanıyordu.

• KAYNAKLAR: F. Cunningham, *History of the Sikhs*, 1849; A. Ferrier, *History of the Afghans*, 1858; O. Mann, "Quellenstudien zur Geschichte des Ahmed Şah Durrani", *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, 1898.

• BAKINIZ: NADİR ŞAH.

AHMED ŞEMSEDDİN EFENDİ [Kadızzade]

(1512-1580)

Osmanlı şeyhülislamı. Yeni yaptırılmış bir rasathanenin yıktırılması için fetva verdi.

I. Süleyman [Kanunî] dönemi kadılarından Bedreddin Mahmud Efendi'nin oğludur. Bu nedenle Kadızzade lakabıyla anılır. İstanbul'da doğdu. İlk öğreniminden sonra devrin bilginlerinden, özellikle, Şeyhülislam Ebussuud Efendi'den ders aldı. Mülazım sonra müderris oldu.

Bursa'da Ferhadiye, Ahmed Paşa, Kaplıca ve Atik Ali Paşa medreselerinde ders verdi. Halep kadılığına atandı, bir süre sonra görevinden alındı. İstanbul kadısı oldu (1563-1564). 1566'da Rumeli kazaskerliğine yükseldi ise de, Sokullu Mehmed Paşa ile araları açılınca görevinden ayrıldı. Edirne'de Darulhadis Medresesi'nde ders verdi. İstanbul'a döndü, Süleymaniye Medresesi'ne atandı (1575). Aynı yıl, ikinci kez Rumeli kazaskeri oldu. Çivizade-damadi Hamid Efendi'nin ölümü üzerine Osmanlı Devleti'nin 16. şeyhülislamı oldu (1577). 25 Nisan 1580'de İstanbul'da öldü.

Kadızzade, Münecimbaşı Takıyeddin Mehmed'in denetiminde Tophane sırtlarında yaptırılan rasathaneye karşı çıktı. Burada yapılacak gözlemlerin uğursuzluk getireceğini III. Murad'a bildirdi. Rasathaneye Ocak 1580'de yıktırıldı. Kadızzade'nin müftülüğü sırasında sarayda, kazaskerler, Anadolu ve Rumeli

beylerbeyi ile ilgili teşrifatta değişiklik yapıldı.

İslam hukuku ile ilgili önemli yapıtlara şerh (bir metni açıklayıp yorumlama), haşiye (bir metnin veya şerhin karışık yerlerini açıklama) ve ta'likatları (bir metnin açıklaması olarak kenarına veya ayrıca yeni bir yapıt olarak yazılan notlar) vardır.

• **YAPITLAR:** *Haşiye-i Beyzavi* (yazma); *Haşiye-i Tecrid* (yazma); *Şerh'ül-Hidâye* (yazma); *Talikât ale'l-Mevâkıf* (yazma); *Talikât ale't-Telvib* (yazma).

• **KAYNAKLAR:** İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, 1965; S. Ünver, *İstanbul Rasathanesi*, 1969; *İlmiye Salnamesi*, 1916.

• **BAKINIZ:** EBUSSUUD EFENDİ, MURAD III, TA-KİYEDDİN.

AHMED ŞUAYIB

(1876-1910)

Osmanlı edebiyat tarihçisi. Edebiyat-ı Cedide hareketinin düşünsel alandaki temsilcisidir.

İstanbul'da doğdu. Fatih Rüştüyesi ve Vefa İdadisi'ni bitirdikten sonra Hukuk Mektebi'ne girdi. Okulu birincilikle bitirdi. Öğretmenlik ve İlköğretim müdürlüğü yaptı. Hukuk Mektebi'nde idare hukuku dersleri okuttu. Edebiyat-ı Cedide hareketine katıldı. Çeşitli üst düzey kamu görevlerinde bulundu. II. Meşrutiyet'in ardından Rıza Tevfik ve sonraları maliye bakanlığı yapacak olan Cavid Bey'le birlikte *Ulûm-u İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası*'nı yayımladı. Bir yandan Hukuk Mektebi'ndeki görevini de sürdürüyordu. Son olarak Divan-ı Muhasebat müd-iiumumiliği (sayıştay savcılığı) yaptı. 34 yaşında İstanbul'da öldü.

1896'da Tevfik Fikret yönetimine geçen *Servet-i Fünun* dergisi yeni edebiyat hareketinin de merkezi olmuştu. Ahmed Şuayib, dergide inceleme, eleştiri türü çalışmalar yaptı, düşünsel yazılar yazdı ve topluluğun bu alandaki temsilcisi oldu. Bu yazılarını iki başlıkta topladı: "Hayat ve Kitaplar" ve "Esmâr-ı Matbuat". "Hayat ve Kitaplar" başlığıyla yazdığı ve aynı adla kitaplaştırdığı yazılarında, Batı ve özellikle Fransız edebiyatının önde gelen natüralist ve gerçekçi yazarlarını ve bunların yapıtlarını inceleyerek tanıttı. Her hafta yayımlanan yazıları, Osmanlı edebiyatının bu alandaki ilk ciddi çalışmalarıdır. Bu dizide edebiyatın ve toplumsal olayların bilimsel yöntemlerle incelenmesi konusunda denemeler de yazdı. "Esmâr-ı Matbuat" başlığıyla yazdığı yazılardaysa, Fransız gazete ve dergilerinden yaptığı özel çeviriler ve çeşitli konulardaki eleştiri ve incelemelerine yer verdi. Diğer *Servet-i Fünun* yazarları gibi seçkin ve çetrefil bir dil kullanan Ahmed Şuayib, toplumbilim, hukuk, ekonomi alanlarında da çalışmalarda bulundu. Genç yaşta ölmesine karşın, Türkiye'de edebiyat incelemeciliğinin kurucusu sayılır.

• **YAPITLAR:** *Hayat ve Kitaplar* 1901; *Hukuk-ı İdare ya da Hukuk-ı Umumiye-i Düvel*, 1912.

• **BAKINIZ:** CAVİD BEY, RIZA TEVFİK, TEVFİK FİKRET.

AHMED TEVFİK PAŞA

(1845-1936)

Osmanlı sadrazamı. Ankara Hükümeti ile ilişki kurmaya çalışmıştır.

11 Şubat 1845'te İstanbul'da doğdu, 8 Ekim 1936'da burada öldü. Kırımlı Ferik İsmail Hakkı Paşa'nın oğludur. Davutpaşa II. Süvari Alayı'nda subayken 1865'te askerlikten ayrılarak Babiâli Tercüme Odasına girdi. 1872'de Roma Elçiliği kâtibi oldu. Çeşitli dış görevlerde bulunduktan sonra Atina ve Berlin'de elçilik yaptı. 1895'te hariciye nazırı oldu. 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Meclis-i Ayan üyeliğine atandı.

31 Mart (13 Nisan 1909) Olayı üzerine sadrazamlığa getirildi. 21 gün süren bu ilk sadrazamlığında öncelikle 31 Mart Olayı'nı çıkaranları cezalandırarak karışıklığı yatıştırmak istedi. Ayrıca, Rumeli'deki ordularda baş gösteren kaynaşmayı önleyerek Selanik'te toplanan Hareket Ordusu'nun İstanbul'a gelmesini engellemeye çalıştı. Ama bu tasarısını gerçekleştiremedi. İstanbul'a giren Hareket Ordusu, II. Abdülhamid'in 33 yıllık saltanatına son vererek yerine V. Mehmed'i [Reşad] geçirince, sadrazamlıktan alındı ve Londra Elçiliği'ne gönderildi.

Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı'na girince yurda dönerek Meclis-i Ayan üyesi olarak görev aldı. Kasım 1918'de VI. Mehmed [Vahideddin] tarafından hükümeti kurmakla görevlendirildi. Bu ikinci sadrazamlığı Osmanlı Devleti'nin en bunalımlı günlerine rastladı. İtilaf Devletleri donanması ile Yunan savaş gemileri İstanbul'a geldi. Aralık 1918'de padişah Meclis-i Mebusan'ı dağıttı.

Ahmed Tevfik Paşa Ocak 1919'da nazırlarını yenileyip padişaha daha yakın bir hükümet kurdu. Ancak, Fransızlar'a yaklaşma siyaseti izlemesi ve İtilahatçılar'a karşı sert davranmaması, Hürriyet ve İtilahatçılar'ın yoğun muhalefetine yol açınca Mart 1919'da istifa etti. Haziran 1919 ile Mayıs 1920 arasında toplanan Paris Barış Konferansı'na Osmanlı delegesi olarak katıldı. Anadolu'daki ulusal hareketin gelişmesi üzerine istifa eden Sadrazam Damat Ferid Paşa'nın yerine Ekim 1920'de yeniden sadrazamlığa getirildi. Bu görevdeyken Ankara Hükümeti ile ilişki kurmak için yaptığı girişimler sonuç vermedi.

Şubat 1921'de Doğu Sorunu'nu çözümlemek üzere Londra'da toplanan konferansa Ankara Hükümeti'nin delegeleriyle birlikte gidilmesini önerdi. Ancak, Mustafa Kemal bu öneriyi kabul etmedi. Konferansta Osmanlı ve Ankara hükümetleri ayrı kurullarca temsil edildi. Görüşmeler başlayınca, "Milletin asıl temsilcisi Ankara Hükümeti'dir," diyerek sözü Bekir Sami'ye bırakan Ahmed Tevfik Paşa, bu konferans sırasında da Ankara Hükümeti'yle bir birlik havası oluşturmaya çalıştıysa da başarılı olamadı. Nisan 1921'de konferanstan bir sonuç alınamayınca İstanbul'a döndü. Mart 1922'de hariciye Nazırlığı görevini de üzerine aldı.

Mudanya Konferansı'nda ortak bir tutum benimsemek için Mustafa Kemal'e haber gönderdi. Ama önerisi kabul edilmedi. TBMM, 1 Kasım 1922'de

çıkardığı bir yasayla saltanatı kaldırdı. Ahmed Tevfik Paşa sadrazamlığındaki son Osmanlı Hükümeti de 4 Kasım 1922'de istifa etti. Ahmed Tevfik Paşa bundan sonraki yaşamı boyunca resmi bir görevde bulunmadı. 1934'te Okday soyadını aldı.

- KAYNAKLAR: S. Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 1976; M.K. Atatürk, *Söylev*, 1981; İ.M.K. İnal, *Son Sadrazamlar*, 1982; S. Selek, *Anadolu İhtilali*, 1965.
- BAKINIZ: ABDÜLHAMİD II, MEHMED VI.

AHMED VEFİK PAŞA (1823-1891)

Osmanlı tiyatro yazarı ve yönetmeni, devlet adamı. Tanzimat tiyatrosunun önde gelen yazarlarından ve Osmanlı tiyatro geleneğinin kurucularındandır.

İstanbul'da doğdu. Mühendishane-i Berri-i Hümayun (Kara Mühendishanesi) ilk bölümünde başladığı öğrenimini, babasının görevle gönderildiği Paris'te sürdürdü. 1837'de İstanbul'a dönerek Tercüme Odası'na girdi. 1840'ta elçilik kâtibi olarak Londra'ya gitti. Sırbistan, İzmir ve Memleketeyn'de (Eflâk-Boğdan) görev yaptı. 1847'de mütercim-i evvel oldu. Aynı yıl, Ahmed Cevdet Paşa ve Hayrullah Efendi ile birlikte ilk devlet salnamesini hazırladı. 1851'de kurulan Encümen-i Daniş'e üye seçildi. 1855'te deâvi nazırlığı, 1860'ta Paris elçiliği, 1861'de evkaf nazırlığı yaptı. 1862'de Darülfünun'da hikmet-i tarih öğretmeni ve aynı yıl Anadolu sağ kol müfettişi oldu. 1864'te Bursa halkının şikâyeti üzerine görevlerinden azledildi. Bu dönemde, orta öğretim için *Fezleke-i Tarih-i Osmani* adlı bir ders kitabı yazdı. Kimi Molière çevirileri ve Voltaire'in *Micromégas* kitabının çevirisini yaptı. Mahmud Nedim Paşa'nın sadrazam olduğu 1871 yılından sonra yeniden üst düzey görevlere getirildi. 1872'de yeniden azledildi. 1875'te Petersburg Bilim Akademisi'ne muhabir üye olarak katıldı. 1878'de "Paşa" rütbesiyle ilk Meclis-i Mebusan'ın

başkanlığına getirildi. Aynı yıl, Edirne valiliği, Ayan Meclisi üyeliği, maarif nazırlığı, dahiliye nazırlığı ve başvekillik görevlerinde bulundu. 1879'da Bursa valiliğine atandı. Bu dönemde, ilk il tiyatrosu olan "Bursa Tiyatrosu"nu kurdu. 1882'de bu görevinden de alındı. Aynı yıl üç gün süreyle başvekillik yaptı. Bu tarihten sonra yaşamını Rumelihisarı'ndaki yalısında geçirdi. 1891'de İstanbul'da öldü.

Ahmed Vefik Paşa, Osmanlı siyaset yaşamının çeşitli zamanlarında ilginç konumlarda yer almıştır. Ama, asıl ününü kültür yaşamındaki etkin rolüyle sağlamıştır. İlk çalışmaları olan, *Müntehabât-ı Durub-ı Emsâl* kitabında Türkçe atasözlerini ve halk deyimlerini alfabetik olarak derledi. 1863'te *Tasvir-i Efkâr* gazetesinde tefrika edilen *Hikmet-i Tarih*, Darülfünun'da okuttuğu tarih felsefesi derslerinin özetiydi. Arapça, Farsça, Fransızca, İngilizce, İtalyanca, Rumca, Almanca ve Latince bilmesinin yanı sıra, başta Çağatay lehçesi olmak üzere, Türkçe'nin birçok lehçesi üstüne de çalışmalar yaptı. Ebulgazi Bahadır Han'dan çevirdiği *Şecere-i Türkî*'den sonra, 1876'da *Lehçe-i Osmani*'nin ilk bölümünü yazdı. Bu bölümde Türkçe'ye yerleşmiş Arapça ve Farsça sözcüklerle Türk lehçelerinde geçen sözcükleri ele aldı. İkinci bölümde ise, Osmanlıca sözcüklerin etimolojisini araştırdı. Ahmed Vefik Paşa, ulusal temele dayanan bir Türkiye tarihi anlayışını savundu ve bu tarihin Osmanlı tarihinden ibaret olmadığı görüşünü ileri sürdü. Dil alanına da yansıyan bu yaklaşımı nedeniyle, Ziya Gökalp tarafından, Türkçülük akımının müjdecisi sayılmıştır. Ayrıca, Türk halk edebiyatı ve folkloru üstüne de çalışmış ve derlediği malzemenin bir bölümünü Macar Türkologu Ignac Kunos'a aktarmıştır.

Ahmed Vefik Paşa, Fenelon'dan *Telemak*'ı, Victor Hugo'dan *Hernani*'yi ve Le Sage'den *Gil Blas*'yı çevirdi. Bu alandaki en önemli çalışmaları ise, Molière'in otuz dört oyununun çeviri ve uyarlamasıdır. On dokuzu basılan ve günümüze on altısı ulaşan bu çalışmalar, Osmanlı tiyatrosunun gelişiminde önemli yer tutar. Manzum çevirileri arasında *Le Misanthrope* (Adamcıl), *Tartuffe*, *L'Ecole des Femmes* (Kadınlar Mektebi), *L'Ecole des Maris* (Kocalar Mektebi) gibi oyunlar yer alır. Bunlardan *Kadınlar Mektebi*'nin sahnelenmesinde, Ahmed Vefik Paşa'nın isteği üzerine Ahmed Fehim tarafından kapalı dekor (*decor ferme*) gerçekleştirilmiş, o güne değin uygulanan blok düzenli dekor anlayışından vazgeçilmiştir. *Le Dépit Amoureux* (İnfial-i Aşk), *Les Precieuses Ridicules* (Dudu Kuşları) gibi oyunları düzyazıyla çeviren Ahmed Vefik Paşa, en etkili ürünlerini uyarlama tiyatrosu alanında verdi. Böylece, uzun yıllar izi sürecek olan Türk Molière Okulunu kurdu. Molière'in, bir Fransız halk öyküsünden yola çıkarak yazdığı *Le Médecin Malgre Lui*'yi *Zoraki Tabib* adıyla İstanbul yaşayışındaki benzer olaylara uyarladı. *Le Malade Imaginaire*'i (Hastalık Hastası) *Meraki*, *L'Avare* (Cimri) oyununu *Azarya* adıyla uyarlarken, Molière'in töre ve karakter komedisi üslubunu korudu. Oyunlardaki kişileri ve çevreyi yerleştirmede gösterdiği başarı bunların günümüze değin yaşarlığını korumasını sağladı. *Oyuncuya Bir Oyun* gibi kısa oyun denemeleri de yaptı.

Oyunlarında gündelik konuşma dilini kullanma-

sı, manzum çalışmalarını hece vezniyle yapması, güçlü mizahı, dramaturji ve sahneleme sorunlarıyla yakından ilgilenmesi, Ahmed Vefik Paşa'nın Türk tiyatro tarihinde öncü bir konum kazanmasına neden oldu. Bursa'da otuz altı localı ilk il tiyatrosunu yaptırdı ve bazı zorlamalara başvurarak da olsa halkı tiyatro izlemeye yöneltti. Tiyatroculara yaptığı yardımların yanı sıra, başta Feraizcizade Mehmed Şakir olmak üzere, genç yazarların çıkışlarında etkili oldu. Ahmed Vefik Paşa'nın Bursa valiliği yaptığı döneme ait *Hüdavendigar* adlı Bursa gazetesinin nüshalarının yok edilişi, çalışmaları konusundaki belgelerin sayısını ve güvenilirliğini azaltmıştır. Ayrıca, çeviri ve uyarlamalarının önemli bir bölümü, Fasulyeciyan'ın İskenderiye'de ölümünden sonra kaybolmuştur.

● **YAPITLAR (başlıca):** *Tarih-Dil: Müntehâbât-ı Durub-ı Emsâl*, 1846; *Hikmet-i Tarih*, 1863; *Fezleke-i Tarih-i Osmani*, 1869; *Lehçe-i Osmani*, 1876, (İlk bölüm); *Lehçe-i Osmani*, 1888/89, (ikinci bölümle birlikte); *Uyarlama: Azarya (L'Avare), Yorgaki Dandini (Georges Dandini), Zor Nikâhi (Le Mariage Forcé), Zoraki Tabib (Le Médecin Malgre Lui), Dekbazlık (Les Faurberies de Scapin), Tabib-i Aşk (L'Amour Médecin), Meraki (Le Malade Imaginaire)*.

● **KAYNAKLAR:** S. Güray, *Ahmet Vefik Paşa*, 1966; M.N. Özön, *Ahmet Vefik Paşa Külliyyatı*, 1933.

● **BAKINIZ:** ALİ BEY [Direktör], FERAİZCİZADE MEHMED ŞAKİR, MOLIÈRE.

AHMED YESEVÎ

(? - 1166)

Türkistanlı ozan. Yesevî tarikatının kurucusudur.

Yaşamı konusunda yeterli bilgi yoktur. Batı Türkistan'ın Sayram İli'nde doğduğu, İbrahim adlı bir şeyhin oğlu olduğu söylenir. "Türkistan Piri" sanı ile anılırdı. Dokuz yüzyıl boyunca ün ve etkisi bütün Türk illerine yayıldı; Türkistan sınırlarını aşır geniş alanlara ulaştı. Tarihsel kişiliği unutulurak bir masal varlığına dönüştü. Yesi'de bulunan türbesi son yıllara değin halkınca kutsal bir merkez sayıldı. Hâcegân soyundan gelmesi nedeniyle "Hâce Ahmed Yesevî" diye de anılır. Kimi kaynaklarda, söylencelerle dolu yaşamının 130 yıl sürdüğü bildirilir.

İsficab ya da Akşehir adlarıyla da anılan Sayram, o dönemlerde, çağının İslam kültürünün önemli bir odağıydı. Kentin karışık bir yapısı vardı. Değişik uluslardan gelen halklar içinde Türkler ve İranlılar çoğunluğu oluşturuylardı. Ahmed, yedi yaşında iken babasını yitirince ablası ile, sonradan Türkistan adını alan Yesi kentine yerleşti. Türkler arasında Yesi kentinin eskiden beri özgün bir yeri vardı. Türk söylencelerinde Oğuz Han'ın başkenti olarak gösterilirdi. Değişik kültür odaklarını barındırmaktaydı. Nitekim Ahmed'in Yesi'ye geldiği yıllarda Aslan Baba adlı ünlü bir şeyh, tasavvuf öğretisini yaymaktaydı. Ahmed ilköğrenimine burada başladı, sonra o dönemde Karahanlı Devleti'ne bağlı olan Buhara'ya gitti. Buhara'da zamanın en ileri gelen bilgin ve

gizemcilerinden Şeyh Yusuf Hemedanî'ye öğrenci oldu. Şeyhi ile birçok kent ve kültür yerini gezdi. Şeyhin gönlünü kazandı, onun derin etkisinde kaldı. Daha sonra şeyhin üçüncü halifesi oldu, 1160'ta Buhara'da şeyhin postuna oturdu. Bir süre sonra şeyhinin eski bir buyruğuna uyarak Yesi'ye döndü. Ölümüne değin bu kentte gizemci öğretisini yaydı. O dönem bu öğretiye uygun bir dönemdi. Asya'da İslam çevrelerinde tarikatlar yükselmekteydi. Birçok tekke türemişti. Göçebeler eski dinlerinin kimi özelliklerini de korumak koşulu ile İslam dini çevresinde toplanmaktaydılar. Doğu Türkistan'da ve Yedi-Su'da böylesine bir ortamda Müslümanlaşma sürdü. Ahmed Yesevî'nin önüne bu biçimde elverişli bir konum serildi. Nitekim kısa sürede Taşkent yöresi ile Seyhun ötesi bozkırlarında ünü ve etkisi yayıldı. Düşüncesi ve öğretisi Müslümanlık'a yeni girmiş köylü ve bozkır göçebeleri arasında büyük saygınlık kazandı.

İlk gizemci Müslüman-Türk ozan olan Yesevî'nin geniş halk kitlesi arasında sevilmesinde ve yayılmasında duygu ve düşüncelerini Türkçe söylemesinin önemi büyüktür. Hece vezni ve yalın bir dil ile yazdığı koşuklarında Türk halk yazını biçimlerini kullandı.

Yesevî'nin İbrahim adlı bir oğlu ve Gevher Şehnaz adlı bir kızı olmuş; oğlu Yesevî'nin sağlığında ölmüş, soyu kızından yürümüşdür. Giderek bu soy dal budak salmış, Türkistan'dan Balkanlar'a değin geniş alanlarda Yesevî'nin soyundan geldiğini söyleyen birçok aile türemiştir. Osmanlılar'dan Üsküplü Şair Ata ile Evliya Çelebi'nin de Yesevî soyundan geldiği savunulmuştur.

Geniş halk yığınlarının sevgi ve dostluğunu kazanan Yesevî'nin ölümü ile birlikte mezarı kutsal bir ziyaret yeri durumuna girmiştir. Mezarı üzerine yaptırılan türbe ve hanıkah Timur tarafından görkemli bir biçimde onarılıp genişletilmiştir. Yesevî'nin Türbesi birçok Han ve ileri gelen tarafından ziyaret edilmiş, yakın yıllara değin Orta Asya ve Volga Türkleri'nin ve özellikle Özbek-Kazaklar'ın kutsal ziyaret yeri olmuştur. Bununla da kalmayarak kış ortalarında bir ayda on binlerce kişinin toplandığı ve törenlerin yapıldığı bir yer durumuna gelmiştir. Türbe çevresine gömülmek halk için kutsal sayılmıştır.

Yesevî'nin gizemci kişiliğinin etkisinden kaynaklanan yapıtlar arasında Yesevî'ce yazıldığı söylenebilecek olan yoktur. Ölümünden çağlarca sonra yazılmış çeşitli tasavvuf kitaplarında, menakıpnamelerde onun olduğu söylenen kimi sözler yer alır. Bunlar Yesevî'nin gizemci kişiliği konusunda bilgi vermekten uzaktır. Gerçekte bu yapıtların çoğu Asya'da Nakşibendî tarikatlarının kuruluşundan, bir bakıma 15.yy'da Osmanlı illerine yayılışından sonra yazılmıştır. Bu nedenle bu yapıtlarda Ahmed Yesevî, tümüyle Nakşibendî görüşüne uygun biçimde tanımlanır. Oysa Nakşibendilik, Türkler'i kolayca çevresine toplamak için, Yesevilik'le kimi bağlar kurma yoluna gitmiştir. Öte yandan gerçekte Yesevî'nin görüşleri Alevî, Babaî ve Haydarîler arasında daha iyi korunmuştur. Bunların Ahmed Yesevî konusundaki söylenceleri daha doğru ve tarihsel gerçeklere daha yakın olmalıdır.

Yusuf Hemedanî'nin halifelerinden olan Ahmed

Yesevî, Horasan ve Türkistan'daki çeşitli düşünce eylemlerini benliğinde eritmiştir. Bu düşünce eylemleri, bu topraklarda yaşayış insanlarının, İslamlık öncesi inançlarından kaynaklanmaktadır. Horasan Melâmilîği ve Doğu Türkistan Şîlîği bunlar arasında sayılabilir. Ancak, Yesevî'nin görüşleri Maverâünnehir ve Harezm'in Sünnî çevrelerinde, kökeninden ayrı bir görünüm kazanmıştır. Yesevî'ye yerleşen Ahmed Yesevî, propagandasını köylü ve göçebe bozkır Türkleri üzerine yöneltmişti. Yesevilik doğal olarak bu çevrenin koşullarına uymak gereğini duymuştur. Bu Türkler'in İslamlık anlayışları biçimsel ve yüzeyseldi. Yesevilik göçebe Türkler arasında eski Türk gelenek ve törelerini içeren bir öğreti olarak yerleşmiştir. Doğa koşulları ve yaşam biçimi törelere yansımaktadır. Nitekim eski Türkler'in yaşam koşulları kadın-erkek ayrımını bir iş bölümüne dönüştürmüştür. Kadın ile erkek aynı yerde bulunur. Yesevî toplantılarında da kadın-erkek ayrımı yapılmadığı, birlikte toplanarak törenler düzenlendiği biliniyor.

Ahmed Yesevî, düşüncelerini kendi adıyla anılan tarikatın düzenlendiği törenlerde okunan koşuklarında dile getirdi. Bu koşuklarda ortaya konan düşüncelere göre evren yoktan yaratılmıştır, günün birinde, yaratıcısı olan Tanrı'nın buyruğuyla, yine yokolacaktır. Tanrı önsüz-sonsuz (ezeli-ebedi) bir varlıktır.

*Tanrı, ruh,
bilim üzerine*

Ona yalnız inanılır, buyruklarına uyulur. İnsan usu yetersiz ve sınırlı olduğundan, Tanrı'yı bütünlüğü ile kavrayamaz.

Ruh ölümsüzdür, gövdeden önce yaratılmıştır, ölüm ruhun sonradan girdiği gövdeden ayrılması, geldiği tanrısal kaynağa dönmesidir. Gövde geçicidir. İnsan ruhla gövdeden oluşan bir bütündür. Ruh özdür, gövde biçimdir.

İnan ustan üstündür, inana bağlanmayan, inanın ışığında yararlanmayan us için başarı söz konusu değildir.

Bilim, İslam dininin öngördüğü bilgilerin oluştuğu bütündür. Bilgi yalnız tanrısal nitelikleri, dinin öngördüklerini bilmeyi, Tanrı buyruklarını uygulamayı gerektirir.

Yesevî bu öğretisini yaymak için daha sağlığında halifelerini birtakım İslam ülkelerine yollamıştı. Bu halifelerden çoğunun adı unutulmuştur. Unutulmayan üç halifesinden biri Aslan Bab'ın oğlu Mansur Ata, ikinci halifesi Harezmli Sadi Ata, üçüncüsü Süleyman Hakim Ata'dır. Süleyman Hakim Ata din-tasavvuf konularını işleyen şiir ve söylenceleriyle ünlüdür (öl. 1186).

Ahmed Yesevî bir yandan masallaşan kişiliği, bir yandan düşüncelerini yayma amacını güderek yazdığı koşuklar nedeniyle geniş bir etki alanı yaratmıştır.

İçekapanış

Yesevilik adlı tarikatın kurucusu olan Ahmed Yesevî'nin tanrısal gerçeğe ulaşmak için benimsediği yöntem "çekapanış"tır. İslam diniyle pek bağdaşmayan bu yöntemin özünü bütün duyulur varlıklardan, içinde yaşanan evrenden yüzçevirerek Tanrı'yı anmak oluşturur. Yaratıcı, önsüz-sonsuz, yüce, engin olan Tanrı'yı, us gücüyle kavrama olanağı yoktur. İnanmış bir kişinin görevi bütün gönüllüyle Tanrı'ya yönelmek, yaşamla ilgili eğilimlerden, tutkılardan, isteklerden, sevinçlerden uzak kalmaktır. Tanrı'nın sayısız niteliği vardır, bunlar arasında doksan dokuzu en yaygın olanlarıdır. Kişi toplumdan ayrılıp kendi içine kapanır, bütün gününü bu tanrısal nitelikleri dile getiren adları anmakla geçirir, Tanrı kayrasını kazanır, eksikliklerden, suçlardan arınır, İslam dininin uygun gördüğü bir inanç aşamasına ulaşır.

İçekapanış kendi benliğini bir yana atmayı, Tanrı'dan başka bir varlık düşünmemeyi, elden geldiğince azla yetinmeyi gerektirir. Bunun felsefede derin düşünme anlamına gelen, bilme-yi yönelik olayla ilgisi yoktur. Felsefe us ilkelerine, mantık kurallarına dayalı bir düşünmeyi önerdiğinden, inanın sağladığı aydınlıktan yararlanarak tanrısal gerçeği bir bütünlük içinde kavrayamaz. Tanrısal gerçek usun kavrayış gücünü aştığından, yalnız çekapanışla sağlanan duyusla, derin sezisizle kavranabilir.

İçekapanışta başlıca işlem anıştır (zikir). Anış yüksek sesle olduğu gibi, içten, sessiz de olabilir.

Duyu verileri tanrısal gerçeklerin kavranmasında aşılması gereken birer engeldir. Bunu başarmanın yolu da ibadettir. Tapınmada, İslam dininin önerdiği bütün işlemler yerine getirildikten ve Şeriat'ın uygun gördüğü ödevler yapıldıktan sonra, çekapanış dönemi başlar. Çekapanışla sağlanan derin sezgi kişiyi kendinden geçirir, kendi varlığının sınırları dışına çıkarır, Tanrı'ya ulaştıran özlü sevginin uyanmasına olanak yaratır. Çekapanışla kişinin gönlünde üç yükseliş aşaması belirir. Kendini bilme, gerçeği kavrama, Tanrı'ya ulaşma. Kendini bilme yapılan eylemin ereğini, davranışın bilinçli olduğunu gösterir. Gerçeği kavrama duyulur evrenin geçiciliğini anlamayı, mutluluğun, kıvancın tanrısal evrende bulunduğunu öğrenmeyi sağlar. Duyulur evren gerçek değildir, oyalayıcıdır, değişik görünümleri nedeniyle kişiyi gerçekten uzaklaştıracıdır. Gerçek olmayan bu evreni bilen kimse gerçeğin kaynağına yönelir. Tanrı'ya ulaşma son aşamadır, gerçeğin kaynağına yönelen kişi yüксеle yüксеle, olgunlaşa olgunlaşa bu aşamaya varır. Bu aşamada çekapanış eylemi sona erer, ereğe ulaşılır.

Ahmed Yesevî'nin kendi yaşamında uyguladığı çekapanış yöntemi, kendinden sonra kurulan bütün Sünnî tarikatlarda benimsenmiş, özellikle Nakşibendilik'in "zikir" ile sürdürdüğü temel ilke olmuştur. Ahmed Rifâî Abdülkadir Geylanî* çekapanış yönteminden etkilenecek kendi adlarıyla anılan tarikatları kurmuşlardır.*

Eski Türk halk şiiri geleneğini sürdüren dizelerinin ölçüsü, söyleniş biçimi, bu dizelerin içerdği sözcükler yazın bakımından da, dil yönünden de önemlidir. Biçim olarak ulusal bir özellik gösteren bu koşuklara, halk şiirlerinden ayırmak için 15-16.yy'larda "Hikmet" adı verilmiştir. Bu şiirlerin derlenmesi sonucu ortaya çıkan ve halk arasında yaygınlaşan değişik *Divan-ı Hikmet* yazmaları sonraki dönemlerdendir. Yesevî ve Nakşibendîler'in bu şiirleri yaymalarına, Ahmed Yesevî'nin olduğunu savunmalarına karşın bu sav doğru değildir, bunlar sonradan Yesevî dervişlerince yazılmış olmalıdır. Ahmed Yesevî adına düzenlenen bu yapıtta yer alan şiirlerin tümü olmasa bile önemli bir bölümü onun çığırının ürünüdür, biçim ve söyleniş olarak onun etkisini taşır, içerik olarak da onun düşüncelerini yansıtır. Onu izleyenler çağlarca onun düşüncelerini yinlemişler, onun öğretisini yaymışlardır. Bu bakımdan onun yazınsal kişiliğini salt adı geçen yapıtında değerlendirmemek gerekir. Kazan kentinde *Divan-ı Hazret-i Sultan-ı'l Arifin Hoca Ahmed* adı altında birçok kez basılan yapıt ve benzerleri bir bakıma kuşkulu olsa bile önemlidir. Yesevî öğretisinin ve söyleyişinin ürünleridir. Öte yandan *Divan-ı Hikmet* yazıldığı dil bakımından da tartışmalıdır. Avrupalı bilim adamlarının çoğu onu 12.yy'ın ürünü saymış, Köprülü ise Hakaniye Türkçesi'nin ürünü olarak göstermiştir.

Şiirlerinde gizemci bir dünya görüşü egemendir. Dervişliğin erdemleri övülür. Peygamber ve İslam büyükleriyle ilgili kimi öyküler anlatılır, bunlardan ahlakla bağlantılı sonuçlar çıkarılır. Dünyanın gidişinden yakınılır, kıyamet gününün yaklaştığı belirtilir, cennet ve cehennem tanımlanır. Anlatımda atasözlerinden yararlanılır. Amacı gereği geniş ölçüde öğütler yer verilir. Bunlar biçim olarak daha çok 4+3 ya da 12 heceli dördüklüklerden oluşan şiirlerdir. Yarım kafiye ve redif kullanılır.

Dördüklüklerden oluşan kimi uzun koşuklar da vardır. Bunlarda dördüklüğün son dizeleri kafiyeledir. Bunlar belli bir sanat amacı gütmeyeceği için lirizmden uzak şiirlerdir. Yalnız propaganda amacı ile yazılmış, büyük başarı sağlamışlardır. Yüzlerce izleyicileri olmuştur. Ulusal olan eski halk yazını ile İslam'a ait olan din konularını birleştirmişlerdir. Bu yapıları nedeniyle Ahmed Yesevî adına söylenen hikmetler çağlarca okunup ezberlenmiş, yoğun etkileri Anadolu dışındaki bölgelerde 20.yy'a değin sürmüştür.

• YAPITLAR: *Divan-ı Hikmet*, 1947.

• KAYNAKLAR: Ahmerov, *Ahmed Yesevî Mescidinin Kitabeleri*, 1895, F. Köprülü, *Türk E.B. Şapolyo, Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 1966; *Tarikatlar ve Mezhepler Tarihi*, 1964.

• BAKINIZ: MEHMED BAHAEDDİN.

AHMED ZOGU

Bak.ZOGU I

AHMET CEVDET

Bak. ORAN, AHMET CEVDET

AHMET HAŞİM

(1887-1933)

Türk şair. Türk edebiyatında "saf şiir" anlayışının öncülüğünü yapmıştır.

Bağdat'ta doğdu. Annesi Sara Hanım ve çeşitli devlet görevlerinde, mutasarrıflıklarda bulunan babası Arif Hikmet Bey Bağdat'ın soylu ailelerindendi. Haşim, babasının Arap vilayetlerinde görev yapması yüzünden Türkçe'yi iyice öğrenemedi. Sekiz yaşındayken annesini yitirmesi hayatının ilk büyük acısı oldu. 1896'da, babasıyla İstanbul'a geldi. Türkçe'sini iletmesi için Nümune-i Terakki okuluna verildi. Bir yıl sonra, babasının İstanbul dışında görevlendirilmesi üzerine, o zamanki adı Mekteb-i Sultani olan Galatasaray Lisesi'ne girdi. 1907'de bu okulu bitirdi, sınavla Reji İdaresi'ne memur oldu. Bu görevi sırasında, bir yandan da Hukuk Mektebi'ne gidiyordu; ama o yıllarda bütün ilgisi edebiyata yöneldiği için yüksek öğrenimini tamamlayamadı. İzmir Sultanisi Fransızca öğretmenliğine atandı (1909). 1912'de İstanbul'a döndü. Maliye Nezareti'nde Kalem-i Mahsus çevirmeni oldu.

Birinci Dünya Savaşı başlayınca yedek subay olarak silah altına alındı; Çanakkale'de savaştı, daha sonra da Anadolu'nun çeşitli yerlerindeki birliklerde görevlendirildi. Savaşın bitiminde terhis olup İstanbul'a geldi. Bu arada, 1915'te, babası da ölmüştü. Uzun bir süre işsiz kaldı, geçim sıkıntısı çekti. Bu sıkıntılı dönem, 1920'de Sanayi-i Nefise Mektebi'nde (Güzel Sanatlar Akademisi) estetik ve mitoloji öğretmeni oluncaya kadar sürdü. Ertesi yıl Düyun-ı Umumiye İdaresi'ne girdi. Bu görevi yürütürken hem Sanayi-i Nefise'deki derslerini sürdürüyor, hem de Harp Akademisi ile Mülkiye Mektebi'nde Fransızca derslerine giriyordu. *Akşam* gazetesinde fıkralar yazması da bu döneme rastlar.

1924'te Düyun-ı Umumiye'nin sağladığı bir imkânla Paris'e gitti, yaz boyunca orada kaldı. *Mercure de France* adlı dergide yeni Türk edebiyatını tanıtan bir makalesi yayımlandı. Paris dönüşünde, çalıştığı

kurumun dağıtılması üzerine, Osmanlı Bankası'na girdi. 1928'de karaciğer ve böbreklerinden hastalandı; muayene olmak amacıyla Paris'e gidip geldi. Sağlığının gitgide bozulması yüzünden, bankadaki yorucu görevinden ayrılıp Anadolu Şimendiferleri Şirketi İdari Meclisi üyeliğine geçmesi sağlandıysa da, bu görevi sürekli olmadı. 1932'de devlet yardımıyla tedavi için Frankfurt'a gitti. Son yılları yakalandığı karaciğer hastalığıyla pençeleşmekle geçti. 4 Haziran 1933'de İstanbul'da öldü. Mezarı Eyüp'tedir.

*İlk şiirleri ve
Fecr-i Ati'ye
katılması*

Haşim'in şiirle tanışıklığı Mekteb-i Sultani'de başladı. Bir arkadaşından aldığı, Fransız sembolistlerinin seçme şiirlerinden oluşan bir antolojiyi okuduktan sonra şiir yazma hevesine kapıldı. İlk çalışmalarında, öğretmenlerinden Ahmet Hikmet Müftüoğlu'nun yardımını gördü. İlk şiiri, 1901'de, *Mecmua-i Edebiye*'de yayımlandı. "Hayal-i Aşkım" adlı bu şiiri, gene aynı dergide ve *Musavver Terakki, Aşyan, Musavver Muhit, Resimli Kitap* dergilerinde yayımlanan öteki şiirleri izledi (1901-1909). "Şi'r-i Kamer" dizisi de aynı yılların ürünüdür.

1909'da Faik Ali'nin (Ozansoy) başkanlığında kurulan Fecr-i Ati topluluğuna girdi. Bu toplulukla bağlarını gevşek tutmasına karşın, o dönemde yazdığı şiirleri topluluğun yayın organı olan *Servet-i Fünun* dergisinde; Fecr-i Aticiler'in dağılmasından sonraki şiirlerini de Yahya Kemal'in yönlendirdiği *Dergâh* (1921-1922) ve *Yeni Mecmua*'da (1923) yayımladı. Aynı zamanda iyi bir nesir yazarı sayılan Haşim, *Meş'ale, Mülkiye, Dergâh* vb. dergilerinde, *İkdam, Akşam, Milliyet* vb. gazetelerinde çıkan fıkra, söyleşi türündeki yazılarıyla yolculuk izlenimlerini üç ayrı kitapta topladı.

*Kişiliği ve
sanatı*

Şiirlerini inceleyen uzmanlar, Haşim'in kişiliğiyle sanatı arasında sıkı bir bağ kurarlar. Kişiliğini biçimlendiren yaşantılar arasında çocukluk ve öğrencilik yıllarında başından geçen olayların özel bir yeri vardır. Çok küçük yaşta annesini yitiren sanatçı, sert, soğuk bir insan olduğu sanılan babasıyla yakınlık kuramaz. Annesinin ölümünden sonra içine düştüğü yalnızlık İstanbul'daki öğrencilik yıllarında da sürer. Osmanlı İmparatorluğu'nun nüfus çoğunluğu Araplar'dan oluşan bir bölgesinde doğduğu için, okul arkadaşları ona "Arap Haşim" adını takar, şivesiyle alay ederler. Haşim üne kavuştuktan sonra da "Arap"lığı bir suçmuş gibi her fırsatta yüzüne vurulacaktır. Okulu bitirdikten sonra kişiliğine yakıştırdığı bir iş bulamaz, geçimini hep kısa süreli, küçük memuriyetlerle sağlar. Geçim sıkıntıları onu kıskançlığa, hırçınlığa, alaycılığa iter. Hep kötümser, içine kapalı, alıngandır. Aşırı derecede alınganlığı, hor görülme korkusu aydın kişilerden uzak durmasına, kendi halinde, halktan insanlara yaklaşmasına yol açar. Çevreye uyumsuzluğu hayatı boyunca sürüp gider. Haşim'i kötümserliğe sürükleyen nedenlerden biri de çirkin olduğuna inanmasıdır. Bu kanı onda aşağılık duygusuna varan bir saplantı halini alır. Uyumsuzluk, sanatçının kadınlarla ancak kısa süreli ilişkiler kurabilmesinde de kendini gösterir.

*Şiirde anlam
ve ahenk*

Ahmet Haşim dil, içerik, imge kullanımı bakımından Türk şiirine yeni bir soluk getirmiştir. Geleceğin kolaylıklarına yaslanmamış, alışılmış duygu kalıplarını yıkmış bağımsız, özgün bir sanatçıdır. Yeni bir beğeni, duyarlık, bakış açısı, düşünce, ifade tarzı, üslupla, kendine özgü bir şiir dünyası yaratmıştır.

Verdiği ürünler, "saf şiir" in Türk edebiyatındaki en tutarlı ilk örneği sayılmıştır. Getirdiği yenilikler, Türk şiirinin gelecekteki bazı yönelişleri dikkate alınınca, edebiyat tarihi açısından da önem taşır.

Ahmet Haşim'in şiiri denilince akla gelen ilk söz "sembolizm"dir. Sanatçı, şiirlerine çeşitli tepkiler gösterilmesi üzerine, 1921'de *Dergâh*'ta yayımladığı "Şiirde Mâna ve Vuzuh" başlıklı yazısında şiir anlayışını açıklamak gereğini duyar. Bu açıklamaya göre, şiirle düzyazı kesin bir çizgiyle birbirinden ayrılır; düzyazı "anlaşılmak", şiir ise "duyulmak" içindir. Şiir dili "musikiyle söz arasında, sözden çok musikiye yakın, bu ikisi arasında bir dildir." Öyle olduğu için, şiirin en vazgeçilmez ögesi "ahenk"tir, "anlam" ikinci plandadır. Ayrıca, düzyazıda üslup için gerekli öğelerin hiçbirisi şiir için gerekli değildir. Düzyazı akıl ve mantıktan, şiirse, algı bölgeleri dışında kalan, isimsiz bir kaynaktan doğar. Herkesin anlayacağı şiirler değersiz şairlerin işidir. En güzel şiirler, anlamlarını okurun hayalgücüyü kazanırlar. Bir şiirde bazı mısraların anlam seçikliğinden yoksun olması bir kusur olmak şöyle dursun, gerçek şiir için vazgeçilmez bir özelliktir. Çünkü tam bir anlam açıklığı, sanatçının "en değerli müttefiki" olan okurun hayalgücünden gelecek yardımın reddedilmesi demektir. En derin şiirler herkesin istediği gibi yorumlayabileceği, bu yüzden de çeşitli duyarlıkları içine alabilecek bir genişlik gösterir.

Ahenk uğruna anlamı gözden çıkaran, kapalılığı gerekli gören, şiirin kaynağını algı bölgeleri dışında, yani bilinçaltında bulan, şiirde değişken bir çağrışım gücü arayan bu anlayışın sembolistlere çok şey borçlu olduğu ortadadır. Ancak, Haşim'in şiir tanımında, sembolizmin ana ögesi olan "sembol"ün yeri yoktur. Kaldı ki, sanatçı, şiirlerinde, söz konusu yazıda açıkladığı düşüncelere de pek uymaz.

Şiirde iç ahenge büyük önem verişini, belagatten, söylevcilikten, hikâyeden kaçınmasını, doğa görünüşlerini kendi ruh halini yansıtacak biçimde canlandırışını, toplum sorunlarına ilgisiz kalışını, hep akşam temasını işleyişini, karamsar hayat görüşünü göz önünde tutan kimi yazarlar onu doğrudan doğruya sembolist saymışlardır. Kimileri de, onun şiirleriyle sembolistlerinkini karşılaştırmış, buldukları birtakım benzerliklere dikkati çekmişlerdir. Sembolistlerle gösterdiği benzerlikler, Haşim'in onlardan etkilenip yararlandığını ortaya koyan örneklerdir. Ama bu etkinin abartılarak Haşim'in sembolist sayılması aşırı bir yargıdır. Sanatçı, etkilenmelerini kendi kişiliğinin potasında eritmeyi, sembolizmin kimi öğelerini kendi duyarlılığına mal etmeyi başarmıştır. Şiir anlayışını açıklarken sembolder söz etmeyen Haşim, yazdığı şiirlerde de çeşitli yönlerde yorumlanabilen sembollere başvurmamış, Mallarmé gibi kapalılığa yönelmemiş, anlamsızlıktansa büsbütün uzak durmuştur. Şiirde yaptığı şey, eski şiirin mecaz, istiare gibi sanatlarını sembolizmin çağrışım tekniğiyle birleştirmektedir. İlk yayımladığı yıllarda alışılmış anlamlara oturmayan, yadırganan şiirleri, bugün, Türk edebiyatında çok daha kapalı şiirler yazıldıktan sonra, yeneden ele alındığında, günümüz okuruna kapalı, yadırgatıcı görünmemektedir.

Haşim'in yayımlanmış iki şiir kitabı, aynı za-

- manda sanatının iki dönemini temsil eder. Şiiri, üç dönemde ele alınabilir: Gençlik dönemi, *Göl Saatleri* dönemi, *Piyale* dönemi.

Şiirle ilgilenmeye başladığı yıllar, Edebiyat-ı Cedide şiirinin hâlâ etkisini sürdürdüğü yıllardır. İlk şiir denemelerinde de bu etki görülür; buna, daha yeni tanımaya başladığı Fransız simbolistlerinin etkileri eklenir. Daha çok Cenap Şahabettin, Abdülhak Hamid, üslup bakımından da Tevfik Fikret etkisi altındaki bu ilk dönem şiirleri Farsça, Arapça tamlamalarla yüklü, ağıdalı bir dille yazılmıştır. Ancak, olgunluk ürünlerinde görülen, anılara sığınma, hayali sevgililer yaratma eğilimleri, romantizm, karamsarlık, marazilik gibi duygu öğeleri bu ilk şiirlerinde de vardır. On iki şiirden oluşan “Şi’r-i Kamer” dizisi gençlik döneminin en başarılı ürünüdür.

İlk kitabı *Göl Saatleri*, sanatçının olgunlaşmış kişiliğini bulduğunu, Servet-i Fünun şiirinden koptuğunu haber verir. Şiirleri kısalmış, anlamca yoğunlaşmış, en önemlisi, dili biraz olsun sadeleşmiştir. Kitabın başına “Mukaddime” olarak koyduğu,

Seyr eyledim eşkâl-i hayâtı
Ben havz-ı hayâlin sularında
Bir aks-i mülevvendir onunçün
Arzın bana ahçar ü nebatı

dörtlüğü kişiliğini olduğu kadar sanatını da özetler. Buradan da anlaşıldığı gibi, onun için önemli olan, gerçekler değil, gerçeğin kendi hayal dünyasındaki yansımalarıdır. Kitabındaki şiirler de, doğanın şairde uyandırdığı çağrışımlara dayanır. Şiirin bir çeşit musiki olduğunu söyleyen Haşim’in bu şiirlerinin çoğu birer resim gibidir; resimdeki empresyonist anlayışın şiire bir çeşit izdüşümü niteliğindedir. Yayımlandığı yıl olumsuz tepkiler uyandıran bu eseri Nurullah Araz, Abdülhak Şinasi Hisar gibi yazarlar şiirde yeni bir çıkış açtığını ileri sürerek övgüyle karşılarlar.

Göl Saatleri’nin gördüğü tepki, *Piyale*’nin yayımlanmasıyla daha da artar. Özellikle “Bir Günün Sonunda Arzu” şiiri çok yadırganır. Bu dönem şiirleri Japon “hayku”larından izler taşır; kısa yalın şiirleri gene birer tablo gibidir. Dilin değiştiği gerçeğini şair bu dönemde artık iyiden iyiye farketmiş, dilini elden geldiğince sadeleştirip oldukça yalın bir anlatıma ulaşmıştır. Ama şiirinin dokusu, özellikleri değişmez. Sanatçının bu üç dönemini inceleyen eleştirmenler, Haşim’in üç döneminde üç ayrı renge düşkünlük gösterdiğini belirlemişler, “Gençlik” döneminde sarının, *Göl Saatleri*’nde siyahın, *Piyale*’de de kızılın ağır bastığına dikkati çekmişlerdir.

- Haşim bütün şiirlerinde aruz veznini kullanır. En çok “mef’ûlü mef’âilü mef’âilü fe’ûlün” kalıbı onun daha kısa biçimlerini uygulamıştır. Başarıyla uyguladığı serbest müstezat, Türk şiirine getirdiği önemli bir yeniliktir. Her mısra başa başka bir kalıbın kullanıldığı bu biçim, sonradan hece vezniyle denecek, daha sonra da yerini vezinsiz kafiyesiz şiire bırakacaktır. En sevdiği biçim dörtlüktür; bundan başka sonneyi, üçlü, beşli, altılı biçimleri, “Şi’r-i Kamer”lerde de mesnevi biçimini kullanır. Mesneviyi kullanışı kusurludur. Şiirlerinde kafiye kusurları da olduğu söylenir; ancak, göz kafiyeleleri kullanması bir

Sonbahar

*Bir taraf bahçe, bir tarafta dere,
Gel uzan sevgilim benimle yere;
Suyu yâkûta döndüren bu bazân
Bizi gark ediyor düşüncelere...*

Merdiven

*Ağır ağır çıkacaksın bu merdivenlerden,
Eteklerinde güneş rengi bir yığın yaprak,
Ve bir zaman bakacaksın semâyâ ağlıyarak...*

*Sular sarardı... yüzün perde perde solmakta,
Kızıl havâları seyret ki akşam olmakta...*

*Eğilmiş arza, kanar, muttasıl kanar güller,
Durur alev gibi dallarda kanlı bülbüller,
Sular mı yandı, neden tunca benziyor mermer?*

*Bu bir lisân-ı hafidir ki rûha dolmakta,
Kızıl havâları seyret ki akşam olmakta...*

Bir Günün Sonunda Arzu

*Yorgun gözümün balkalarında
Güller gibi fecr oldu nümâyân,
Güller gibi... sonsuz iri güller,
Güller ki kamıştan daha nâlân,
Gün doğdu yazık arkalarında!*

*Altın kulelerden yine kuşlar
Tekrârını ömrün eder i’lân
Kuşlar mıdır onlar ki her akşam,
Âlemlerimizden sefer eyler?...*

*Akşam, yine akşam, yine akşam,
Bir sırma kemerdir suya baksam,
Üstümde semâ kavı-i mutalsam!*

*Akşam, yine akşam, yine akşam,
Göllerde bu dem bir kamış olsam!*

kusur olmaktan çok, yeni şiirin ihtiyaç duyduğu biçim serbestliğine doğru atılmış bir adım olarak görülmelidir.

Söz dağarcığı dar olan Haşim’in kelimeleri üç kümede toplanabilir: doğa, şairin kendisi, kadın. Belirli kelimeleri seçtiği için, üç dilden, Türkçe, Farsça, Arapça eşanlamlı kelimeler kullandığı da olur. Şiir dili yapay, ama eski dilden kopmuş özgün bir dildir.

Haşim şiire getirdiği yeniliklerle geleneğe katkıda bulunmuş, kurduğu şiir dünyasıyla da Türk şiirinin ufkunu genişletmiş bir sanatçidir. Kimi Fecr-i Âticiler’le Hececiler, Yedi Meşale’ciler, onun açtığı yolda ürünler vermiştir. Tanpınar ile Dranas’da ve daha sonraki kuşakların genellikle imgeye yaslanan şairlerinde Haşim’in kimisi gerçeküstü bir tabloyu andı-

► *Şiirinin
biçimsel
özellikleri*

ran, şaşırtıcı imgelerle örülü şiirlerinin alttan alta kendini duyuran bir etkisi olduğu ileri sürülebilir. Şiiri "tamamiyle mânadan ibaret" sayan Orhan Veli ile arkadaşlarınınca başlatılan Garip hareketi ise, birçok bakımdan Haşim'in şiirine karşı bir tepki olarak doğmuştur.

Gazete fıkralarıyla yolculuk notlarından oluşan yazıları, şiirle düzyazı arasındaki farkı vurgulamak istercesine açık, duru bir dille yazılmıştır. Düşüncesini en yalın biçimde ortaya koyduğu yazılarında, sanatla ilgili konuların yanı sıra şiirine giremeyecek çok çeşitli konulara eğilmiştir.

Eserlerinde toplum sorunlarından söz açmaması, eleştirilmiştir. Ama hiçbir zaman geriliğin yanında da olmamıştır. Toplumla, tarihle, bilimsel gelişmelerle, yaşadığı çağın sorunlarıyla pek ilgilenmeyen Haşim, kelimenin en saf anlamıyla bir "sanat" adamıydı.

Birçok yenilikçi sanatçı gibi onun da toplumca benimsenmesi zamanla gerçekleşti.

Dilinin eskiliğine rağmen geniş bir okur kitlesine ulaştı, eserleri tekrar tekrar incelenen, hakkında en çok kitap yazılan, sık sık anılan şairlerden biri oldu.

• **YAPITLAR** (başlıca): Şiir: *Göl Saatleri*, 1921; *Piyale*, 1926; *Düzyazı: Bize Göre*, 1928; *Gurebâhâne-i Lâklâkan* 1928; *Frankfurt Seyahatnamesi*, 1933.

• **KAYNAKLAR**: K. Akyüz, *Batı Tesirinde Türk Şiiri Antolojisi*, 1970; N. Ataç, *Günlerin Getirdiği*, 1946; N. Ataç, *Ararken*, 1954; N. Ataç, *Okuruma Mektuplar*, 1958; A. Bezirci, *Ahmet Haşim*, 1979, (bibliyografya içerir); M. Fuat, *Ahmet Haşim*, 1977; A.Ş. Hisar, *Ahmet Haşim*, 1969; Ş. Hulûsi, *Ahmet Haşim*, 1967; Y.K. Karaosmanoğlu, *Gençlik ve Edebiyat Hatıraları*, 1969; Y. Nabi, *Ahmet Haşim*, 1964; A.H. Tanpınar, *Yahya Kemal*, 1963; A.H. Tanpınar, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, 1969.

AHMET MİDHAT (1844-1912)

Osmanlı yazar, gazeteci. Okuma alışkanlığının yaygınlaşması için çalışmış, Tanzimat dönemi kültür yaşamını büyük ölçüde etkilemiştir.

İstanbul'da doğdu. Mısırcarşısı'nda orta halli bir esnafın oğludur. Daha beş-altı yaşlarındayken babası-

nı kaybettiği için zorluklar içinde yetişti. 1853'te ana bir, baba ayrı ağabeyi Hafız Ali Ağa, annesi ve kardeşini görevli bulunduğu Vidin'e alırken ilk eğitimine burada başladı. Hafız Ali Ağa'nın emrinde çalıştığı Midhat Paşa Niş'e atanınca, aile de 1861'de oraya taşındı. Rüştüye Niş'te bitiren Ahmet Midhat, zekâsı ve çalışkanlığıyla Midhat Paşa'nın sevgisini kazandı. O güne değin Ahmet Efendi olarak çağırılan delikanlıya Midhat Paşa kendi adını verdi.

Ahmet Midhat, 1865'te Tuna Vilayeti'nin yeni merkezi olarak belirlenen Rusçuk'ta mektubi kalemine memur olarak girdi. Bu görevi dönemin kültür birikimini özümlemesine, Fransızca'sını ilerletmesine, yeni bilgiler edinmesine olanak sağladı. Genç yaşta ve kısa sürede gösterdiği bu gelişme Midhat Paşa tarafından değerlendirildi ve 1869'da vilayet gazetesi *Tuna*'nın başyazarı oldu. Paşa aynı yıl Bağdat valiliğine tayin edilince Ahmet Midhat'ı da beraberinde götürdü ve yine resmi vilayet gazetesi olan *Zevra*'nın (halk deyişinde Bağdat'ın adı) başına getirdi.

Irak'ta iki yıl kadar kalan Ahmet Midhat, Bağdat'ta ressam Osman Hamdi Bey'den Batı kültürü, Müftü Muhammed Zuhavi'den İslam ilimleri konusunda ayrıntılı bilgiler edindi. İlk kitaplarını burada yazdı. 1871'de ağabeyinin ölümü üzerine görevinden istifa edip İstanbul'a geldi. Burada bir yandan *Ceride-i Askeriye* ve *Basiret* gazetelerinde yazmaya, bir yandan da oturduğu evin altında kurduğu bir matbaada kendi kitaplarını basmaya başladı. Matbaanın tüm teknik işlerini ve kitapların dağıtımını kendisi ve ailesi yapıyordu. Gün geçtikçe büyüyen matbaasında *Devir*, *Bedir* gibi kısa ömürlü gazeteler çıkarmış, *Kırkanbar*, *Dağarcık* gibi dergiler yayımlamıştır.

Ahmet Midhat, 1873'te *İbret* gazetesinde çıkan bir yazısından ötürü aralarında Namık Kemal'in de bulunduğu bir grup Yeni Osmanlı ile birlikte mahkûm edildi ve sürgüne yollandı. Üç yıl kaldığı Rodos adasında çalışmalarına devam etti; romanlar, oyunlar yazdı. "Medrese-i Süleymaniye" adıyla kurduğu bir okulda yeni yöntemlerle eğitim yaptı, dersler okuttu. V. Murad'ın tahta çıkışıyla bağışlandı ve İstanbul'a döndü.

1877'de devletin resmi gazetesi olan *Takvim-i Vakayi*'nin ve Matbaa-i Amire'nin (Devlet Basımevi) müdürlüğüne atandı. Ertesi yıl Türk basın tarihinde önemli bir yeri olan *Tercüman-ı Hakikat* gazetesini kurdu. Bu dönemdeki olağanüstü verimliliği sonucu adı geniş okuyucu kitleleri arasında yaygınlaştı. II. Abdülhamid döneminde ılımlı siyasi tutumu yüzünden Saray'ın gözüne girmiş, devlet görevlerine atanmıştı. 1889'da İsveç'te toplanan Doğubilimciler Kongresi'ne Osmanlı delegesi olarak katıldı; böylelikle Avrupa'yı gezmek olanağını buldu. II. Meşrutiyet dönemine değin Türk gazeteciliğinin en ünlü ve saygın kişisi olarak yaşadı; değişik tür ve konularda yazılar yazdı. Bu dönemden sonra basın ve edebiyat ortamında meydana gelen değişiklikler, yeni atılımlar sonucu artık eskisi gibi ilgi görmemeye başladı. Bu yüzden yazarlıktan çekildiyse de başta Darülfünun olmak üzere, çok sayıda orta ve yüksek dereceli okulda tarih, felsefe, dinler tarihi gibi dersler okuttu. 12 Aralık 1912'de, İstanbul'da, Darüşşafaka Lisesi'n-

Abmet Midhat'ın Yapıtları

- 1869
• Hâce-i Evvel
- 1870
• Su-i zan-Esaret (Letaif-i Rivayât:1)
• Gençlik - Teebbül (" " :2)
• Felsefe-i Zenan (" " :3)
• Gönül-Mihnetkeşan (" " :4)
• Firkat (" " :5)
• Kışadan Hisse
- 1871
• Yeniçeriler (Letaif-i Rivayât:6)
• Eyvab (" " :7)
• Kainat :1 (Mukaddime ve İngiltere)
• " :2 (Danimarka)
• " :3 (İsveç ve Norveç)
• " :4 (Rusya)
• Durub-ı Emsal-i Osmaniye Hikemiyatının Ahvâlini Tasvir.
- 1873
• Ölüml Allahın Emri (Letaif-i Rivayât:8)
- 1874
• Hasan Mellâh yahud Sır İçinde Esrar
• Dünyaya İkinci Geliş yahud İstanbul'da Neler Olmuş
• Abz-ı Sar yahud Avrupa'nın Eski Medeniyeti
• Açıkbaş
- 1875
• Yeryüzünde bir Melek
• Kainat:6(Peyba yani Belçika ile Felemenk)
• Zeyl-i Kainat-Fransa
• Hüseyin Fellâh
• Zeyl-i Hasan Mellâh
• Felâtun Bey'le Râkım Efendi
• Karı Koca Masalı
- 1876
• Bir Küçük Hikaye - Bir Fitnekâr (Letaif-i Rivayât:9)
• Paris'de Bir Türk
• Kainat:7(Almanya)
- 1877
• Menfa
• Üss-i İnkilâb, I.cilt
• Nasib-Bekarlık Sultanlık mı Dedin (Letaif-i Rivayât:10)
• Süleyman Musuli
• Kafkas
• Çengi
• Zuhur-ı Osmaniyen
• Üç Yüzlü Bir Karı (Paul de Kock'dan çeviri)
• Ebüzziya Tevfik ile
- 1878
• Üss-i İnkilab, 2.cilt
• Zübdetü'l-Hakayık
• Tarih-i Umumi, 1.Cilt
- 1879
• Tarih-i Umumi 2.Cilt
• Konak Yahud Şeyh Şâmil'in Kafkasya Muha-
- rebâtında Bir Hikaye-i Garibe (V.Vizental ile çeviri)
• Hilal-i Ahmer Cemiyet-i İnsaniyesi'nin Tarihi
• Ekonomi Politik
• Medhal ve Tarih-i Fümun-ı Coğrafya
• Sevdâ-yı Sâ'y ü Amel
- 1880
• Kainat: 8 (Hükûmât-ı Cermaniye)
- 1881
• Kainat: 9 (Avusturya)
• Kainat: 10 (İsviçre)
• Kainat: 11 (Portugal)
• Kainat: 12 (İspanya)
• Kainat: 13 (İtalya)
• Kainat: 14 (Yunanistan)
• Kainat: 15 (Devlet-i Osmaniye)
• Henüz Onyeddi Yaşında
• Karnaval
• Beliyat-ı Müdbike
• Bir Fakir Delikanlının Hikayesi (Octave Fouillet çeviri)
• Antonin (Alexandre Dumas Fils'den çeviri)
• Bir Kadının Hikayesi (Alexandre Dumas Fils'den çeviri)
• Amiral Bing (Çeviri)
• Nevim ve Hâlât-ı Nevim
- 1882
• Vah
• Dürdâne Hanım
• Acaib-i Âlem
• Gabriyel'in Günahı (Charles Merouvel'den çeviri)
• Peçeli Kadın (Emile Richebourg'dan çeviri)
- 1883
• Su
• Müdafaa, I. Cilt
• Merdud Kız (Emile Richebourg'dan çeviri)
• Müdafaa, I. Cilt
- 1884
• Müdafaa, II. Cilt
• Volter 20 yaşında yahud İlk Muşakası
• Muhaberât ve Muhaverât (Muallim Naci ile)
• Esrar-ı Cinayât
• Cellad
• Fırs-i Kadimde Bir Facia Yahud Siyavuş
• Çerkes Özdenler
• Çengi Yahud Dâniş Çelebi
• Orsival Cinayeti (Emile Gaboriau'dan çeviri)
- 1885
• Müdafaa, III. Cilt
• Baktiyarlık (Letaif-i Rivayât:11)
• Cinli Han (" " :12)
• Obur (" " :13)
• Bir Tevbe-kâr (" " :14)
• Lülü-i Asfer (Georges Pradel'den çeviri)

- İlhamât ve Tagligât
- Husrevnâme (Ksenophon'dan)
- Hayret
1886
- Mufasssal - Tarih-i Kurun-ı Cedide, I.Cilt
- Terbiyeli Çocuk
- Sağlık
- Abdest ve Namaz
- Kamere Âşık (Paul de Kock'dan çeviri)
1887
- Mufasssal - Tarih-i Kurun-ı Cedide, II.Cilt
- Çingene (Letaif-i Rivayât: 15)
- Çifte İntikam (Letaif-i Rivayât: 16)
- Para (" " :17)
- Kısmetinde Olanın Kaşığına Çıkar (Letaif-i Rivayât : 18)
- Vakit Geçirmek (Musahabât-ı Leyliye:1)
- Ömür Uzunluğu (" " :2)
- Teebhül (" " :3)
- Tasarrufat-ı
- Kimyeviye (" " :4)
- İtiyad (" " :5)
- Kadınlarda
- Hıfz-ı Cemal (" " :6)
- Tedkik-i Müskirât (" " :7)
- Volter (" " :8-9)
- İtirazât (" " :10)
- Hulasa-i Humayunname
- Şopenboer'in Hikmet-i Cedidesi
- Sibir Siracı
- Beşir Fuad
1888
- Berekât-ı Tenasüliye (Musahabât-ı Leyliye:11)
- Babalar ve Oğullar (" " :12)
- Kadınlarda
- Tezyid-i Cemal (" " :13)
- Medrese-i Süleymaniye I.Defter
- Demir Bey Yahud İnkişaf-ı Esrar
- Arnavudlar ve Solyotlar
- Fenni bir Roman yahud Amerika Doktorları
- Haydud Montari
- Bilgiç Kız (Hector Malot'dan değiştirerek çeviri)
- Papasdaki Esrar (Léon de Tinseau'dan çeviri)
1889
- Terakki (Musahabât-ı Leyliye :14)
- İstidad-ı Etfal (" " :15)
- Tegaddi (" " :16)
- Kuşlar
- Nebatlar
- Meyveler
- Çiçekler
- Dünya (6 cüz)
- Hayvanlar
- Medrese-i Süleymaniye 2. Defter
- Medrese-i Süleymaniye 3. Defter
- Gürcü Kızı Yahud İntikam
- Nedâmet mi? Heybat! (Emile Augier'den çeviri)
- Müntahabat-ı Ahmed Midhat, III Cilt
1890
- Diplomalı Kız (Letaif-i Rivayât: 19)
- Dolabdan Temaşa(" " :20)
- Harekât (Musahabât-ı Leyliye :17)
- Bir Mektub (" " :18)
- İki Mektub (" " :19)
- Terakkiyat-ı Hazıra ve Mesâkin
(Musahabât-ı Leyliye : 20)
- Şeytânkaya Talsımı
- Rikâlda Yahud Amerika'da Vahşet Âlemi
- Paris'de 30.000 Bûdi
- İhbâr-ı Âsâra Tamim-i Enzâr
- Avrupa'da Bir Cevlân
- Aleksandr Stradella
- Hallü'l-Ukad
1891
- Zâbit
- Müşahedât
- Edvâr-ı Askeriye
- Ben Neyim-Hikmet-i Maddiyeye Müdafaa
- Sanatkâr Namusu (Octave Fouillet'den çeviri)
- Sid'in Hulasası (Corneille'den çeviri)
1892
- Sayyâdane Bir Cevlân
- Ahmed Metin ve Şirzâd
- Hayal ve Hakikat (Fatma Aliye ile)
- İstibşar-Amerika'da Neşri-İ İslâm Teşebbüsü
1893
- İki Hudakâr (Letaif-i Rivayât: 21)
- Emanetçi Sıdkı (Letaif-i Rivayât:22)
- Can Kurtaranlar (" " :23)
- Bir Acibe-i Saydiye(" " :24)
- Fatma Aliye Hanım yahud Bir Muharrir-i Osmaniye'nin Neşeti
1894
- Ana Kız (Letaif-i Rivayât : 25)
- Beşair-i Sıdk-ı Nübüvvet-i Muhammediye
- Avrupa Âdâb-ı Muaşeret-i yahud Alafranga
1895
- Taaffüf
- Niza-ı İlm ü Din, IV Cilt
1896
- Said Beyefendi Hazretlerine
- Gönüllü
- 1897
- Bud-ı Şems Nasıl Ölçülür
1898
- Mesail-i Muğlaka
- Hikmet-i Peder
- Altın Âşıkları
1899
- Peder Olmak Sanatı
- Çocuk Melekât-ı Uzviye ve Ruhîyesi
- Ana Babanın Fılad Üzerindeki Hukuk ve Vazaifi
1910
- Jön Türk
1912
- Tarih-i Edyan
- Tarih-i Hikmet
1913
- Tedrisi Tarih-i Edyan
- Tedrisi Tarih-i Umumi

de öldü. Fatih Camii'nin yanındaki mezarlığa gömüldü.

Küçük yaşlarda karşılaştığı zorluklar Ahmet Midhat'ı bu koşullardan kurtulabilmenin yolu olarak okumaya ve bilgisini artırmaya yöneltmişti. Yaşamı boyunca süren bu çabası, *Tuna* gazetesinin başyazarı olduğu günden başlayarak edindiği bilgileri başkalarına aktarabilme çabasıyla birleşerek sürdü. Yazdığı yazılar daha o günlerde dikkat çekiyor, İstanbul gazeteleri sık sık Ahmet Midhat'ın yazılarını yeniden kullanıyordu. Midhat Paşa ile birlikte gittiği Bağdat'ta ise hem bilgisini artırabilmek, hem de bunları yazdığı okul kitaplarıyla genç kuşaklara sunabilmek olanağını buldu. İlk kitaplarını o dönem Bağdat'ta yeni açılan sanat okulunun genel kültür derslerinin gereksinimi olan tarih, coğrafya, matematik, fizik gibi konularda yazdı. İlk kitabının adı olan *Hace-i Evvel* (İlk Öğretmen) daha sonraları kendisine pek uygun bir lakap olarak benimsendi.

İstanbul'a taşındıktan sonra hem geçimini sağlayabilmek, hem de halkın bilgi ve kültüründe gördüğü büyük eksikliği biraz olsun ortadan kaldırmak amacıyla yoğun bir çalışmaya girişti. *Letaif-i Riva-yât* (Söylentilerin Latifeleri) adlı yirmi beş kitaplık öykü dizisi ile *Kainat* adlı tarih dizisi bu dönem yapıtlarındandır. Ahmet Midhat, gazete yazılarında ise ağırlıklı eğitim sistemindeki aksaklıklara ve Osmanlı dilinin gerekli kültürel ilerlemeler için yetersizliğine değiniyordu. Yazılarında gezici okullar olarak nitelediği dergileri amaçlarına ulaşabilmek için önemli bir araç kabul ediyordu. Yine bu ilk dönemde çıkardığı dergilerden *Dağarcık*, hem konu seçimi, hem bu konuların işleniş açısından büyük bir ilgiyle karşılanmıştı. Osmanlıca'nın yabancı sözcüklerden arındırılması yolundaki tartışmalarını burada da sürdürdü. Bu arada yazılarında birinde Darwin kuramından söz etmesi üzerine başlayan şiddetli tartışma, Namık Kemal'in *İbret* gazetesindeki başyazılarıyla büyüyerek alevlendi.

Ahmet Midhat Rodos'taki sürgün döneminde de çalışmalarını aksatmadan sürdürdü. Bir yandan roman ve oyun yazıyor, bir yandan da İstanbul'da kardeşi adına çıkardığı *Kırkanbar* dergisine yazılar yolluyordu. Bu dergide günün karmaşık bilim ve felsefe sorunlarını halkın anlayabileceği bir dille yazıyor, yabancı ülkeler ve yazarlara ilişkin bilgiler aktarıyordu. *Hasan Mellah*, *Hüseyin Fellah*, *Felatin Bey*'le *Rakım Efendi*, *Paris'te Bir Türk* gibi önemli romanları otuz sekiz ay süren bu sürgünlük dönemin ürünleridir. Sürgünden döndükten sonra Ahmet Midhat Efendi'nin en büyük başarısı, Türk gazetecilik tarihinde gerçek bir kilometre taşı olan *Tercüman-ı Hakikat* gazetesini kurmasıdır. Ahmet Midhat, yazılarının büyük bir bölümününün kendi kaleminden çıktığı bu gazetede, hem yeni bir habercilik tekniği geliştirdi hem de sayısız konularda bitmek bilmeyen bir enerjiyle yazılar yazdı, tartışmalar yürüttü. Klasiklerin Türkçe'ye kazandırılması gereği ve "dekadanlık" üzerine polemikleri bunların en önemlilerindendir.

Ahmet Midhat, Tanzimat dönemi Türk edebiyatının halk kesimlerince en çok okunan yazarıdır. Şiir dışında, akla gelebilecek tüm yazı dallarında yapıtlar vermiştir. Okuyup öğrendiklerinin her birini okurla-

Tanzimat'ta Batı-Doğu Sentezi Önerileri

Tanzimat yazar ve düşünürlerinin ana sorunsalı Batı-Doğu sentezini gerçekleştirip bunu çeşitli alanlara uygulamaktır. Örneğin Namık Kemal, Recaizade Mahmut Ekrem,* Nabizade Nazım* bu sentezde yeni bir yazın türünü de Osmanlı edebiyatına sokmak gereksinimini duymuş ve roman yazmışlardır. Ancak roman, Tanzimat yazarları için gazetecilik ve siyasete kıyasla ikincil bir uğraştır, Tanzimat düşüncesinin başarıya ulaşamamış asıl amacı Batı-Doğu sentezinde toplumsal kurumları oluşturmaktır. Ahmet Midhat Efendi,* Tanzimat yazarlarından, romanı ana uğraş alanı haline getirmiş tek yazar olarak ayrılır. Ancak bu, romanlarının politik temaları dışladığı anlamına gelmez. Tersine Ahmet Midhat, bireysel yaşamdan toplumsal yaşama dek bütün siyasi görüşlerini yansıtmak için romanı kullanmış ve roman baş kişilerini de bu görüşlerin iyi ve kötü örnekleri olarak yaratmıştır. Ona göre bireysel çalışma ablakı ve bireysel zenginlik toplumsal sorunları da çözecek tek yoldur. Üstelik bu bireysel zenginleşme çabası toplumsal refah yolunu da açtığı için Tanzimatçıların çok değer verdiği maneviyatçılıktan ayrılma gibi de görülmez. Maddi refahın manevi değerlerle özdeşleştirilmesinin bu ilginç örneklerinden biri Ahmet Midhat'ın Üssü İnkılab adlı kitabındaki tartışmada görülür. Ona göre insan sevgisi, vatan sevgisi ve çalışma sevgisi arasında gerçekte hiçbir nitelik farkı yoktur, tersine insanlık ilerledikçe manevi tutkularıyla maddi tutkuları aynı önem düzeyine ulaşır.*

rına aktarabilmenin yollarını aramış, bunu büyük sanatçı olmak kaygısından uzak, renkli ve çekici bir dille yapabilmeyi başarmıştır. Osmanlı yazı ve edebiyat dilinin sadeleşip, yaygınlaşmasına önyak olmuştur. Okurlarına bilgi aktarabilmek için roman ve öykü gibi türlerde ara anlatımlara girmişse de, bunu, bu türleri salt sanat için değil, kültür birikimi sağlamak için yazmasına bağlamak olasıdır. Batı uygarlığının ürünlerini kendi toplumuna getirirken, belirli bir eleştiri süzgecinden geçirmeye özen göstermiş, dönemi için yeni bir Doğu-Batı sentezi oluşturmaya çalışmıştır.

- **KAYNAKLAR:** M. Baydar, *Ahmet Mithat*, 1954; Cevdet Kudret, *Ahmet Mithat*, 1962; Ö. Karabey, *Ahmet Mithat Efendi'nin Piyesleri* 1952; M.O. Okay, *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Midhat Efendi* 1975; A.H. Tanpınar, *19'uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, 1983; H.T. Us, *Ahmet Mithat'ı Anıyoruz*, 1955; K. Yazgıç, *Ahmet Mithat Efendi Hayatı ve Hatıraları*, 1940.

- **BAKINIZ:** AHMET RASİM, GÜRPINAR.

Romancılığı
ve
gazeteciliği

Türk
Edebiyatı'ndaki
yeri

AHMET PAŞA [Şeker]
(1841-1907)

Türk ressam. İçten ve yalın natürmort ve manzaralarıyla tanınmış, Türkiye’de ilk resim sergisini düzenlemiş, resim sanatının yerleşmesinde ve gelişmesinde büyük katkıları olmuştur.

Üsküdar’da doğdu. Asıl adı Ahmet Ali’dir. Üsküdar’da dokuz yıl süren ilköğrenim döneminden sonra, 1855’te bir sınavla küçük yaşta öğrenci kabul eden Tıbbiye Mektebi’ne girdi. Daha on sekiz yaşındayken resme karşı gösterdiği yetenek dolayısıyla Tıbbiye Mektebi’nin resim öğretmenliği yardımcılığına getirildi. Bir süre sonra, Tıbbiye’deki eğitimin kişiliğine uygun olmadığını anlayarak Harbiye’ye geçti.

Ahmet Ali’nin resimleri kendisi de ressam olan Sultan Abdülaziz’in dikkatini çekti. Abdülaziz’in emriyle 1864’te resim öğrenimi için Paris’e gönderildi. Orada Türk askeri okul öğrencilerinin gittiği Mekteb-i Osmani’ye bir süre devam ettikten sonra Paris Güzel Sanatlar Akademisi’ne girdi. Bu okulda önce Gustave Boulanger’nin (1824-1888), daha sonra da Jean Leon Gérôme’un (1824-1904) öğrencisi oldu. Bu iki ressam da Doğu kıyafet ve âdetlerini konu alan resimler yapıyorlardı. Paris’te 1867’de açılan Uluslararası Fuar’daki sergiye verdiği resimleri arasında Sultan Abdülaziz’in karakalem büyük boy bir portresi de vardı. 1869 ve 1870 yıllarında resimleri Salon’a (Paris’te açılan yıllık devlet sergisi) kabul edildi. Sultan Abdülaziz, 1870’te yaptığı Avrupa gezisi sırasında Ahmet Ali’nin sergideki resimlerini görüp beğendi ve onu Dolmabahçe ve Çırağan saraylarında oluşturulacak tablo koleksiyonu için resim seçip satın almakla görevlendirdi.

Ahmet Ali, 1870 sonunda Paris Güzel Sanatlar Akademisi’nden üstün başarı ile mezun oldu. Prix de Rome’u (Roma Ödülü) kazandı ve okul idaresi tarafından Rönesans döneminin ünlü sanatçılarının yapıtlarını incelemek üzere üç ay süreyle Roma’ya gönderildi.

1871’de yurda dönen Ahmet Ali, kolağası (kıdemli yüzbaşı) rütbesi ile Sultanahmet’teki Sanat Mektebi’nin resim öğretmenliğine atandı. Bu okul dışında Bayezid, Zeyrek, Kaptan İbrahim Paşa rüştiye mekteplerinde de resim öğretmenliği yaptı.

Daha Paris’teyken Türkiye’de bir resim sergisi açmayı düşünen Ahmet Ali, ülkesine dönünce gazetelere o dönemin Türk ve yabancı ressamlarının resimlerinden oluşan bir sergi açılacağına dair ilanlar verdi. Açılacak sergiyle ilgili ilk haber 19 Haziran 1871’de Fransızca olarak yayımlanan *La Turquie* adlı gazetede çıktı.

Sergi 27 Nisan 1873’te Sultanahmet’teki Sanat Mektebi’nin bir salonunda açıldı. Açılışa yüksek dereceli devlet memurları, bazı nazırlar, elçilik mensupları, yerli ve yabancı basın temsilcileri geldi. Bir yıl on ay gibi çok uzun bir hazırlık devresinden sonra, Sadrazam Ahmed Rüşdü Paşa ve Maarif Nazırı Kemal Paşa’nın himayelerinde açılan sergiyi, açılıştan bir iki gün sonra hariciye nazırı, ordu müşiri ve Şehzade Yusuf İzzettin de gezdiler.

Ahmet Ali Efendi’nin hazırladığı bu sergi, Türkiye’de açılan ilk resim sergisidir. Sergiye çok sayıda Türk ressam katıldı. Guillemetler’in, Hayette’in, askeri idadi öğretmeni Sait Efendi’nin, kurmay yarbay Mesut Bey’in, Ahmet Ali’nin, Yusuf Bahattin Bey’in, Naim Bey’in, Palombo’nun, Moretti ve Télémaque’in dışında Sanat Mektebi, Tıbbiye ve Galatasaray Sultanisi öğrencilerinin resimleri sergilendi.

Bu serginin büyük etkisi oldu. Tablo meraklıları çoğaldı, İstanbul’da bir resim piyasası oluştu. Bazı Hristiyan sanatçılar resim eğitimi yapmak amacı ile özel atölyeler açılar. Bunlardan en ünlüsü M. Guillemet’nin 1874’te, Beyoğlu Kalyoncu Kulluğu Sokak’ında açtığı resim atölyesiydi.

Ahmet Ali Efendi ilk serginin uyandırdığı ilgi üzerine ertesi yıl yeni bir serginin hazırlıklarına başladı. İkinci resim sergisi 1 Temmuz 1875’te yeni açılan Darülfünun binası salonunda gerçekleşti. Bu ikinci sergiye çoğunluğu Hristiyan otuz ressam katıldı. Katılanlardan Ahmet Ali Efendi, Ahmed Bedri, Halil (Paşa), Osman Hamdi ve Nuri Bey dışındakilerin hepsi yabancıydı. Büyük bir bölümü yabancı da olsa Abdülaziz dönemi İstanbul’unda bu kadar ressamın bir araya gelip sergi açması önemli bir olaydır. Şeker Ahmet Paşa’nın hazırladığı bu iki sergiyle resim sanatı dikkat çeken bir konu oldu. Kimi aydın ve yöneticiler ülkede resim eğitimi yapacak bir okulun gerekliliğini vurguladılar.

İkinci sergiden sonraki günlerde hükümet böyle bir okul açmak için çalışmalara başladı. 1876’da bir Sanayi-i Nefise Mektebi kurulması için padişahın onayı alındı. Okulun müdürlüğüne M. Guillemet getirildiyse de 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı nedeniyle okul faaliyete geçemedi. 1882 yılında hükümet yeni bir kararname ile okulun başına arkeolog ve ressam Osman Hamdi’yi getirdi. Sanayi-i Nefise Mektebi açılması düşüncesinin Abdülaziz ve Abdülhamid tarafından benimsenmesinde, Şeker Ahmet Paşa’nın rolü büyüktür. Sanayi-i Nefise Mektebi’nin kuruluşunda da Müze Müdürü Osman Hamdi Bey’le birlikte çalışmıştır.

Ahmet Ali Efendi’nin devrin aydınları arasında ilgi ve heyecan uyandıran sergi hazırlıkları Sultan

Abdülaziz tarafından da takdir edildi ve Sultan Abdülaziz'in yaverliğine atandı. Yaverliği süresince saraya, 1875 tarihine kadar, Ivon, Gerome, Chaplin, Boulanger, Harpignies, Daubigny gibi Fransız ressamların yapıtları satın alındı. Yaver olduktan sonra manzara resimleri yapmak üzere açık havaya çıkma fırsatı bulamayan Ahmet Ali, Mercan'daki konağında yer alan geniş atölyesinde büyük boyutlu natürmortlar yaptı.

1884'te mirliva (tuğgeneral), 1890'da ferik (tümgeneral) rütbesine yükseldi ve 1895'te yabancı misafirler teşrifatçılığına getirildi. 5 Mayıs 1907'de öldü. Mezarı Eyüp'tedir. Ölüm tarihi Sami Yetik'e göre 5 Mayıs 1907, Şerif Abdülkadirzade Hüseyin Haşım'ın Osmanlı Ressamlar Cemiyeti Gazetesi'nde yayımlanan makalesinde ise 1322 Mayıs'ının beşinci günü, yani 1906 olarak gösterilmiştir.

Ahmet Ali Paris'e gittiğinde romantik ressam Delacroix (1798-1867) öleli iki yıl olmuştu. Courbet (1819-1877), Corot (1796-1885) ve Daumier (1879-1808) ise en parlak devirlerini yaşıyorlardı. Yeni sanat tasarımlarını gerçekleştirilmeye başlayan Degas (1834-1899), Manet (1832-1883), Monet (1840-1926), Pissarro (1830-1903) ve Sisley (1839-1899), gibi impressionist ressamlar en verimli dönemlerini yaşıyorlardı. Cézanne 1870 savaşıdan uzakta, Marsilya yakınındaki Estaque'ta daha sonra kübizme yol açacak yapıtları üzerinde çalışıyordu. Ahmet Ali'nin yeni doğmakta olan sanat akımlarını sezmesi ve onlara katılması olanaksızdı. Onun sevdikleri, 19.yy'ın Courbet gibi henüz hayatta olan ustalarıydı. *Orman* ve *Geyikli Peysaj* adlı yapıtlarında Courbet'nin etkisi görülür. Şeker Ahmet Paşa, natürmortlarında bir doğa kopyacısı olmanın sınırlarını aşmıştır. Bunda, doğa sevgisinin, sanat heyecanının, saf mizacının ve güçlü gözlemciliğinin büyük payı vardır. O dönemin Batı anlayışına uygun olarak, açık-koyu anlayışı ile resimler yapan Şeker Ahmet Paşa, minyatürcülük karşısı bir sanat tekniği kullanmıştır.

Avrupa'ya gitmeden önce yaptığı ve halen İstanbul Resim ve Heykel Müzesi'nde bulunan *Tepe Üzerindeki Kale* ve *Talim Yapan Erler* adlı resimlerinde naif bir anlayış vardır. Bunlar, yetenekli bir ressamın, bir başka eser veya sanatçıdan yararlanmadan tam bir saflıkla gerçekleştirdiği kişisel resimler olup, hiçbir ekole bağlanamaz. Şeker Ahmet Paşa'nın natürmortları ise ışık-gölge esasına dayanan realist bir anlayışla gerçekleştirilmiştir. Renkler tazedir ve çok ölçülü bir şekilde modle edilmiştir (hacimlendirilmiştir). Natürmortlarında boya oldukça düz ve pürüzsüz sürülmüştür. Manzaralarında dalların ve yaprakların biçimlerini belirtmek, ışık pırıltılarını değerlendirmek için daha kalın boya tabakalarıyla çalışır. Figürlü kompozisyonlar yapmamıştır. Manzara içine yerleştirdiği figürleri doğanın görkemini vurgulayan küçük boyutlar içinde işlemiştir.

Yurt dışında resimlerini sergileyen ilk Müslüman Türk ressam olan Şeker Ahmet Paşa'nın yapıtları Paris Louvre ve Berlin müzelerine kabul edilmiştir.

- **YAPITLAR (başlıca):** (Bursa Resim Galerisi'nde): *Kendi Portresi*; (İstanbul Resim Heykel Müzesi'nde): *Ağaçlar Arasında Kavaca*; *Natürmort*; *Manzara*; *Talim Yapan Erler*; *Tepe Üzerindeki Kale*; *Orman*; *Natürmort* (Karpuz dilimi ve Üzümler); (Kütahya Resim Galerisi'nde): *Manol-*

ya ve Meyveler; (Ankara Devlet Resim Heykel Müzesi'nde): *Natürmort*; *Peysaj*.

- **KAYNAKLAR:** M. Cezar, *Sanatta Battıya Açılış ve Osman Hamdi*, 1971; G.S. Ozanoğlu, *Şeker Ahmet Paşa ve Türkiye'de İlk Resim Sergisinin 110. Yılı*; C. Tollu, *Şeker Ahmet Paşa*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1967; *Yeni Boyut* (Plastik Sanatlar Dergisi) 2/3, Mayıs, 1983.

AHMET RASİM

(1864-1932)

Türk yazar, gazeteci. Yakın geçmiş İstanbul yaşamını canlı anlatımıyla yansıtmıştır.

İstanbul'da, Fatih'te doğdu. Babasının o daha doğmadan evi terketmesi yüzünden, annesi tarafından türlü zorluklarla büyütüldü. Öğrenimine Mahalle Mektebinde başladı. 1876'da girdiği Darüşşafaka'yı 1883'te birincilikle bitirince, Posta-Telgraf nazırlığına memur olarak girdi. Ancak daha okul sıralarında başlayan yazı merakı yüzünden bu gibi memurlukları kısa sürdü. İlk yazı denemelerini çeviriler oluşturdu. Yazılarının yayımlandığı Ahmet Midhat Efendi'nin *Tercüman-ı Hakikat*'inde gazeteciliğe başladı. *Güneş*, *Gülşen*, *Sebat*, *Sây*, *Servet-i Fünun*, *Resimli Gazete*, *Musavver*, *Malumat* gibi dergilere, *İkdam*, *Sabah*, *Yeniğün*, *Akşam*, *Tasvir-i Efkâr*, *Zaman*, *Vakit*, *Cumhuriyet* gibi gazetelere yazdığı yazılarla geniş bir ün kazandı. 1927 yılında başlayan İstanbul milletvekilliği görevi ölümüne değin sürdü. İstanbul'da Heybeliada'da öldü.

Ahmet Rasim'in ilk çalışmaları bilimsel konulardaki çeviriler oldu. Bunlardan *Fonograf*, *Elektrik-i Sakine*, *Teşekkül-i Cihan* küçük kitapçıklar biçiminde basıldı. Edebiyata ilişkin çevirileri *Edebiyat-ı Garbiyeden Bir Nebze* adıyla 1887'de yayımlandı. Bir süre sonra öykü ve roman denemelerine girişti. Okunduğu günlerde çok ilgi gören bu çalışmaları romantik sevgi öyküleri ve yalın aile dramlarını konu alıyordu. *Meyl-i Dil* (1892), *Nâkâm* (1899), *Hamamcı Ülfet* (1922) gibi romanlarında İstanbul yaşamı olanca renkliliği ile yer aldı. Çalışmalarında şüphe de yer veren Ahmet Rasim, kişiliğini daha çok günlük gazetelerde yayımlamaya başladığı söyleşi, fıkra, makale ve anı türü yazılar da buldu. Bunları 1909-1927 arasında on kadar kitabında topladı. Dört ciltlik *Resimli ve Haritalı Mufasssal Osmanlı Tarihi* (1910) gibi kapsamlı tarih çalışmalarına girişti. Ahmet Rasim'in yaşadığı dönem siyasal karışıklıklar ve düşünsel alanda çekişmelerle doluydu. İslamcılar, Batı kültürü yanlıları ve Türkçüler yoğun bir kültür mücadelesini sürdürürken, edebiyatçılar arasında da eskiler ve yeniler çekişmesi sürüyordu. Ahmet Rasim bu akımlar içinde yaşayıp belli polemiklere girdiyse de, hiçbir akımın içinde yer almadı. Ahmet Midhat gibi, Hüseyin Rahmi gibi yazarların yolundan giderek en geniş okur kitlelerinin kültür ve bilgi birikimini artırmaya çalıştı. 140'a yakın basılı yapıtının yanı sıra, gazete sayfalarında kalmış birçok yazısı vardır. Ayrıca günümüzde sık sık seslendirilen klasik Türk müziği besteleri de bulunmaktadır.

Ahmet Rasim hem ele aldığı konular, hem yazılarında kullandığı dilin özellikleri düşünüldüğünde dönemi içinde özgün bir yere sahiptir. Yetiştirme koşulları nedeniyle yaşadığı kentin günlük hayatını bütün öğeleriyle gözlemlemiş, sindirmiş, İstanbul halkının tüm özelliklerini tanımıştı. Bu çerçeve içindeki küçük ya da büyük her türden olay, duygu ve oluşum yazılarında yerini almıştır. Yapıtları bir bütün olarak değerlendirildiğinde, büyüdüğü ve yaşadığı toplumsal çevrelerin ayrıntılı ve doğru bir betimlemesini yaptığı görülür. Bu niteliğiyle 19.yy sonlarıyla 20.yy başlarındaki İstanbul halk yaşamı ve kültürü konusunda gelecek kuşaklara sağlam bir belgeler bütünü bırakmıştır. Ahmet Rasim bu sonuca ulaşırken dönemin birçok yazarıyla kıyaslanmayacak ölçüde duru, arı ve temiz bir dil kullanmıştır. Bu dili renkli, canlı, hareketli bir anlatımla kaynaştırmış, özensiz çaklaşımıyla okuru kazanmaya çalışmıştır.

Ahmet Rasim'in şarkı türünde besteleri de vardır. Musikiyle ilgili temel bilgileri büyük musiki ustası Dede Zekâi Efendi'den öğrenmiştir.

Şarkılarında belli makamları dar bir ses alanı içinde kullanmış, ama musiki zevki ve yeteneğiyle değerli eserler ortaya koymuştur.

Musiki konusunda kitap, dergi ve gazetelerdeki yazıları, döneminde musikin nereden, nasıl çalınıp söylendiği, musiki aletleri gibi pek çok konuda musiki tarihi açısından önemli bilgiler verir. Şarkılarının güfteleri kendisine aittir; bazı şiirleri de çeşitli bestecilerce güfte olarak kullanılmıştır. 65 şarkısı vardır.

- **YAPITLAR (başlıca):** Söyleşi, makale, anı: *Gecelerim*, 1896; *Makalat ve Muşahadat*, 1909; *Şehir Mektupları*, 1912-13, *Eşkâl-i Zaman*, 1918; *Cidd-ü Mizah*, 1920; *Gülüp Ağladıklarım*, 1924; *Fuhş-i Atik*, 1924; *Şair*, *Muharrir*, *Edip*, 1924; *Muharrir Bu Ya*, 1927; *Falaka*, 1927; *Roman: İki Sevgili*, 1891; *Meyl-i Dil*, 1892; *Nâkâm*, 1899; *Hamamcı Ülfet*, 1922; *Tarih: Resimli ve Haritalı Mufasssal Osmanlı Tarihi*, 4 Cilt, 1910; *İki Hatrat Üç Şahsiyet*, 1916; *İstibdattan Hakimiyet-i Milliyeye*, 1926; *İnceleme: Şinasi*, 1927; *Şarkı: Pek revadır sevdiğim ettiklerin; Can hasta, gözüm yaşlı, gönül zârü perişan; Gözümde işve nûmadır hayal-i bîbedeli; Leb-i renginine bir gül konsun; Benim sen nemsin ey dilber.*

AHMET REFİK

bak. ALTINAY, Ahmet Refik

AHRENS, Heinrich (1808-1874)

Alman hukuk ve siyaset felsefecisi. Hukuk felsefesinde "idealist-organizmacı" yaklaşımın başlıca temsilcilerindendir.

14 Temmuz 1808'de Hannover'de doğdu. Göttingen Üniversitesi'ni bitirdi. 1830'da hukuk doktoru

oldu. Göttingen, Brüksel ve Graz üniversitelerinde öğretim üyeliği yaptı. 1831'de ulusal birlik ve liberal anayasa hedefleri doğrultusundaki devrimci ayaklanmalara katıldı. Demokratik hareketin bastırılması üzerine, ülkesini terkederek Paris'e gitti. 1848 Devrimi sonucunda, yeni bir anayasa oluşturulması için toplanan Frankfurt Milli Meclisi'ne milletvekili seçildi. 1860'ta Leipzig Üniversitesi'nde siyasal bilimler profesörü olan Ahrens; 2 Ağustos 1874'te Salzgitte'de öldü.

Ahrens'in hukuk felsefesine en önemli katkısı, Alman felsefeci Krause'nin öğretisini açıklayarak hukukçular arasında yaygınlaştırmasıdır. Krause'ye göre hukuk, doğa, insan aklı ve Tanrı arasında uyum sağlayan ilkelerin bir bütün olarak düzenlenmesidir. Bu ideal uyumun gerçekleştirilmesi doğrultusundaki gelişme biçimlerini ise yasalar belirler. Krause'nin mistisizme kayarak ve teknik terimlerle ortaya koymaya çalıştığı bu idealist organizmacı hukuk felsefesi, Ahrens tarafından daha anlaşılır bir temele oturtuldu. Bu nedenle Ahrens, hukuk felsefesinde belirli bir "doğal hukuk" yaklaşımının temsilcisi olarak kabul edilmektedir. Ahrens'in hukuk felsefesine bir başka katkısı da doğal hukuk yaklaşımını, devletin toplumsal temellerine uygulamasıdır. Bu bağlamda, mesleklerin doğal gruplaşmaları sonucunda ortaya çıkan korporatif örgütler ile devlet arasındaki organik ilişkileri ayrıntılı bir biçimde incelemiştir.

- **YAPITLAR:** *Cours de Droit Naturel*, 1838, ("Doğal Hukuk Dersleri"); *Die Organische Staatslehre auf Philosophisch-anthropologischer Grundlage*, 1850, ("Felsefi ve Antropolojik Temeller Üzerinde Organizmacı Devlet Öğretisi"); *Naturecht oder Philosophie des Rechts*, 1870-1871, ("Doğal Hukuk ya da Hukuk Felsefesi").

- **BAKINIZ:** K.C. KRAUSE.

AIKEN, Conrad Potter (1899-1973)

ABD'li şair, öykü yazarı. Psikanalitik kuramdan etkilenen şiirleriyle tanınır.

Georgia Eyaleti'nde, Savannah'ta doğdu. Küçük yaşta birlikte intihar eden ana-babasının cesetlerini gördüğünde uğradığı şok, daha sonra edebi kişiliğinin biçimlenmesinde belirleyici oldu. Harvard'da birlikte eğitim gördüğü T.S. Eliot'un şiirinden büyük ölçüde etkilendi. 1947'de Massachusetts'e yerleşene kadar İngiltere ve ABD arasında gidip geldi. Doğduğu yerde öldü. *Selected Poems* ("Seçme Şiirler") adlı kitabıyla 1930 Pulitzer Şiir Ödülü'nü kazandı.

1915 ve 1920 arasında yazdığı şiirlerde yeni gelişen psikanalitik kuramların etkisi altında olduğu görülür. "Senfoniler" olarak adlandırdığı şiirlerinde, bir müzik parçasında görülebilecek çeşitlilikte çağrışımlara yaslanmayı denedi. Daha sonra anlatı şiirleri, lirik şiirler yazdı. II. Dünya Savaşı sonrasında yeniden müzikal biçimlere döndü. 1953'te en iyi şiirlerini *Collected Poems* ("Toplu Şiirler") adıyla yayımladı.

Öyküleri 1920 ile 1930 arasında yazılmıştır. Romanı denediyse de, bu türde fazla ürün vermedi.

Yapıtları üzerinde farklı değerlendirmeler yapılan bir sanatçıdır. Kimi eleştirmenler Aiken'in ilgi görmemiş bir usta olduğunu düşünürken, kimileri de eklektik bir şair olduğunu söyler.

- **YAPITLAR** (başlıca): Şiir: *Earth Triumphant*, 1914; *The Charnel Rose*, 1918; *Selected Poems*, 1929 ("Seçme Şiirler"); *The Human Heart*, 1952; *Collected Poems*, 1953 ("Toplu Şiirler"); Öykü: *Bring! Bring!*, 1925; *Among The Lost People*, 1934 ("Kayıp İnsanlar Arasında"); Roman: *Blue Voyage*, 1927.

AILEY, Alvin (1931)

ABD'li siyah dansçı, koreograf ve bale yönetmeni. Geleneksel dans anlayışından kaynaklanan kendine özgü üslubu ve modern dans alanında örnekler veren topluluğu ile tanınmıştır.

Texas, Rogers'te doğdu. Önce klaket öğrendi daha sonra baleye yöneldi. California'da Uzakdoğu ve Hint danslarından etkilenmiş bir öğretmen olan Lester Horton'dan ders aldı. Çalışmalarını New York'ta Martha Graham, Hanya Holm ve Charles Weidman ile modern dans alanında sürdürdü. Klasik dansı Karel Shook'tan, tiyatroyu Stella Adler'den öğrendi.

Profesyonel olarak ilk kez 1950'de Horton Dance Theatre'da sahneye çıktı. 1953'te Horton'un ölümünden sonra bu topluluğun yönetmeni oldu. *House of Flowers*, *Carmen Jones* (1954) gibi pek çok müzikal film ve sahne oyununda rol aldı. 1958'de kendi adını taşıyan bir dans topluluğu kurdu ve bu toplulukla önce ABD'de, 1964'ten sonra da Avrupa'da sürekli olarak turnelere çıktı. 1972'den sonra Alvin Ailey topluluğunun adı "Alvin Ailey City Center Dance Theater" olarak değişti ve New York City Music and Drama Organization Center'a bağlandı.

1975'ten sonra, müziğini Ellington'un bestelediği bir dizi balenin koreografisini yaptı. *Dance Magazine* (1975) ve Capezio (1979) dans ödülleri aldı.

Verimli bir koreograf olarak tanınan Ailey'in yapıtları ilkel, modern, caz ve klasik dans öğelerinin bir bileşiminden oluşur. Çalışmalarında çoğunlukla geleneksel müzikten yararlanır.

- **YAPITLAR** (başlıca): *Blues Suite*, 1958; *Revelations*, 1960; *Knoxville: Summer of 1915*, (Müzik: Barber), 1960, ("Knoxville: 1915 Yazı") *Flowers*, (Müzik: Pink Floyd ve Janis Joplin), 1971, ("Çiçekler"); *Archipelago*, (Müzik: André Boucourechliev), 1971, ("Takım Adalar"); *Hidden Rites*, (Müzik: Petrice Sciortino), 1973, ("Gizli Ayinler").

AILLY, Pierre D' (1350-1421)

Fransız tanrıbilimci. Occam'lı William'ın görüşlerine yeni bir yorum getirerek yaymaya çalışmıştır.

Compiègne'de doğdu, Avignon'da öldü. Ailesi yörenin soylularındandı. Bu ayrıcalıklı konumu dolayısıyla kolayca Paris'e gitti; Navarre Koleji'ne girdi (1372). Tanrıbilim konusundaki başarılı çalışmalarıyla "doktor" sanını kazandı. Bir süre sonra, yine bu öğretim kurumunda yönetici oldu (1389). Sıra ile Puy (1395) ve Cambrai (1396) piskoposluğu yaptı. 1411'de kardinalliğe yükseldi. Constance Konseyleri'ne katıldı (1414-1418); konseyin yetki bakımından papanın üstünde olması gerektiğini ileri sürerek, kilise tarihinde, yeni bir görüşe öncülük etti. Gerek bu görüşü, gerekse Doğu-Batı kiliselerinin uzlaştırılması konusundaki çabaları tutucu çevrelerce ağır bir tepkiyle karşılandı. Bir süre Kral VI. Charles'ın başpapazlığını yaptı; papaya yardımcılık ettiği sırada öldü.

D'Ailly, felsefeye tanrıbilim konularıyla yaklaştı. Din, bilim, siyaset alanlarında değişik kuramlar ileri sürdü; bunları felsefe sorunları üzerinde yoğunlaştırarak bütünlüğe kavuşturdu.

Occam'lı William'ın yöntemine bağlı kalan, onun görüşlerine yeni bir yorum getiren d'Ailly'in felsefe tarihinde yaptığı en önemli yenilik bilgi kuramıyla ilgilidir. Kendinden önce gelenlerin bilgi kuramlarını eleştireci bir gözle inceledikten sonra, bilginin tek kaynaklı olmadığı görüşünü ileri sürdü.

Bilginin oluşmasında yalnız us yeterli değildir. İnsanda ustan ayrı bir yetenek daha vardır. Bu yetenek "doğal ışın"dır. "Doğal ışın" kişinin özünde, benliğinde olan, us gücünün denetimi dışında, genellikle sezgiye, içe doğuşa dayanan, bütün kuşkulardan uzak kalan bir bilgidir, bilgi kaynağıdır. Öte yandan "doğal ışın" kişinin varlık koşullarından biri olması nedeniyle kesindir.

Us da doğal bir yetenek, bir yetidir; ancak doğal düzen tarafından sınırlandırılmıştır. Usun kavrayış alanı bellidir; kendi gücünün doğaca belirlenen sınırlarını aşamaz. Bu nedenle, göreceli bir anlama gücü vardır, kesinliği genel geçerlik taşımaz. Tanrı'nın varlığı konusunda usun ileri sürdüğü kuramlar, bilgi verileri birer gelenek ürünüdür, sorunun çözümüne yetmez.

Bilgi algılanan nesne ile algılayan yetenek arasında kurulan bağlantıdan oluşur. Bu durumda bilgi, iki varlık arasında kurulmuş bir bağlantıdır. Bunu, nesneyi algılayan öznenin işleminden, nesnenin özne üzerindeki etkisinden anlamak kolaydır. Tanrı konusunda ileri sürülen bilgi biçimci, biçime dayalı bir bilgidir. Gerçekte bilgi biri soyut, biri sezgiye bağlı olmak üzere ikiye ayrılır. Sezgiye dayalı bilgi nesnenin gerçek olup olmadığını anlamaya yarar. Bunun dışında kalan bilgi soyuttur, genel geçerliği, kesinliği söz konusu değildir. Anlayış gücünün, doğal verilere dayanarak oluşturduğu Tanrı inancı, bu inanca bağlı bilgi "doğal ışın" dışında kaldığı sürece kesin değildir.

Tanrı, engin gücü, sınırsız erki olan yüce bir

*Bilgi
kuramı*

Tanrısal güç

varlıktır. Doğa düzenine, doğa yasalarına bağlı değildir. Olmayı olan gibi göstermek, birtakım yanılsamalara yolaçmak, tanrısal istencin denetimi altındadır. Bu yanılsama, deneye dayalı bilginin kesin geçerlik taşımadığını, kuşkuya yer bıraktığını gösterir. Tanrı'nın salt gücü ile kutsal gücü özdeştir. Salt güç dilediğini yapar; kutsal güç bu yapımı, bu eylemi, evrene, evreni dolduran varlık türlerine uygular. Bu nedenle Tanrı'nın salt gücü yapıcı, yaratıcı, kutsal gücü ise uygulayıcıdır. Kutsal güç evreni yönetir; kesin geçerliği olan kurallar, yasalar, oluşumlar bu kutsal gücün denetimi altındadır. Evrendeki oluşumlar varlığın özünde değildir, tanrısal istence bağlıdır. sözgelisi bir nesne kendi doğası gereği sıcak, başka bir nesne kendi doğası gereği soğuk değildir, Tanrı istenci nasıl gerektiriyorsa öyledir.

Ahlak olayları da Tanrı istencine bağlıdır. İyi ile kötü nesnenin yapısında değil, Tanrı istencinin buyruğundadır. Tanrı'nın sevdiği, beğendiği iyidir, sevmediği, beğenmediği ise kötüdür. İnsan doğuştan doğru ya da eğri değildir. Tanrı ne istemişse öyledir. Tanrı isterse kişi doğru, isterse eğri olur. Bu nitelikler kişinin özel istencine değil, tanrısal istence bağlıdır.

Ruh, doğal nesnelerden bağımsız bir varlıktır, özü gereği onlara benzemez. Ruhun en güçlü eğilimi Tanrı'ya duyduğu sevgidir.

D'Ailly özellikle Occam'lı William'dan etkilenmiştir. Onun Aristoteles'in varlık anlayışını us ilkelerine dayanarak açıklayan görüşlerine getirdiği yeni yorumlarla kendinden sonra gelenleri etkiledi. "Doğal ışın" kuramı, sonraları Tanrı'ya duyulan sevgiye, "arınmış sevgi"ye dönüştü.

• YAPITLAR: *Quaestiones Super Primum, Tertium et Quartum*, 1500, ("Birinci, Üçüncü ve Dördüncü Yüksek Bilimlere İlişkin Sorular"); *Tractatus et Sermones*, 1639, ("Çalışma ve Tartışmalar"); *Tractatus Exponibilium Magistri Petri de Altyacol*, 1903, ("Aziz Petrus'un Yorumu Üstüne Bir Çalışma").

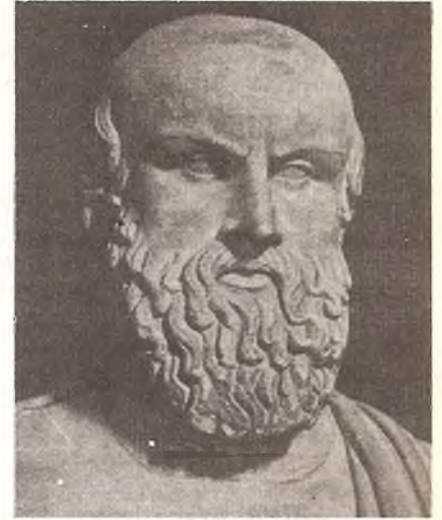
• BAKINIZ: OCCAM'LI WILLIAM.

AİSKHYLOS

(İÖ 525 -456)

Eski Yunan tragedya şairi. Klasik tragedya türünün yaratıcısıdır. Koro ile bir tek oyuncunun konuşmalarından oluşan ilkel tragedyaya ikinci bir oyuncu katmış, diyaloga daha geniş yer vermiş, bireylerarası çatışmayı dinsel ve toplumsal boyutlarıyla işleyerek evrenselleştirmiştir.

Yaşamıyla ilgili bilgi çok azdır. Atina yakınlarında Eleusis'te doğduğu, babası Euphorion'un toprak sahibi bir soylu olması nedeniyle soylu sınıfın geleneklerine göre yetiştirildiği düşünülür. İÖ 490'da Yunanlılar'ın Persler'i yendiği Marathon Meydan Savaşı'na katılmış, kimi kaynaklara göre İÖ 480'de Salamis Deniz Savaşı'nda, İÖ 479'da Plataia'da da

çarpışarak Atina'nın Persler'e karşı kazandığı zaferlere yakından tanık olmuştur. Atina'da Büyük Dionysia bayramlarında yapılan tragedya yarışmalarında kazandığı yaklaşık yirmi sekiz birincilik ödülünden ilkinin İÖ 484'te almıştır. Günümüze kalan tragedyalarından *Persai*'yi ("Persler") İÖ 472'de, *Hepta Epi Thebas*'ı ("Thebai'a Karşı Yedi Kişi") İÖ 467'de günümüze ulaşmamış satir oyunu *Proteos* ile birlikte *Oresteia* üçlüsünü İÖ 458'de sahneye koymuştur. Oyunlarından birinde (büyük bir olasılıkla *Persai*'de) Koro'nun eğitimi ve giysileriyle ilgili giderleri karşılama görevinin Atinalı devlet adamı Perikles'e verilmiş olması, Aiskhylos'un kazandığı saygınlığın bir kanıtıdır.

Yaşamına ışık tutan kimi belgeler Aiskhylos'un hem bir tür "tarikat" sayılabilecek Eleusis törenlerine özgü gizemcilikle, hem de Pythagoras felsefesiyle yakın bağları olduğunu belirtir. Aristoteles'e göre, yaşamının bir döneminde Aiskhylos hakkında kutsal Eleusis törenlerinin gizlerini oyunlarında açıklamak suçundan kovuşturma açılmış, ancak şair yaptığı savunmayla temize çıkmıştır. Cicero'ya göre de Aiskhylos "bir şair olduğu kadar bir Pythagorasçı"dır". Aiskhylos'un ılımlı bir demokratik düşüncüyü de kapsamına alan Pythagoras felsefesini Sicilya'da tanıdığı düşünülmür.

Şair iki kez Sicilya'ya gitmiş, ilk gidişinde Yunan kolonilerinden Syrakousai'nın sanatsever kralı I. Hieron'un konuğu olmuş, kralın isteği üzerine *Persai* tragedyasını sahneye koymuş ve yeni kurulan Aetna kolonisi için bir oyun yazmıştır. Sicilya'ya ikinci gidişinden bir süre sonra ise Gela'da ölmüştür. Ölümünden sonra Atinalılar ona büyük bir ayrıcalık tanıyarak yapıtlarının sahneye konulabilmesini sağlamak amacıyla Koro giderlerinin devletçe karşılanmasını karara bağlamışlardır. Gela'da bulunan mezartaşında, Aiskhylos'un Marathon Savaşı'ndaki varlığının anılmasına karşın, tragedya alanındaki etkinliğinden söz edilmez. Oysa, bir kaynağa göre yapıtlarının sayısı doksanı bulan Aiskhylos, tragedyalardan başka satir oyunları, ağıt, koro liriği ve epigram türünde şiirler de yazmıştır.

Aiskhylos'un yapıtlarından çağımıza yalnız yedi

Eski Yunan Tragedyası

Tragedya türünün ilk çağlardan bugüne, her toplum ve döneme özgü niteliklerini kapsayan bir tanımını yapmak olası değildir. Yapı, biçim ve içerik bakımından İÖ 5. yy'da yetkinliğine erişmiş olan tragedya Klasik Çağ kültürü ve Eski Yunan tiyatro düşüncesinden ayrı olarak yorumlanamaz. Tragedyayı çağının en önemli türü sayan Aristoteles'in * Poetika'sı günümüzde de bu türün tanımı için bir çıkış noktası niteliğini korur.

Aristoteles, tragedyayı yaşamın ve onun içerdiği eylemin bir taklidi olarak tanımlar. Zorunluluk yasalarına göre gerçekleşen bu eylemin taklidi, tragedyanın en önemli ögesi olan öyküyü (mitos) oluşturur. Aristoteles'in ideal tragedyasında öykü, karmaşık bir eylemi yansıtır ve oyunun odağını oluşturan bir yazgı değişikliğini (metabasis) içerir. Soylu tragedya kahramanının düşüşü, olayların amaçlanan tam tersine ve eylemin karşıtına dönüşmesinde (peripeteia) ifadesini bulur. Tragedyanın vazgeçilmez bir ögesi de kahramanın gerçeğin farkına varması ve bilgisizlikten bilgiye geçişidir (anagnorisis). Aristoteles'in karakter, dil, düşünce, dekor ve müzik gibi öteki tragedya öğeleri arasında öyküyü ve onun taklidi olduğu eylemi öne çıkarması, bir anlatım türü olarak tragedyanın değerlendirilmesine ışık tutmaktadır. Yazgı değişikliği ve eylemin karşıtına dönüşmesi gibi temel öğelerle gelişen karmaşık öykü, tragedyanın, çatışmayı odak edinen bir anlatım türü olarak tanımlanmasını gerekli kılmaktadır. Aristoteles'in, destan türünün geniş bir zaman dilimine yayılmış olan anlatısal biçimine karşı, tragedyanın kısa bir zaman kesiti içinde yoğun olarak işlenen bir eylemle tanımlanan yapısını vurgulaması da bu tür bir değerlendirmenin verilerini sağlamaktadır.

Tragedyanın, karşıtına dönüşen eylemi ve bu karşıtlar çatışmasını temel alan bir tür olarak ortaya çıkması ve yetkinleşmesi, parçası olduğu ve yansıttığı toplumsal koşullarla birlikte düşünüldüğünde anlam kazanır. Bu açıdan İÖ 5. yy Atina toplumunun niteliği önemlidir. Pers Savaşları nedeniyle, Atina'nın öteki site devletleri üzerinde hegemonya kurması, hızlı bir toplumsal gelişme ortamı yaratmıştı. Bu gelişme süreci içinde toplumu oluşturan sınıflar arasında farklılaşma siyasal düzeyde ifadesini bulmuş, Atina demokrasisi kurulmuştu. Birbirinden farklı hatta, çelişen değer yargılarının barındığı bu yapı, devingenliğini çatışan güçlerden alıyordu. Böylece bir ortamda gelişen tiyatro sanatı da uzlaşmazlıkları belirginleşen toplumsal yapının bu özelliğini yansıtmış, karşıtların çatışmasından doğan eylem çerçevesinde bir yapı kurmuştur.

Aristoteles'in tragedya tanımının temel aldığı bir başka öge de tragedya kahramanının bir yanlış yapması ya da suç işlemesidir (hamartia). Uzlaşmaz değerler arasında bir ikileme karşı karşıya kalan trajik birey yazgı ya da karakterinden kaynaklanan bir yanlışla davranır; amaçladığı eylemi ondan bağımsızlaşır, karşıtına dönüşür. Bu niteliğiyle de tragedya, birey ile yabancılaştığı eylemi arasındaki kopukluğu yansıtan bir tür olarak değerlendirilebilir.

Tragedya türünün kökenleri ve İÖ 5. yy'a değin süren evrimiyle ilgili pek az kesin bilgi olduğundan, bu konuda yazılanlar büyük ölçüde varsayımlara dayanır. Tragedyanın kökenleri konusunda günümüzde geçerli olan görüş, bu türün tanrı Dionysos onuruna yapılan tapınma törenlerinde söylenen "Dithyrambos" adlı Koro şarkılarından kaynaklandığıdır. Eskiden yaygın olan görüşe göre ise dithyrambos, söylencesel (mitolojik) bir yaratık olan "satir" (yarı insan yarı teke) kılığına girmiş korolarla özdeş tutulmuş, böylece ilkel satir Koro'su tragedyanın kaynağı sayılmış; "tragedya" sözcüğünün Yunancası olan "tragoidia" ("tragos"=teke, "odîe"=şarkı) bileşiminin bunu doğruladığı düşünülmüştür. Oysa, tragedyanın kaynağı olarak bilinen dithyrambos'un satirler Koro'suyla ilişkisini gösteren güvenilir hiçbir kanıt yoktur. Bu nedenle İÖ 6. yy'da yaşadığı bilinen ilk tragedya şairi Thespis'in * yarışmalardan birinde ödül olarak bir teke kazanmış olması, "tragoidia" sözcüğünün anlamına ışık tutan en geçerli veri sayılır.

Dithyrambosun bir kolu İÖ 7. ve 6. yy'larda gelişerek İÖ 5. yy'daki belirli biçimini almıştır. İlkel biçimiyle cinsel öğeleri bol miktarda barındıran kaba nitelikli Dithyrambos, evrim süreci içinde bu özelliklerinden arınarak toplumun yüksek sınıflarınca benimsenmiş, ciddi konulara yönelmiş, bir sanat özelliği kazanmıştır. İkinci bir kolu ise dramatik özellikler edinerek tragedya türüne dönüşmüştür.

Koro'dan bağımsız bir oyuncunun ilk kez Koro ile diyalog kurması tiyatronun çekirdeğini oluşturur. Bu atılımı İÖ 6. yy'da Thespis gerçekleştirmiştir. Tragedyanın "çatışma", "acı çekme" ve "ölüm" gibi temel öğelerinin oluşumunda ise bir bitki ve bereket tanrısı olan Dionysos'un her ilkbahar yinelenen savaşını, acı çekmesi, ölümü ve yeniden dirilişine ilişkin söylencenin izleri görülmüştür. Ancak, düşünce, söylencesel içerik ve şiir dili açısından İÖ 5. yy tragedyalarını en çok etkilemiş olan Homeros* destanlarıdır. Örneğin Aiskhylos'un, * yazmış olduğu tragedyalardan "Homeros'un büyük şöleninden küçük lokma-

Toplumsal
durum

tragedya kalmıştır. Bunlardan en eskisi *Persai*, İÖ 472'de şair 53 yaşındayken oynanmış olduğuna göre, onun gençlik döneminin ve gelişimini izlemek olanaksızdır. Ancak Aiskhylos'un gençlik yılları Atina'da (ve genç olarak Yunan yarımadası ve Ege'de) tiranlık çağına rastlar. Tiranlık yönetimi ve bunu kendi etki alanını genişletmek için araç olarak kullanan Pers Devleti Aiskhylos gibi Atina soylu sınıfının üyeleri için özdeş iki düşman güçtür. Persler'in yenilgisiyle Atina'da tiranlık yönetimi kesin olarak çöker, demokratik evrim başlar. Aiskhylos, tiranlık dönemine tanık olduğu, Persler'e karşı savaştığı gibi, Atina'da demokrasi yönetiminin çalkantılı dönemini de yaşamış, Atina egemenliğinin bundan sonraki gelişmesini izleyebilmiştir. Günümüze kalan yapıtları, Atina'nın deniz gücünü sağlamlaştırdığı, denizasırlı hegemonyasını kurduğu, anayasal reformlarını tamamladığı, özgürlük ve eşitlik anlayışını yasa güvencesine bağladığı yıllarda oynanmıştır. Bu yapıtlardan özellikle *Oresteia*, eski düzenden demokratik düzene geçişin Aiskhylos'u birçok bakımdan derinden etkilemiş olduğunu gösterir.

lar" olarak nitelediği söylenir. İÖ 7. ve 6. yy'da Atina'da kaleme alındığı bilinen *Homerostanlarındaki insanlararası, tanrılararası ve insanlarla tanrılar arası çatışmalar ve bu bağlamda belirginlik kazanan "aşırı gurura kapılma", "suç işleme", "cezalandırılma", "acı çekme" ve "ölüm" gibi öğeler tragedyaya geçmiş; "trajik" dünya görüşünün soylu söylence kahramanlarının çevresinde dramatik bir biçimde işlenip gelişmesinde önemli bir etken olmuştur. İÖ 5. yy'dan çağımıza otuz üç tragedya kalmıştır. Bunlardan yedisi Aiskhylos'un, yedisi Sophokles'in *, geri kalanı Euripides'in * yapıtlarıdır. Eski Yunan tragedyası belli bir yapı ve biçime göre düzenlenmiştir. Bu yapıyı Koro ögesi belirler. Genellikle bir tragedyada toplam olarak beşi aşmayan Koro şarkısı, oyunda işlenen olaylar örgüsünü belli aralıklarla keser, olayların geçmişi ve gelişimine, kişilerin tutum ve davranışlarına ilişkin bir yorum yapar. Olaylar örgüsü ise Koro'nun dışındaki oyuncuların diyalog ve monologlarıyla oluşan sahnelerle ve gelenek öyle olduğu için sahnede gösterilmeyen ölüm, cana kıyma, yaralama gibi şiddet olaylarının bir haberci tarafından duyurulmasıyla gelişir. Buna zaman zaman Koro ile oyuncuların birinin paylaştığı beyecanlı, kimi kez ağırsal nitelikli lirik konuşmalar da katılır. Koro'nun işlevi zamanla değişikliğe uğramışsa da, birbirini bütünleyen oyuncu-Koro ilişkisi, birey-toplum ilişkisinin tiyatro sanatına devingen bir biçimde yansımış olduğunu gösterir. Tragedyanın Atina toplumu için taşıdığı önem, bu türün zamanla gelenekselleşen gösteri koşullarından anlaşılabilir. İÖ 6. yy'ın sonlarında Atina halkını özellikle sanat ve yazına yönelterek birleştirmek isteyen Tiran Peisistratos, * her yıl kutlanmak üzere Büyük Dionysia bayramla-*

Aiskhylos'un bir tragedya şairi olarak başta gelen özelliklerinden biri, yapıtlarını konu ve işleniş bakımından birbirine bağlı üç ayrı tragedyadan oluşan bir üçlü (triloji) biçiminde yazmış olmasıdır. Üçlülerde, ele aldığı söylenceleri geniş bir zaman dilimi, bir gelişim süreci içinde tiyatro ustalığı, şiir sanatı ve toplum, din, ahlak anlayışıyla yoğurarak işleme olduğunu bulmuştur. Ancak zamanımıza kalan ilk oyunu *Persai* ("Persler") ile onunla birlikte yarışmaya katılan tragediyalar (bunlar günümüze ulaşmamıştır) arasında konu birliği olmadığı bilinir. *Persai*'in en önemli özelliği, bugüne kalan Eski Yunan tragediyaları arasında yazarıyla çağdaş olan tarihsel bir olay üzerine kurulmuş olmasıdır. Bu oyunda Aiskhylos, Pers kralı Kserkses'in Salamis Savaşı'nda Yunanlılar'a yenilmesini işler. Oyunun ağırlık noktası, Yunan zaferinin övülmesinden, vatanseverlik duygularının okşanmasından çok, Doğulu kral Kserkses'in zenginliğinden ve gücünden kaynaklanan aşırı gurur ve güvenin kendisini ve Pers ordusunu yıkıma sürüklemesi, bu yıkımın Olymposlu baştanrı Zeus'un simgelediği ahlak anlayışına göre haklı gösterilmesidir.

rını başlatmış, dithyrambos ve tragedya yarışmalarını bu dinsel bayram çerçevesinde kurmuştur. İlkbaharda beş gün süreyle kutlanan bu bayramların birinci gününde Tanrı Dionysos onuruna geçit ve kurban törenleri, ikinci gün elli kişilik koroların söylediği dithyrambos yarışmaları, son üç gün de tragedya yarışmaları düzenlenirdi. Yarışmalara yüksek bir devlet yetkilisi tarafından seçilen üç şair, yazıp sahneye koydukları üçer tragedya ve bir satir oyunuyla katılırlar, sonuçlar ad çekimi ile seçilen on kişilik bir jüri tarafından saptanırdı. Oyunların sahneye konulması, için gerekli giderleri varlıklı Atina yurttaşları karşılardı. Eski Yunan tiyatro geleneğine göre tragedya gösterilerine tümü erkek olmak üzere on iki ya da on beş kişilik Koro'dan başka en çok üç oyuncu katılır, bunlardan her biri birkaç rolde oynayabilirdi. İlk zamanlar ise başrolü şairin kendisi üstlenirdi. Tiyatronun ortasındaki daire biçimindeki yükseltisiz alanı (orkhestra) tüm oyuncular paylaşıp; Koro, flüt eşliğinde şarkı söyleyerek dans hareketleri yapardı. Sahneye maske, takma saç, yüksek tabanlı ayakkabılar ve zengin giysilerle çıkılırdı. Eski Yunan sanatı en verimli ve devingen çağını İÖ 5. yy'da Aiskhylos, Sophokles ve Euripides'in yapıtlarıyla Atina'nın demokrasi döneminde yaşamıştır. Tragedyanın hızla gelişip olgunlaşması demokrasi düzeninin yerleşmesiyle bağıntılıdır. İÖ 5. yy sonunda Peloponessos Savaşı'nın bitimiyle Atina'nın yenik düşmesi ve demokrasi yönetiminin son bulması Eski Yunan tiyatro sanatı için bir dönüm noktası olmuş ve daha sonraki yüzyıllarda eski yapıtların oynanmasına devam edilmekle birlikte bunlarla boy ölçülebilecek değerde tragediyalar yazılmamıştır.

Persai'den beş yıl sonra yazılan *Hepta Epi Thebas* ("Thebai'a Karşı Yedi Kişi") ise, ünlü Oidipos söylencesini Thebai kral soyunun üç kuşağı kapsamında işleyen bir üçlünün son tragedyasıdır. (Yitik birinci ve ikinci tragediyaların *Laios* ve *Oidipos*, üçlüyü izleyen satir oyununun ise *Sphinks* olduğu bilinir). *Hepta Epi Thebas*'ta Aiskhylos, Oidipos'un oğulları Eteokles ve Polyneikes'in Thebai krallığı için giriştikleri savaşı, ikisinin de ölümüyle sonuçlanan çatışmayı işler. Üçlüdeki ilk iki tragedyanın şu olaylar üzerine kurulduğu düşünülür: Kral Laios, Zeus'un buyruğunu dinlemeyerek bir oğul sahibi olmuş, sonradan korkup onu ölüme terketmiş; buna karşın oğlu Oidipos kurtulup Thebai'a dönmüş, bilmeden babasını öldürüp annesiyle evlenmiş ve ürememesi gereken bir soyu, bu birleşmeden doğan iki erkek, iki kız çocukla sürdürmüş, durumunu öğrenince gözlerini kör etmiş, daha sonra da iki oğlunu yaptıkları bir saygısızlıktan ötürü lanetlemişti.

Aiskhylos *Hepta Epi Thebas* oyununda lanetlenmiş kardeşler arasındaki çatışmayı, salt bireyler arası ve diyaloga dayanan bir çatışma biçiminde değil, Thebai kentinin kuşatılması, kentin yedi kapısına Polyneikes ve komutasındaki altı Argoslu yiğitin giriştikleri saldırılar, Eteokles'in kenti savunma çabaları, Thebai halkının savaştan duyduğu korku ve heyecan çerçevesinde, uzun anlatılara ve Koro şarkılarına dayanan yalın bir dramatik yapı içinde vermiştir. Oyunda vurgulanan, Oidipos'un lanetinin gerçekleşmesinden çok, Laios'un zamanında dinlemediği tanrısallık buyruğuna üç kuşak boyunca süren yıkımlardan sonra yerine gelmiş olmasıdır. Laios'a verilen buyruk, halkın hayrı için çocuk sahibi olmaması gerektiğidir. Bu bakımdan üçlünün sonunda Eteokles ile Polyneikes'in birbirlerini öldürmeleri, Thebai'nin kurtuluşu ve kutlu bir olay sayılır. Aiskhylos, bireylerin çektikleri acıları, uğradıkları yıkımları tüm Thebai toplumunun kaderini de kapsayan bir tanrısallık kavramının ışığında değerlendirmiştir.

1952'de bulunan bir belgeye göre ilk kez İÖ 463 ya da İÖ 462'de oynandığı anlaşılan *Hiketides* ("Yalvarıcılar") adlı tragedya, yapısının yalınlığı, dramatik cylem bakımından durağanlığı, Koro şarkılarının uzunluğu ve Koro üyelerinin çokluğu yüzünden yüzyıllar boyunca Aiskhylos'un en eski yapıtı sayılmıştır. Bir üçlünün ilk oyunu olan *Hiketides*'te eli kişiden oluşan Koro, *Persai*'da olduğu gibi tragedyaya adını vermekle kalmaz, aynı zamanda başrole de çıkar. Üçlüde yer alan öbür iki (yitik) oyuna verilen adlar da *Aigiptoi* ("Aigiptos'un Oğulları"), *Danaides* ("Danaos'un Kızları"), bu oyunlarda Koro'nun taşıdığı adlardır.

Aiskhylos'un konu birliği ilkesini uyguladığı bu üçlüde Danaos soyu ile ilgili bir söylence işlenir: Danaos'un elli kızı amcaoğullarıyla evlenmemek için Mısır'dan kaçıp Argos'a gelir ve oranın kralı Pelagos'tan sığınma hakkı ister. Kral, halkına danıştıktan sonra "yalvarıcılar"ın isteğini kabul eder ve uğrayacakları saldırıya karşı onları savunmayı üstlenir. Eldeki kimi belgelerden anlaşıldığına göre, bu oyunu izleyen iki tragedyada Danaos'un kızları, kendilerini izleyen amcaoğullarıyla evlenmek zorunda kalırlarsa da düşün gecesinde Hypermnestra'dan başka hepsi kocalarını öldürürler. Babasının buyruğuna karşı

gelerek kocasının hayatını başılayan Hypermnestra ise mahkeme önünde yargılanır, ancak tanrıça Aphrodite'nin desteğiyle kurtulur. Aiskhylos'un *Hiketides* tragedyasında ortaya koyduğu çatışma, kadının istemediği bir erkekle evlenmeye zorlanması sorununun ötesinde, akrabalık bağının egemen olduğu ve erkeğin çok kesin bir üstünlük kazandığı bir evlilik için kadına seçim hakkı tanınmamasından kaynaklanır. Aiskhylos'a göre toplumsal düzenin koruyucuları olan tanrılar, bu oyunda kadının evlilik kurumunu tüm koşullarıyla kabullenmesinden yana bir tutum içinde görünürler.

Oynanış tarihi bilinmemekle birlikte Aiskhylos'un son yapıtlarından biri sayılan *Promêtheos Desmôtes* ("Zincire Vurulmuş Promêtheos") biri dışında tüm oyun kişileri tanrı ya da tanrısallık olan tek tragedyadır. Eski Yunan söylenceleri arasında insanlığın evrimiyle ilgili en önemli ve ilginç söylencelerden birini konu alan bir üçlünün ilk oyunu olduğu sanılmaktadır. Üçlüde bunu izleyen (yitik) tragedyanın *Promêtheos Lyomenoss* ("Zinciri Çözülen Promêtheos") olduğu bilinir; üçüncü (yitik) oyunun tamamlanmış olduğu kesin değilse de *Promêtheos Pyrphoros* ("Ateş Taşıyan Promêtheos") adını taşıdığı kabul edilir. *Promêtheos*'un, tanrılar katında yeni bir yönetim düzeni kurmaya çalışan baştanrı Zeus tarafından suçlu bulunarak bir kayaya zincirlenmesi, çektiği acılar ve gösterdiği direniş işlenir. Oyunun sonunda *Promêtheos*, Zeus'un kendisinden öğrenmek istediği bilgiyi açıklamadığı için yeraltındaki Tartaros uçurumuna atılır; su tanrısı Okeanos'un kızlarından oluşan Koro onunla kader birliği eder. Dramatik cylem bakımından çok durağan olan bu oyunda gerilimi, Zeus'un sözcüleri ve buyruğunu yerine getirenlerle *Promêtheos* arasında geçen uzun anlatsal konuşmalar oluşturur. Oyunda, Zeus'un saldırısına uğradıktan sonra Hera'nın kıskançlığıyla ineğe dönüştürülen İo, çektiği acıları *Promêtheos*'a anlatarak onun Zeus'e karşı direncini güçlendirir.

Aiskhylos'un öbür yapıtlarında insanlık ve toplum için olumlu bir güç olarak beliren baştanrı Zeus'un bu oyunda Atina'daki tiranlık çağının zorbalarını anımsatacak biçimde betimlenmesi, şairin din ve ahlak görüşünde bir tutarsızlık gibi değerlendirilmiştir. Ancak, günümüze kalan parçalarından anlaşıldığına göre *Promêtheos Desmôtes*'i izleyen ikinci oyunda, cezalandırılan *Prometheos* otuz bin yıllık bir süre sonra yeryüzüne çıkarılır ve Zeus'un izniyle Herakles tarafından zincirleri çözülerek serbest bırakılır. Bu tragediyaları Aiskhylos'un özellikle son yapıtı *Oresteia*'nın ışığında değerlendirenlere göre şair, aradan geçen binlerce yıllık süre içinde iki düşman tanrının bilgeliliğe ererek uzlaşabildiğini göstermiş, aralarındaki çatışmaya bir çözüm getirmiştir.

İÖ 458'de oynandığı ve tragedya yarışmasında birincilik kazandığı bilinen *Oresteia*, Aiskhylos'un çağımıza bir bütün olarak kalan tek üçlüsü ve önemli yapıtıdır. *Oresteia* üçlüsünü *Agamemnon*, *Khoephoroi* ("Sunu Taşıyanlar") ve *Eumenides* ("Hayırlı Tanrıçalar") adlı tragediyalar oluşturur. Birbirini tanımlayan bu oyunlarda işlenen konu Atreos soyunun yıkımına neden olan kan davasıdır. Klasik Çağ'da tragedya şairlerinin büyük ilgi gösterdikleri bu söylenceye göre Argos kralı Atreos, kardeşi Thyestes'in

◀ *Hepta Epi Thebas* ve tanrısallık adalet

◀ *Promêtheos*

◀ *Hiketides* ve kadının seçim hakkı

◀ *Oresteia*, tanrıların ve insanların adaleti

çocuklarını öldürmüş, bir şölende onların etiyile kardeşini ağırlamış ve soyu Thyestes tarafından lanetlenmiştir. Aiskhylos *Oresteia* üçlüsünde, bu söylenenin geri kalan bölümünü kendisine özgü bir yorumla tiyatroya uygulamıştır.

Üçlünün birinci tragedyası *Agamemnon*'da Atreos'un oğlu Agamemnon, Troya zaferinden döner ve karısı Klytaimnestra tarafından tuzağa düşürülerek öldürülür. Klytaimnestra, Troya seferinin gerçekleştirilebilmesi için Agamemnon tarafından kurban edilen kızı İphigeneia'nın öcünü almış, kendi görüşüne göre adaleti yerine getirmiştir. İkinci oyun *Khoephoroi*'da, Agamemnon'un sürgünde bulunan oğlu Orestes gizlice Argos'a döner, kızkardeşi Elektra ve Koro'yu oluşturan kadınların desteğiyle annesi Klytaimnestra ve sevgilisi Aigisthos'u öldürür. Böylece, bir tür adalet anlayışını simgeleyen tanrı Apollon'un buyruğunu yerine getirerek babası Agamemnon'un öcünü almış olur. Ancak oyunun sonunda Orestes'in de cezasız bırakılmayacağı anlaşılır, çünkü annesi Klytaimnestra'nın öcünü almak üzere yeralı tanrıçaları Erinysler Orestes'in çevresini sarmışlardır. *Khoephoroi* tragedyasının sonunda yalnızca Orestes'e görünen öc tanrıçaları Erinysler, üçüncü oyunda, sahneyi saran korkunç görünümlü bir Koro oluşturarak başrolü Orestes'le paylaşacak kadar büyük bir önem kazanırlar.

Eumenides'te Orestes, önce işlediği suçtan arındırılmak üzere tanrı Apollon'un Delphoi'daki kehanet ocağına, daha sonra da tanrıça Athena'nın Atina'daki tapınağına sığınır. Bu, Eski Yunan tragedyalarında çok ender rastlanan oyun-içi yer değişikliğinin ilginç bir örneğidir. Oyunun başında Klytaimnestra'nın hayaleti tarafından kışkırtılan Erinysler Orestes'in izinden gelerek daha önce Apollon'a yönelttikleri suçlamaları Athena'ya karşı da yinelerler. Athena, suçlu Orestes ve davacı Erinysler'e eşit söz hakkı tanır ve Orestes'in resmi bir yargı kurulu olan Areiopagos mahkemesinde yargılanmasını sağlar. Duruşmada Apollon, Orestes'i savunarak babası Agamemnon'a olan sorumluluğunun önceliğini vurgular. Klytaimnestra'nın sözcüleri olan Erinysler ise analık hakkının önemini savunurlar. Duruşmanın sonunda yapılan oylamada her iki taraf eşit oy alınca tanrıça Athena Zeus'un kızı olarak babalık hakkının öneminden yana çıkar ve kendi oyunu Orestes'in aklanması için kullanır. Burada Aiskhylos'un önemle vurguladığı nokta, adaletin Erinysler'in temsil ettiği ilkel törele göre değil, Atina demokratik yönetiminin önemli bir organı olan Areiopagos yargı kurulunca gerçekleştirilmiş olmasıdır.

Oresteia üçlüsü boyunca tanrılara ve insanlara göre adaletin ne olduğu araştırılmış, buna koşut olarak toplumda adalet anlayışının evrimi izlenmiş, "eden çeker", "acı çekerek bilgelik kazanılır" gibi kurallar Zeus'un tanrısal adaletine bağlı olarak değerlendirilmiştir. Hesiodos ve Solon gibi Aiskhylos'a göre de Zeus adil bir tanrıdır ve adaletin egemen olduğu bir düzenin bekçisidir. Bu bakımdan üçlünün son tragedyasında Zeus ve kızı Athena, Atina'da tiranlık döneminin sonunda savaşımrla gerçekleştirilen demokrasinin de koruyucuları olarak belirir. Athena, kendisine karşı yenik düşen öc tanrıçaları Erinysler'in öfkesini yatıştırmak ve Atina kentini

onların öcünden korumak amacıyla onlara Eumenides (hayırlı tanrıçalar) adını koymaya, kendi tapınağına yakın bir yerde onlara da kutsal bir yer ayırmaya söz verir. Böylece, kökenleri çok eskiye dayanan bu tanrısal güçlerle, kendisinin de üyesi olduğu ve Zeus'un yönettiği yeni Olymposlu tanrılar yönetimini uzlaştırmayı başarır.

Athena ile Erinysler'in uzlaşabilmesini sağlayan yöntemin, demokratik yönetimde şiddet ve zorbalığa karşı geçerliği onanmış olan "ikna" sanatına dayanması, oyunun önemli bir özelliğidir. *Eumenides* oyununun sonunda yer alan törensel geçit, Atina devletini yüceltmek amacıyla her üç yılda bir kutlanan Panathenaia Bayramı'ndaki geçitlere büyük bir benzerlik gösterir. Bu bakımdan yalnızca Orestes'in kurtuluşunu, Atreos soyunun lanetlerden arınışını kutlamakla kalmaz, eski ile yeni tanrıların, tanrısal adaletle yasal adaletin uzlaşmasını, Aiskhylos'un Atina demokrasisine olan bağlılığını da simgeler.

Aiskhylos'un tüm yapıtlarında bireysel, toplumsal ve dinsel sorunlar bir bütünlük içinde işlenir. Bireyin sorunu toplumun sorunu olarak ele alınır; şiddet ve cana kıyma olaylarını içerse de çözümü olanaklıdır. Aiskhylos, tanrısal adaletle toplumsal düzen arasında bir uyum görmüş, bu uyumun, "trajik" olarak nitelenen soruna çözüm getirebileceğine inanmıştır. Bu bakımdan üçlü tragedyaların "mutlu" bir biçimde sona ermesi yadırganmaz. Aiskhylos'un üçlü tragedyaya yapısı ve bunun içinde Koro'ya yüklediği önemli işlev, sorunu bireysel, toplumsal ve dinsel boyutlarıyla geniş bir bakış açısından işleyebilmesini sağlamıştır.

Tek tek ele alındığında Aiskhylos'un tragedyaları, yapıları bakımından yalın, dramatik eylem bakımından duragandır. Ancak *Oresteia* gibi bir üçlünün bütünlüğü içinde, birinci oyunun ağır gelişmesine karşın, ikinci ve üçüncü oyunların gittikçe artan bir dramatik devingenlik kazandığı görülür. Prometheus ve Klytaimnestra gibi güçlü oyun kişileri yaratmış olmasına karşın, karakter çizimi Aiskhylos için birinci derecede önemli değildir. Koro şarkılarının yapısı, lirik koşuk düzeni, Koro ile oyun kişilerinin paylaştıkları ağıtsal şarkılar oyundaki düşünce ve eylem birliğinden kopuk kalmaz; tersine birliği güçlendirir. Geniş ölçüde eğretilmeye (metaphor) dayanan şiir dili Klasik Çağ'dan bu yana olağanüstü zengin, yoğun ve ahenkli sayılmıştır. Temaların işlenişi, belli imgelelerin ve sözcüklerin sürekli bir gelişim içinde Koro şarkılarında, monologlarda ve diyaloglarda kullanılmasına dayanır. Oyunların duygu ve düşünce bakımından yoğunluk kazanmalarında bunun katkısı büyüktür.

Tragedyalarının oynandıkları tarihlerde etkili olmasını sağlayan bir başka etken de Aiskhylos'un sahneleme tekniği ile ilgilidir. Tiyatroda görüntüye büyük bir önem veren şair, örneğin *Hiketides* ve *Eumenides* tragedyalarında alışılmış sayının çok üstünde kalabalık bir koro kullanmış; *Promêtheus Desmôtes*'te deniz perilerinden oluşan Koro'nun mekanik araçlar üzerinde "uçabilmesini" sağlamış; *Eumenides*'te tekerlekli bir platform kullanarak Delphoi tapınağının içini gösterebilmiş; *Agamemnon*'da ganimetle dolu bir savaş arabasını sahneye çıkarmış; bütün yapıtlarında zengin ve etkileyici giysilerin

► *Aiskhylos*
tragedyasının
özellikleri

kullanılmasına özen göstermiştir.

Aiskhylos, yapıtları günümüze kalan Eski Yunan tragedya şairleri arasında üçlü tragedya yapısını bir bütün olarak işleyen oyunlarının özündeki çatışmayı mutlu bir çözüme, uzlaşma bağlayan tek şairdir. Üçlü tragedya, Aiskhylos'tan sonra geniş kapsamını, birlik ve bütünlüğünü koruyamamış ve bölünmüş, Sophokles ile Euripides'in elinde daha büyük bir yoğunluk kazanarak tek tragedyalık birime dönüşmüştür.

Aynı yüzyılın en büyük komedy şairi Aristophanes'in İÖ 405'te oynanan *Batrakhoi* (Kurbağalar) adlı oyununda Aiskhylos'u ahlak anlayışı bakımından en güvenilir tragedya şairi sayması ve bundan ötürü onu, Atina'nın içinde bulunduğu siyasal bunalımda topluma önderlik ederek doğru yolu gösterebilecek kişi olarak seçmesi, çağının bu şairi nasıl değerlendirdiğine ilişkin ilginç bir örnek sayılır.

• **YAPITLAR** (İlk oynanış tarihlerine göre) : *Persai*, İÖ 472, (Persler); *Hepta Epi Thebas*, İÖ 467, ("Thebai'ye Karşı Yedi Kişi"); *Hiketides*, İÖ 463 (?); *Promêtheos Desmôtes* (Zincire Vurulmuş Prometheus) *Oresteia*, İÖ 458 (Agamemnon).

• **KAYNAKLAR**: H.D.F. Kitto, *Form and Meaning in Drama*, 1956; G. Méautis, *Eschyle et la trilogie*, 1936; G. Murray, *Aeschylus the Creator of Tragedy*, 1936; J. de Romilly, *La Crainte et l'angoisse dans le théâtre d'Eschyle*, 1958; O. Taplin, *Tragedy in Action*, G. Thomson, *Aeschylus and Athens*, 1941; B. Vickers, *Towards Greek Tragedy*, 1973.

• **BAKINIZ**: EURİPİDES, SOPHOKLES.

ΑΪΣΟΠΟΣ (İÖ 6. yy)

Eski Yunanlı fabl yazarı. Yapıtları bütün dillerde masal edebiyatına kaynaklık etmiştir.

Gerçekten yaşayıp yaşamadığı özellikle Rönesans'tan beri tartışma konusu olan Aisopos'un doğum yerine ilişkin çeşitli iddialar bulunmaktadır. Yaşamöyküsü üzerine değişik ipuçları Herodotos ve Plutarkhos tarafından verilmekte; kimi kaynaklara göre Trakyalı, kimi kaynaklara göre de Frigyalı olduğu ileri sürülmektedir. Bunlar arasında en yaygın kabul göreni Samos adasında Iadmon adlı bir soylunun kölesi olduğu, sahibince serbest bırakıldıktan sonra bol bol gezdiği ve Delfi'de öldürüldüğüdür. Ölüm öyküsünün mitolojik bir anlatımı vardır. İleri sürüldüğüne göre, tanrılarının yardımıyla başkalarının ömürlerinden çalıp çok uzun süreler yaşadıklarını ileri sürerek, Delfililer'e hakaret etmiştir. Bunun üzerine kent halkı tarafından bir tertiple hırsız olarak yakalanmış ve idam edilmiştir.

Aristophanes, Aisopos'u *Sinekler* adlı güldürüsüne almış; Sokrates, ölümü beklediği son saatlerindeki konuşmalarında ondan söz etmiştir. Aisopos'un fabllarının ilk derli toplu yazımı İÖ 4. yy'da Demetrius Phalareus tarafından gerçekleştirilmiş, ancak bunlar günümüze kalmamıştır. Daha sonra 1. yy'da

Roma'da Phaedrus tarafından toplanan masallar Latince yayımlanmıştır. Çağlar boyu birçok kez yeniden yayımlanan fabllar, özellikle 17. yy Fransız yazarı Jean de la Fontaine tarafından yeniden değerlendirilince, dünya çapında yaygınlık kazanmıştır.

Aisopos'un fabllarında her biri değişik insan özellikleri üstlenmiş hayvanlardan oluşan yeni bir evrenin ilişkileri ele alınır. Egemenlik kavgaları, güçlülerin güçsüzleri ezme, yok etme çabaları, yardımlaşmalar, çekememezlik, oyun düzen kurmalar, hayvanlar evreni soyutlaması içinde bütün çarpıcılığı ile verilir. Aisopos, bu soyutlamaya sığınarak gündelik insan davranışlarından, ülkelerin yönetim biçimlerine kadar genişleyen bir yelpaze içinde, yaşadığı dönemi acımasızca eleştirmiştir.

Günümüzde çocuklara yönelik olarak değerlendirilen hayvan masalları, antik çağda dilden dile dolaşır, ve yetişkinlerce önemli konuların, büyük kararların ele alındığı tartışmalarda, ileri sürülen savları desteklemek için kullanılırdı. Bu masallar o dönemin eğitim ve felsefe tartışmalarında da, hem konuşmalara renk katmak, hem de kanıt olmak üzere bol bol kullanılırdı. Masalların sonunda yer alan ve hayvanlar arası ilişkiden insanlara yönelik sonuçlar çıkaran "kıssadan hisseler", verilmek istenen dersi özetlerdi. Bunların sonradan mı eklendiği, yoksa masalların özgün bir parçası mı olduğu kesin olarak bilinmemektedir. Toplam 250 civarında olan bu fablların, insan davranışlarındaki aksaklıkları, vuruculuğundan bir şey yitirmeden günümüze aktarabilmesi, Aisopos'un çağının önemli bir tanığı olduğunun göstergesidir.

• **BAKINIZ**: J. de LA FONTAINE.

AKAD, Ömer Lütfi (1916)

Türk sinema yönetmeni. Türk sinemasında, sinemaya özgü bir dilin gelişmesine öncülük etmiştir.

Halep'ten İstanbul'a göç eden bir baba ile İzmitli bir annenin oğlu olarak 2 Eylül 1916'da İstanbul'da

doğdu. Nişantaşı'ndaki Cami Mektebi'nde başladığı öğrenimini Sainte Jeanne d'Afc Fransız Okulu'nda ve Galatasaray Lisesi'nde sürdürdü. Yüksek İktisat ve Ticaret Okulu Maliye Bölümü'nden mezun oldu. 1945'te bir bankada çalışmaya başladı. Kısa bir süre sonra, Şakir Sırmalı'nın önerisiyle Sema Film'de yapım yönetmenliğine başladı. Kuruluşun ilk filmi olan *Unutulan Sır*'da çalıştı. Daha sonra Lale Film'e, oradan Erman Film'e geçti. Burada, yönetmen Seyfi Havaeri'nin yarıda bıraktığı *Damga*'yı tamamladı. Bu film başarıyla üzerine yapımçı Hürrem Erman, Sezer Sezin ile çekeceği yeni filmin senaryo yazarlığı ile yönetmenliğini Akad'a verdi. Böylece Akad bütünüyle kendisinin olan ilk filmi, *Vurun Kahpeye*'yi (1948) gerçekleştirdi.

İlk filmleri

Adivar'ın Kurtuluş Savaşı sırasında bir kadın öğretmen tutucu güçler tarafından linç edilmesini konu alan romanı, olay örgüsü bakımından zengin sinema olanakları içeriyordu. Akad bundan başarıyla yararlandı. Filmde durağan planlar yerine, kaydırma, optik kaydırma (zoom) gibi teknikler kullanılıyor, hareketli bir sinema dili gözetiliyordu. *Vurun Kahpe-*

ye basında övgüyle karşılandı; dört hafta oynadı. Daha sonra iki kez yeniden çekilen *Vurun Kahpeye*'nin bu uyarlaması en iyisi sayıldı.

Akad, Erman Film için üç film daha çekti: *Lüküs Hayat* (1950), *Tahir ile Zühre* ve *Arzu ile Kamber* (1951). *Lüküs Hayat*, ünlü Rey Kardeşler'in çok tutulan aynı adlı operetinin uyarlamasıydı; gelir ve sanat açısından başarılı bir film olmamakla birlikte Akad'ın Yuvakim Filmeridis ve Kriton İlyadis'le bir çalışma arkadaşlığı kurmasına yol açtı. Ayrıca şarkıların filme alınmasında yeni bir teknik geliştirildi. *Tahir ile Zühre* ve *Arzu ile Kamber* ise Türk sinemasının Ortadoğu'da pazar bulma girişimlerinin sonucu olarak Bağdat'ta altı ayda çekildi. Filmler maliyetlerini bile kurtaramayınca dış pazar arayışları da sona erdi. Filmler o dönemin Mısır melodramlarını andıran bir tekdüzellik gösteriyordu.

Akad'ın ilk önemli filmi, Kemal Film için çektiği *Kanun Namına*'dır (1952). Osman Seden'le, Akad'ın birlikte yazdıkları senaryo, 1946'da İstanbul'da geçen polisye bir olayla, Carné-Prevert ikilisinin *Le Jour se Lève* (Gün Doğuyor) adlı filminden esinlenmişti.

Türk Sinemasında Tiyatrocular Dönemi Ve Sinemacılar Dönemine Geçiş

Batılı anlamda tiyatronun Türkiye'de yerleşmesinde önemli payı olan Muhsin Ertuğrul'un * Cumhuriyet sonrasında Türk sinemasının gelişiminde de belirleyici etkisi olmuştur.

Çağdaş Batı, özellikle Alman ve Rus kültürünü tanıyan, yeni akımların etkisine açık olan Muhsin Ertuğrul, "Kammerspiel" (Oda Tiyatrosu) geleneğinde bir tiyatro anlayışını benimsemiştir. Belirleyici özellikleri, odayı çağrıştıran küçük bir mekân, dışavurumcu dekor, abartılı makyaj ve oyuncunun pandomime varan yorumu olan bu tiyatro anlayışı esas olarak durağanlığa dayalıydı.

Ertuğrul, temelde bir sanat türü olarak görmediği sinemaya ticari bir girişim olarak atıldı. Önce Kemal Film için çoğu Şehir Tiyatroları'nda oynanan oyunların sinema uyarlaması olan filmler çeken Muhsin Ertuğrul, tiyatrodan benimsediği makyaj, oyun, tiplleme ve sahneleme ilkelerine bağlı kaldı. Dış mekân çekimleri kısıtlı kamera devinimleri ile çözümlüyor, kurguya gereken önem verilmiyor, kimi zaman, örneğin Muhsin Ertuğrul'un en çok sözü edilen *Şehvet Kurbanı* filminde olduğu gibi, bazı dış mekân çekimleri bile stüdyoda gerçekleştiriliyordu. Muhsin Ertuğrul'un sinemasının özelliği — dış mekân kullanılsın ya da kullanılmayın — "sahnede gibi" olmasıydı.

Sinemada tiyatrocular egemenliğinden kurtulup sinemacılar dönemine geçişin en önemli etkenlerinden biri, 1930'ların sonuyla 1940'ların başında, II. Dünya Savaşı nedeniyle, Türkiye'ye getirilen yabancı film sayısındaki düşüştür.

Bunun sonucu olarak yeni yapımcıları kurulumuş, burada genç, tiyatrodan olmayan kişiler çalışmaya başlamıştır. Bu dönemde Muhsin Ertuğrul'u izleyen tiyatro kökenli yönetmenlerle (Hadi Hün*, Ferdi Tayfur*, Sami Ayanoglu*, Talat Artemel* vb) sinemaya tiyatroculardan bağımsız olarak giren yönetmenler (Faruk Kenç, Turgut Demirağ, Aydın Arakon, Orhon Arıburnu* vb) arasında bir denge kurulduğu görülmür. Bu ikinciler sinemaya Kriton İlyadis*, Yuvakim Filmeridis*, İlhan Arakon* gibi görümlü yönetmenleri ve yeni sinema oyuncularını kazandırmışlardır. Bunlar tiyatrocuların egemenliğinden çeşitli nedenlerle kurtulamadıkları için, özgün bir sinema dili ve duygusu geliştirememelerine karşın, Lütfi Akad* dönemine ortam hazırlamışlardır.

1948 yılında yerli film rüsumunun indirilmesi, yerli film yapımının birdenbire artmasına yol açtı. Koltuk ve seyirci sayısının düzenli olarak artmasıyla da desteklenen bu olumlu gelişme, dönemin film yapımcılarının sinema dilini serbestçe araştırmalarına olanak sağladı. Akad'ın sinema çalışmaları Muhsin Ertuğrul'un ilk filmlerini çektiği Kemal Film'in yeniden film yapımına girmesiyle başlar. Akad Türk sineması için bir dönüm noktası olan *Kanun Namına* filmini bu yapımcıya adına çekti. Gerçek olayları gerçek mekânlarda, tiyatro geçmişi olmayan yıldızlarla çekmek, kurgu, kamera hareketliliği, insan ilişkilerinin araştırılmasında doğallığa yakınlık sinemacılar kuşağının getirdiği yenilikler arasındadır.

Film Amerikan gangster filmlerinden, İtalyan yeni - gerçekçiliğinden, 1940'lar Fransız sinemasının gerçekçiliğinden, hatta Arap melodramlarından edinilmiş etkilerin yönetmen tarafından başarıyla özümlenmiş olduğunu gösteriyordu. Ayrıca anlatımı işlek, akıcı, sürükleyiciydi. Akad film hakkında şunları söylüyor: "Evvvela kamerayı sokağa çıkardım. Sokakta insan seviyesinde sahneler çektik... İstanbul'un günlük yaşayışı içine girdik... Çok dinamik bir kurguyu ilk defa gerçekleştirdim."

Yine 1952'de yönetmen bir sonraki filmi olan *İngiliz Kemal Lavrens'e Karşı'yı* gerçekleştirdi. Filmin konusu I. Dünya Savaşı sonrasının işgal altındaki İstanbulu'nda geçen bir casusluk olayıdır. Fransız casusu Jeanette ile İngiliz casusu Lavrens karşılarında Türk haber alma örgütünden "İngiliz Kemal" adıyla anılan boksör Ahmet Esat'ı bulurlar. İngilizler, Fransızlar, İstanbullu dost Rumlar, güzel Osmanlı kızları, fahişeler ve türlü entrikalarla dolu olan senaryo, Akad'a yine hareketli bir sinema yapma olanağı sağlıyor, ama bu durmamacasına hareket, filmin salt melodramdan ayrılan özelliklerini de gölgeliyordu.

1953'te Kemal Film'le bağlarını koparmadan Duru Film adına *Altı Ölü Var / Ipsala Cinayeti*'ni çeken Akad, gerçek bir olaya dayanan bu öyküde bir nedensellik, tiplleme, çevre ve dramatik ilişki araştırmasına girmiştir.

Bundan sonra Akad, O. Seden'le yeniden bir ortak çalışmaya girdi ve *Katil*'in (1953) senaryosunu yazdı. Film, *Kanun Namına*'nın kimi motiflerini taşımakta, abartılmış bir erotizm, uzun kaçıp-kovalamaca sahneleri içermekteydi. Kimilerince bir yineleme olarak görülsede *Katil*, Akad'ın görüntü yönetmeni İlyadis ile birlikte gerçekleştirdiği, bu alandaki deneyimini içeren özgün bir atmosfer yaratma çabasıydı. Akad, araya giren *Çalsın Sazlar Oynasın Kızlar* (1953) adlı başarısız güldürüden sonra *Öldüren Şehir*'i çekti. Doğrudan Amerikan gangster filmlerinin etkisini taşıyan film, bir genç kızın kötü yola düşüşünü anlatıyor; çete reisleri, saf Haliç-günahkâr Beyoğlu karşıtlığı, kötü kadın-masum kız tiplmesi ile bu türün yerli bir örneği oluyordu. Yönetmenin yerli olmak kaygısı gütmesine karşın filmde, *İngiliz Kemal*'de de olduğu gibi hareket ve serüven ağır basıyor; dinamik kurgu bu anlamda sürükleyiciliği sağlamakta birlikte, yönetmenin amaçları açısından engelleyici olabiliyordu. Akad bu filmde, öteki serüven-dram filmlerindeki tekniğin incelmış bir örneğini veriyor, ama öz olarak anlatacak pek bir şeyi kalmadığını düşündürüyordu.

Bunu izleyen *Bulgar Sadık* (1955), Balkan Savaşı'ndan önceki günlerde çete savaşı sürdüren Balkan uluslarıyla, Türk komutanı Yüzbaşı Avni ve emrindeki casus Bulgar Sadık'ın serüvenlerini konu ediniyordu. Film bir roman uyarlamasıydı. Akad yine başarılı bir serüven filmi gerçekleştiriyor, gereken tempoyu sağlıyor, Sadık'la Bulgar casusu arasındaki benzerliği iyi kullanıyordu. Ancak, içerik açısından özgün değildi. Akad'ın bir sonraki filmi, *Vahşi Bir Kız Sevdim*, senaryosunu yine Seden'in yazdığı Esat Mahmut Karakurt'tan bir uyarlamaydı. Bir Türk albayının Balkan sınırındaki çarpışmalar sırasında komitacı bir kızla olan ilişkisini anlatırken Akad, bir serüven filminin iç tutarlılığından uzaklaşmıştı.

"Düğün" filminden

kurt'un romanına sadık kalmıştır. Akad'ın Kemal Film'e yaptığı son iki filminden biri *Kardeş Kurşunu*, öteki ise *Görünmeyen Adam İstanbul'da* (1956) idi. İkincisi H. G. Wells'in romanından alınma bir Hollywood filminin özentili uyarlaması, yetersiz bir teknik deneme; birincisi ise *Kanun Namına*'yla belirginleşen Seden-Akad ortak çalışmalarının yinelenmesi olmaktan ileriye, gitmiyordu. Öte yandan *Kardeş Kurşunu*, kimilerince kadını aşağılayan bir film olarak görüldü.

Duru Film için çevirdiği bir sonraki filmi, Yaşar Kemal'in bir öyküsünden yola çıkan *Beyaz Mendil* (1956) oldu. Düşman iki köy arasındaki çatışmaya kurban giden sevgililerin öyküsü, Akad'a daha rahat, daha sakin ve özenli bir köy filmi yapma olanağı verdi. Film, doğal mekânları, kalabalık olmayan kadrosu, ağır ama güvenli dili ile Akad'ın ikinci dönemini haberliyordu. Olayı ele alışı, oyuncu yönetimi gerçekçiydi. Seden'le ortak çalışma döneminin getirdiği üslupçuluktan da uzaklaştığı farkediliyordu. Öykünün folklorik olarak ele alınışı, sosyal arka planın verilmeyişi kimilerince eleştirildiyse de film genel bir övgüyle karşılandı.

Bu filmi Akad'ın çeşitli yapımevlerine çektiği iş filmleri izledi: Lale Film için *Kalbimin Şarkısı*, Erman Film için *Meçhul Kadın*, define avcılığını konu edinen *Ak Altın*, oldukça koyu bir melodrom olan *Kara Talih*, *Meyhanecinin Kızı*, *Kamelyalı Kadın* uyarlaması olan *Zümrüt* ve *Ana Kucağı*. *Yalnızlar Rıhtımı* ise, Attilâ İlhan'ın senaryosunun Akad'ın düz sinema diliyle çelişmesinden ötürü başarısızlığa uğrayan bir atmosfer filmiydi. Bunu Cıralı İbo dizisinden *Cıralı İbo'nun Çilesi* izledi, ardından da özenli ama pek ilgi görmeyen bir dönem filmi, *Yangın Var* geldi. İstanbul tulumacılarının hayatını konu edinen film, kısıtlı dekor olanaklarına karşın yönetim ve oyun açısından inandırıcıydı. Yine iş filmleri olan *Dişi Kurt* ve *Sessiz Harp*'in ardından, Akad'ın en iyi filmlerinden olan *Üç Tekerlekli Bisiklet* geldi. *Kanun Namına*'yı anım-

İkinci
dönemi

satan bu kaçak öyküsü Akad'ın ilk döneminin tipik kentsel dekoru içinde başarıyla anlatılıyordu.

Tanrının Bağıışı Orman adlı belgeselden sonra çektiği *Hudutların Kanunu* (1966) ikinci dönem Akad sinemasının en önemli filmlerinden biri oldu. Konu, Urfa'nın bir köyündeki sınır kaçakçılarıyla bu kaçakçılardan birinin töre ve kaçakçı çevresiyle olan çatışmasıydı. Bunu izleyen *Ana* (1967) kendini kan davasının ortasında bulan ve kişisel davranış yoluyla olayların yönünü değiştirmeye çalışan Döndü'nün öyküsüdür. *Ana* filminde Akad'ın anlatım temposu, mekân duygusu, kan davasının dramatik olanaklarını değerlendirışı kusursuz bir yapı oluşturuyordu. Sonradan "Anadolu Üçlemesi" olarak anılan bu üç filmin sonuncusu *Kızılırmak Karakoyun* (1967) oldu. Bu, birbirine düşman iki yörük aşiretinde gelişen mutsuz bir aşk öyküsü çerçevesinde, folklorik perspektifli ama gerçekçilik ilkesinden şaşmayan bir töre filmidir. Bu üç önemli filmi, aynı yıl, Akad'ın köy filmleri çizgisi dışında ilginç bir filmi olan *Kurbanlık Katil* izledi.

Kent filmleri

Bu filmlerden sonra Akad'ın en önemli kent filmlerinden biri olan *Vesikalı Yarım* gelir. Bu filmde Akad, Sabiha adlı bir bar kadınıyla manav Halil'in aşk hikâyesini, aynı zamanda, Beyoğlu'nu, lumpen çevreyi, barları titiz bir gözlemcilikle anlatır; Halil'in çevresiyle Sabiha'ninkini karşılaştırır. *Vesikalı Yarım* kentsel kültür çevreleri üzerine yapılmış başarılı bir film. Türk sinemasındaki duyarlı ama dengeli melodramlardan biri oldu. 1968 tarihli *Kader Böyle İstedi* de özenli bir kent filmi idi. Oysa aynı çizgideki *Seninle Ölmek İstiyorum* inandırıcı olmayan bir öyküye dayanıyordu. *Anneler ve Kızları*, Zeki Müren'li *Rüya Gibi*, Orhan Gencebay'lı ilk Arabesk filmi *Bir Teselli Ver*, sıradan bir kent filmi olan *Mahşere Kadar* ve *Vahşi Çiçek*, Akad'ın daha çok ticari kaygılarla yaptığı filmlerdi. *Irmak* (1972) ile toplumsal gerçekçi dönemin, *Yaralı Kurt* ile de ilk dönemin başarılarını çağrıştıran Akad, Kıbrıs'ta çektiği *Esir Hayat*'tan sonra *Gökçe Çiçek* filminde yine göçer obalarına ilişkin bir töre filmi gerçekleştirdi.

Akad'ın son üç filmi ya da son üçlemesi olan *Gelin*, *Düğün* ve *Diyyet* birbirinden farklı düzeylerde başarıya ulaşan üç film oldu. *Gelin*, kocası ve çocuğuyula *Yozgat*'tan İstanbul'a, kayınlarının yanına gelen Meryem'in öyküsüdür. Ailenin İstanbul'da tutunma hırısı karşısında, çocuğunun hastalığı ve kocasının zayıflığı ile tek başına savaşmaya karar veren gelin, sonunda fabrikaya girecek, kocası da onu izleyecektir. *Düğün*'de Urfa'dan gelen altı kişilik bir ailenin kızlarından birinin evlendirilmesi çevresinde gelişen bir öykü söz konusudur. *Diyyet* ise köyden kente göçün işçi kesimindeki yansımaları dile getiriyordu. Her üç filmde köyden kente göç sorunu ele alınıyordu.

Akad'ın son filmleri 1975'te TV için yaptığı dört Ömer Seyfettin uyarlaması oldu: *Ferman*, *Pembe İncili Kaftan*, *Diyyet*, *Topuz*. Akad, 1975'ten başlayarak İDGSA Sinema-TV Enstitüsü'nde sinema dili, senaryo, yönetim ve oyun dersleri verdi.

Lütfi Akad Türk sinemasının yapım koşulları içinde çalışarak kendine özgü bir dil geliştirmeyi başarmış, böylelikle kendinden sonrakilere örnek

oluşturmuştur. Kentsel ve kırsal çevrenin sorunlarını irdelerken gerçeğe yakın yorumlarda bulunmuş, her şeyden önce bu çevreleri tanımaya yönelik bir çaba içinde olmuştur. Gerçeğe yakın insan yüzü ve davranışı Türk sinemasına ilk olarak Akad'la girmiştir.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Vurun Kahpeye*, 1948; *Kanun Namına*, 1952; *İngiliz Kemal Lavrens'e Karşı*, 1952; *Altı Ölü Var/İpsala Cinayeti*, 1953; *Katil*, 1953; *Öldüren Şehir*, 1954; *Bulgar Sadık*, 1955; *Kardeş Kurşunu*, 1956; *Beyaz Mendil*, 1956; *Hudutların Kanunu*, 1966; *Ana*, 1967; *Kızılırmak-Karakoyun*, 1967; *Vesikalı Yarım*, 1968; *Irmak*, 1972; *Gökçe Çiçek*, 1973; *Gelin*, 1973; *Düğün* 1973; *Diyyet*, 1974.

• **KAYNAKLAR:** A.Ş. Onaran, *Lütfi Ömer Akad'ın Sineması*, 1977; G. Scognamiglio, *Türk Sinemasında 6 Yönetmen*, 1973.

A. KADİR (1917)

Türk şair. Toplumsal gerçekçi şiirlerinin yanı sıra *İlyada* ve *Odyssea*'nın Türkçe'ye kazandırılmasına katkıda bulunmuştur.

Asıl adı İbrahim Abdülkadir Meriçboyu'dur. İstanbul'da, Eyüp'te doğdu. Küçük yaşta annesini, babasını kaybetti. 1933 yılında Kuleli Askeri Lisesi'ne girdi. 1936'da liseyi bitirdikten sonra Ankara Kara Harp Okulu'na geçti. 1938'de son sınıftayken Nâzım Hikmet'le birlikte tutuklandı ve on ay hapse mahkûm oldu. Hapisten çıktıktan sonra er olarak Çorum, Diyarbakır ve Sapanca'da askerlik yaptı. 1941'de İstanbul Hukuk Fakültesi'ne girdi. Bu arada *Tan* gazetesinde düzeltmenlik yapıyor, arkadaşlarıyla *Yürüyüş* dergisini çıkarıyordu. 1943'te yayımlanan *Tebliğ* adlı şiir kitabı toplatıldı ve şair sıkıyönetimce sürgüne yollandı. Muğla, Balıkesir, Konya, Adana ve Kırşehir'de kaldı. 1947'de sürgünden dönüp önce bir bisküvi fabrikasında, sonra çeşitli gazete ve yayınevlerinde çalıştı. 1965'ten bu yana kendi kitaplarının yayımıyla uğraşmaktadır. Azra Erhat'la birlikte yaptığı *İlyada* çevirisi Habib Edip Törehan (1959) ve TDK Çeviri Ödülü'nü (1961) kazandı. 1980'de Hasan Âli Ediz Edebiyat Çeviri Ödülü'nü, 1983'te Yazko Çeviri Ödülü'nü aldı.

Şiire annesinin ölümü ve gençlik duygularından kaynaklanan şiirlerle başlayan A. Kadir, önceleri Faruk Nafiz ve Necip Fazıl etkisinde şiirler yazdı. Lise son sınıftayken eline geçen Nâzım Hikmet'in şiirleri onu derinden etkiledi, şiir ve dünya görüşünü değiştirdi. *Ses* ve *Yeni Edebiyat* dergilerinde yayımlanan ilk şiirleri bu günlerinin ürünüdür. 1943'te yayımlanan *Tebliğ*'de savaşa karşı şiirlerle yoksul insanların duygularını işleyen gerçekçi şiirler yer alır. Sürgünde yazdığı şiirlerinin bazılarını işe dergilerde takma adlarla yayımladı. 1959'da basılan *Hoş Geldin Halil İbrahim* adlı kitabında sürgün günlerinin acı yaşantılarından kaynaklanan şiirlerinde insan gücüne güvenme, direnme, özgürlük gibi konuları işledi. Bireysel yaşantısından kaynaklanan durumları şiirleş-

tirirken, bunları toplumsal kaygılarla ustaca birleştirdi. *Son Pencere* ile *Mutlu Olmak Varken* adlı kitaplarında yeni şiirlerinin yanı sıra, daha önce çeşitli nedenlerle yayımlanamamış eski şiirlerine de yer verdi.

Yapıtları 1940'larda ortaya çıkan şairler arasında seçkin bir yeri olan A. Kadir, Mevlânâ, Hayyam ve Tevfik Fikret'in şiirlerini günümüz Türkçesi'ne aktarmış ve Azra Erhat'la birlikte *İlyada*, *Odysseia* gibi dev yapıtları Türkçe'ye kazandırmıştır.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Şiir: Tebliğ*, 1943; *Hoş Geldin Halil İbrahim*, 1959; *Dört Pencere*, 1962; *Mutlu Olmak Varken*, 1968. *Şiir Çevirileri: Bugünün Diliyle Mevlânâ*, 1955; *İlyada* (Azra Erhat'la), 1958-1962; *Eluar'dan Seçme Şiirler* (Asım Bezirci ile), 1961; *Bugünün Diliyle Hayyam*, 1964; *Bugünün Diliyle Tevfik Fikret*, 1967; *Odysseia* (Azra Erhat'la), 1970; *Dünya Halk ve Demokrasi Şiirleri 3 cilt*, 1973, 1975, 1980. *Anı, Gezi : 1938 Harp Okulu Olayı ve Nâzım Hikmet*, 1966; *Sovyet Rusya'da Onbeş Gün*, 1978.

AKALIN, Besim Ömer

(1861/62-1940)

Türk hekim. Türkiye'de kadın-doğum hekimliğinin kurulmasında ve ana-çocuk sağlığının önemle ele alınmasında büyük rol oynamıştır.

İstanbul'da doğdu. Babası ilk Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı milletvekillerinden Nardalı Ömer Şevki Paşa'dır. Ortaöğrenimini Kosova Askeri Rüştiyesi'nde yaptıktan sonra 1883'te Askeri Tıbbiye'yi yüzbaşı rütbesiyle bitirdi. 1886'da Kadın Hastalıkları Kliniği'ne asistan oldu. Daha sonra uzmanlık için Paris'e gönderilen Akalın, döndüğünde Askeri Tıbbiye'ye ferik (korgeneral) rütbesiyle profesör atandı. Aynı zamanda Meclis-i Sıhhiye-i Umumiye ve Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye üyeliklerine seçildi. II. Meşrutiyet döneminde rütbesi albaylığa indirildiyse de, saraya olan yakınlığında ve halk arasındaki saygınlığında bir değişme olmadı. 1909'da Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye'nin başkanlığına getirildi. 1911'de, sivil ve askeri tıp okullarının birleştirilmesiyle, kurulan Tıp Fakültesi, ne Cemil Paşa'dan (Topuzlu) sonra ikinci dekan olarak seçildi. 1919'da üstlendiği Darülfünun rektörlüğünü sekiz yıl sürdürdü. 1933'deki üniversite reformu sırasında kadro dışı bırakıldı ve iki yıl üniversiteden uzak kaldı. Daha sonra emekliye ayrılarak, 1935 ve 1939'da TBMM'nin 5. ve 6. dönemlerine İstanbul milletvekili olarak katıldı. 19 Mayıs 1940'ta Ankara'da öldü.

Çağdaş anlamda kadın-doğum hekimliğinin yayılması için çalışan Akalın, Türkiye'de çocuk sağlığı konusunda çalışmalar yapan ilk hekimlerdendir. Doğum bilgisini kuramsal alandan uygulama alanına geçirmiş, Türkiye'nin ilk doğum kliniğini (Seririyat-ı Vilâdiye) kurmuştur. Tıbbiye'ye bağlı ilk ebe okulu- nu açarak binlerce öğrenci yetiştirmiş, böylelikle eğitimsiz ebelerin yolaştığı sorunların önlenmesinde önemli bir adım atmıştır. Ebeler için kısa süreli kurslar düzenleyerek loğusalıkta ölüm oranını artıran

"al bastı"yı korkulacak bir hastalık olmaktan çıkarmıştır. Akalın'ın değerli bir hekim olmaktan öte en büyük hizmeti, bir yandan kadınların doktorlarca muayenesini bile hoş görmeyen o dönem anlayışına, öte yandan ana ve çocuk sağlığı konusundaki yanlış inanış ve uygulamalara karşı savaşmasıdır. Halk sağlığı konusunda gerek yayınlarla, gerek çeşitli kampanyalarla halkı aydınlatmaya çalışan Akalın'ın yapıtları birçok dile, bu arada Çince'ye de çevrilmiştir. Çocuk Esirgeme Kurumu ve Süt Damlası gibi derneklerin, Türkiye'de ilk hastabakıcılık örgütünün kurulmasında, Kızılay'ın yeniden örgütlenmesinde Akalın'ın büyük emeği vardır. Ayrıca 1899'da Türkiye'nin ilk sağlık yıllığı olan *Nevsal-i Afiyet*'i hazırlamış; ancak 1900, 1904 ve 1906'da birer sayısı daha çıkan yıllık yayımını sürdürmemiştir.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Sıhbatnûma-yı İzdivaç*, 1886; *Sıhbatnûma-yı Etfal*, 1886; *Sıhbatnûma-yı Aile*, 1887; *Tabib-i Etfal*, 1896; *Hıfzıssıhha*, 1897; *Çocuk Büyütmek*, 1902; *Fen ve İzdivaç*, 1924; *Türk Çocuğu Yaşamalıdır*, 1936.

- **KAYNAKLAR:** N.R. Belger, "Besim Ömer", *Tıp Dünyası*, (18), 1945; Hulusi Behçet, "Besim Ömer Paşa", *İstanbul Seririyatı*, (14), 1932; A.Onur, "Büyük Âlim ve Tıp Kahramanı Besim Ömer Paşa", *Türk Jinekoloji Araştırmaları Dergisi*, VII (24), 1940; M.O. Uzman, "Besim Ömer Akalın", *İstanbul Seririyatı*, (22), 1940.

- **BAKINIZ: TOPUZLU.**

AKAN, Mehmet

(1939)

Türk tiyatro yönetmeni, yazar, koreograf. Dostlar Tiyatrosu'nun kurucularındandır.

Urfa'nın Birecik ilçesinde doğdu. Birecik Ortaokulu'nu, İstanbul Haydarpaşa Lisesi'ni bitirdi. İstanbul Teknik Üniversitesi Makine Bölümü'nde son sınıfa kadar okudu. 1959 yılında Genç Oyuncular topluluğuna katıldı. Aynı yıllarda Devrim Ocakları Halk Oyunları topluluğunda da halk dansları çalışmalarını sürdürdü. 1962 yılında Gülriz Sururi-Engin Cezzar Tiyatrosu'nda profesyonel olarak çalışmaya başladı. Çeşitli tiyatrolardaki kısa süreli çalışmalarından sonra, 1969 yılında altı arkadaşıyla Dostlar Tiyatrosu'nu kurdu. Burada oyuncu, yazar ve yönetmen olarak çalıştı. Aynı yıllarda Hasad Çağdaş Halk Oyunları Topluluğu'nu yönetti. 1974 yılında Çekoslovakya'da *Keşanlı Ali Destanı*'nın koreografisini yaptı. Ankara Sanat Tiyatrosu'nda yazar, yönetmen ve koreograf olarak çalışmalarda bulundu.

Tiyatroya başladığı Genç Oyuncular topluluğu Türk tiyatrosuna önemli oyuncu, yönetmen ve yazarlar yetiştirmiştir. Tiyatroyu bir ekip çalışması olarak gören bu toplulukta, Mehmet Akan ilk oyunculuk, yazarlık ve yönetmenlik denemelerini yaptı. Profesyonel olduktan sonra özellikle kompozisyona dayanan rollerde başarılı görüldü. Dostlar Tiyatrosu'nun kuruluşundan sonra bu topluluğun toplumsal içerikli, yerli yazarları özendirici, yeni bir seyirci yaratmayı amaçlayan çabalarında etkin bir yer aldı. Tiyatronun

gençlere yönelik kurs, koro vb. çalışmalarında yöneticilik yaptı. Yazdığı oyunlarda yerel halk duyarlılığını öne çıkaran denemelere girişti. Düzenlediği danslarla oyunlar arasında organik bütünlük sağlamaya çalıştı.

- **YAPITLAR:** *Kiraz Çiçek Açıyor Aykırı Dal Üstüne*, 1961; *Akçağüler ile Karagülmez*, 1962; *Ham Hum Şaralop*, 1968; *Analik Davası*, 1972; *Hikâye-i Mahmut Bedrettin*, 1982.

AKAR, Nasuh (1925)

Türk güreşçi. Olimpiyat, Dünya ve Avrupa şampiyonu olmuştur.

Yozgat'ın Boğazlıyan ilçesinde doğdu. Minder güreşine Eskişehir'de başladı. Demirspor Kulübü'nde yetişti. 1946'da milli takıma seçildi. 1946 Avrupa Şampiyonası, 1948 Londra Olimpiyat Oyunları, 1949 Avrupa Şampiyonası ve 1951 Dünya Şampiyonası'nda serbest stil 57 kiloda dört altın madalya kazandı. 1957 Avrupa Greko-Romen Şampiyonası'nda ikinci oldu. Güreşi bıraktıktan sonra uzun yıllar yurt içinde ve yurt dışında antrenörlük yaptı.

AKARSU, Bedia (1921)

Türk felsefeci. Kültür, ahlak, dil felsefesi konularında çalışmıştır.

İstanbul'da doğdu. Ortaöğrenimini Notre Dame De Sion'da, yükseköğrenimini İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe bölümünde bitirdi (1943). Bir süre Profesör Von Aster'in yanında *Wilhelm von Humboldt'ta Dil-Kültür Bağlamı* adlı çalışmasının hazırlığını sürdürdü. Aster'in ölümünden sonra çalışmasını Profesör Joachim Ritter'in yönetiminde bitirerek felsefe doktoru oldu (1953). Daha sonra Heidelberg Üniversitesi'nde Profesör Hans Gadamer'in derslerine katıldı (1956-1958). 1960'da *Max Scheler'de Kişilik Problemi* adlı çalışmasıyla doçent, 1968'de de profesör oldu. Üyesi olduğu Türk Dil Kurumu'nda felsefe kavramlarının Türkçeleştirilmesi çalışmalarına katıldı.

Akarsu, çalışmalarını özellikle, kültür felsefesi, ahlak felsefesi, dil felsefesi gibi konular üzerinde yoğunlaştırdı. Çağdaş toplumda kadın sorununu işledi. Atatürk devrimlerinin, felsefe bakımından Türk toplumunda taşıdığı değer üzerinde durarak, yeni bir yorumuna girişti. İlk Çağ'dan Kant'a değin ahlak sorunlarına aranan çözüm biçimlerini, ahlakın eğitimi, özellikle bilgelerin ahlak anlayışları ile toplum arasındaki karşılıklı bağlantıyı araştırdı. *Ahlak Öğretileri* adlı yapıtında bilgelerin değişik görüşlerini sergiledi.

- **YAPITLAR:** *Wilhelm von Humboldt'ta Dil-Kültür Bağlamı*, 1953; *Max Scheler'de Kişilik Problemi*, 1960; *Modern Toplumda Kadın*, 1975; *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, 1979; *Ahlak Öğretileri*, 1982.

AKARSU, Günay (1933-1982)

Türk tiyatro eleştirmeni. Brecht'in tiyatro düşüncesinin Türkiye'de tanınması ve yerleşmesi için çaba göstermiştir.

İstanbul'da doğdu. Ortaöğrenimini, 1953'te Ankara Atatürk Lisesi'nde tamamladı. 1962'de İstanbul Teknik Üniversitesi Elektrik Fakültesi'ni bitirdi. Bir süre Elektrik Fakültesi'nde asistanlık yaptı; aynı zamanda Milliyet Yayıncılık şirketinin çıkardığı *Ansiklopedik Sözlük* ve *Ülkü Okul Ansiklopedisi*'nin genel yayın müdürlüğünü yaptı. Öğrencilik yıllarında da *Hayat Ansiklopedisi*'nin yazı kurulunda çalışmıştı. İlk tiyatro eleştirilerini 1958 yılında *Yelken* dergisinde yayımlayan Akarsu, daha sonra *Ataç*, *Varlık*, *Forum*, *Yeni A*, *Yansuma* gibi dergiler ile *Son Havadis*, *Milliyet*, *Demokrat İzmir* ve *Cumhuriyet* gazetelerinde tiyatro eleştirileri yazdı. 1962 yılında kurduğu İzlem yayınlarını ve bu yayınevinin yayınladığı *Oyun* (1963-1966) ve *Tiyatro 70* dergilerini yönetti. Önce İzmir, sonra İstanbul'da kurduğu ve özellikle işçi ve öğrencilere yönelik Merhaba adlı tiyatro topluluklarını yönetti; yeni anlatım biçimleri arayışlarında bulundu. 30 Kasım 1982'de İstanbul'da öldü.

Günay Akarsu, özellikle kendi yönettiği dergilerdeki kitaplaşmamış yazılarında Brecht ve Epik tiyatroyu Türkiye'de tanıtmaya, benimsetmeye ve uygulamaya yönelik sorunlara ağırlık verdi. Epik tiyatro anlayışının doğru kavranması için çaba gösterdi, polemiklere girdi, tartışmalar yürüttü. Amatör tiyatro çalışmalarını destekledi; bu tür çalışmalarla sürekli bir ilişki içinde olmaya özen gösterdi. Tiyatro eleştirmenliğinin salt sahnede sergilenenlerle ilgilenen, dıştan bakan bir uğraş olmakla kalmayıp, tiyatro eylemiyle, oluşum çabalarından başlayarak, iç içe olabilmesi anlayışını uyguladı.

AKATLI, Fusun (1944)

Türk deneme yazarı, eleştirmen. Felsefe eğitiminden kaynaklanan bir yaklaşımla özellikle öykücüler eleştirmiş, değerlendirmiştir.

Ankara'da doğdu. 1962'de Ankara Kız Lisesi'ni, 1966'da Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümü'nü bitirdi. Aynı bölümde asistan oldu. 1971'de Eğitim Fakültesi'nde başladığı

lisansüstü çalışmalarını sürdürerek Hacettepe Üniversitesi Sosyal ve İdari Bilimler Fakültesi'nde felsefe doktoru oldu. Felsefe, dil ve edebiyat tarihi üzerine dersler verdi.

Akatlı'nın ilk yazısı 1968'de *Forum* dergisinde yayımlandı. Bunu, *Dost*, *Yeni A*, *Soyut*, *Türk Dili*, *Militan* gibi dergilerdeki deneme ve eleştiri yazıları izledi. Önceleri Altıok soyadını kullandı. İlk yazılarında, daha çok bir felsefeci kimliğiyle göründü. Daha sonra, "felsefeyi, yaşamın ve insanın sorunlarına çözüm arayan akım ve yönsemelerden çok, bir dil düzeni, bir bilim analizi" olarak gördüğünü belirtti. Felsefe ağırlıklı ilk denemelerini 1977'de, *Niçin Diyalektik* adlı kitabında topladı. Çeşitli edebiyat ürünlerine getirdiği yeni bakış açılarıyla ilgi çekti. 1980'de yayımlanan *Yaz Başına Neler Gelir* kitabındaki denemelerinde, edebiyatın ağırlık kazandığı görülür. Yazar, son dönem Türk öykücülüğü üstüne yaptığı değerlendirmelerini, seçtiği yirmi öyküyle birlikte *Bir Pencereden* kitabında topladı.

- YAPITLAR: *Niçin Diyalektik*, 1977; *Yaz Başına Neler Gelir*, 1980; *Bir Pencereden*, 1982.

AKBAL, Oktay (1923)

Türk yazar, gazeteci. Öykü, roman, denemeleriyle tanınmıştır.

İstanbul'da doğdu. Ortaöğrenimini 1942'de İstiklâl Lisesi'nde tamamladı. İstanbul Üniversitesi Hukuk ve Edebiyat Fakültelerinde okudu, ancak bitirmedi. 1947'de Milli Eğitim Bakanlığı Tercüme Bürosu'na girdi. 1951'de *Vatan* gazetesinde başladığı eleştiri ve kitap tanıtma yazılarını, aynı gazetedeki fıkraları izledi. 1969'da *Cumhuriyet* gazetesinde günlük yazılar yazmaya başladı. 1982'de yazdığı bir yazı yüzünden 1983'te üç ay hapse mahkûm edildi. *Suçumuz İnsan Olmak* ile 1958 Türk Dil Kurumu Roman Ödülü'nü *Berber Aynası* adlı kitabıyla 1959 Sait Faik Öykü Ödülü'nü kazanmıştır.

Lise öğrencisi iken yazmaya başladığı öyküleri, 1937-1941 yılları arasında *Ateş*, *Çocuk Duygusu*, *Servet-i Fünun* gibi dergilerde yayımlandı. Daha sonraları öykü, deneme ve romanları *Varlık*, *Türk Dili*, *Yenilik*, *Yeni Edebiyat* gibi dergilerde yer aldı. İlk öykü kitabı *Önce Ekmekler Bozuldu* 1946'da yayımlandı. Savaş yıllarının ezik, tedirgin kent insanının konu edildiği bu öykülerde, kendi yaşamöyküsünden izler, güçlü bir sevgi birikimi, hüznünlü bir duyarlılık egemendir. 1967'de yayımlanan *Yalnızlık Bana Yasak*'ta yalnızlık korkusu, geçmişe özlem ve sevgi gibi konuları, olay örgüsü ve diyaloga fazla yer vermeden, ağır tempolu ve kısa tümcelerle öyküleştirmiştir. Son yıllarda "öykücük" adını verdiği anı-öykü-söyleşi karışımı bir tür denemektedir.

- YAPITLAR: (başlıca) Öykü: *Önce Ekmekler Bozuldu*, 1946; *Aşksız İnsanlar*, 1949; *Bizans Definesi*, 1953; *Bulutun Rengi*, 1954; *Berber Aynası*, 1958; *Yalnızlık Bana Yasak*, 1967; *Dondurmalı Sinema*, 1967; *Tarzan Oldu*, 1969; *İstinye Suları*, 1973; *Karşı Kıyılar*, 1979; *Hey*

Vapurlar Hey Trenler, 1981. Roman: *Garipler Sokağı*, 1950; *Suçumuz İnsan Olmak*, 1957; *İnsan Bir Ormandır*, 1975. Deneme-Söyleşi-Anı: *Şair Dostlarım*, 1964; *Dost Kitaplar*, 1967; *Konumuz Edebiyat*, 1968; *Yazmak Yaşamak*, 1972; *Ölümsüz Oyun*, 1974; *Atatürk Yaşadı mı*, 1975; *Hiroşimalar Olmasın*, 1976; *Zaman Sensin*, 1977; *İlk yaz Devrimi*, 1977; *Temmuz Serçesi*, 1978; *Gençler Bize Bakıyor*, 1978; *Yaşamı Yeniden Kurmak*, 1979; *Geçmişin Kuşları*, 1980; *Vatan Mahzun Ben Mahzun*, 1983. Sözlük: *Çağdaş Dünya Edebiyatçıları Sözlüğü*, 1967. Günlük: *Günlerde*, 1968; *Anılarda Görmek*, 1972; *Yeryüzü Korkusu*, 1974.

AKBAŞ, Hüseyin (1933)

Türk güreşçi. Uluslararası karşılaşmalarda 7 altın madalya kazanmıştır.

Tokat'ın Almus ilçesine bağlı Muhat köyünde doğdu. Güreşe köyünde başladı. Sakat ayağına karşın büyük güreş yeteneği bulunan Akbaş'ı bir köy güreşinde seyreden Yaşar Doğu onu Ankara'ya getirdi ve mindere çıkardı. Bir yıl içinde (1953) milli takıma seçilen Akbaş, 1954 Dünya, 1956 Dünya Kupası, 1957 Dünya, 1958 Dünya Kupası, 1959 Dünya, 1960 Balkan, 1962 Dünya şampiyonluklarını kazandı. Ayrıca 1964 Olimpiyat ikincisi, 1955 Dünya Greko-Romen ve 1956 Olimpiyat üçüncüsü oldu. 52 ve 57 kilolarda uzun yıllar Türkiye şampiyonluklarını da elinden bırakmadı.

AKBULUT, Ahmet Ziya (1869-1938)

Türk ressam. Konularını, "her şey perspektif için" ilkesiyle ele almış, mimari yapılarla resim arasında ilişki kurmuştur.

İstanbul'da doğduğu ve aynı şehirde öldüğü sanılmaktadır. 1887'de bitirdiği Harp Okulu'nda Hoca Ali Rıza'nın öğrencisi oldu. 1894'e kadar Genel Kurmay Başkanlığı Resimhanesi'nde çalıştı. 1894'de yüzbaşı iken, Kuleli Askeri Lisesi resim hocası Osman Nuri Paşa'nın yardımcılığını yaptı. Sanat çalışmalarının yanı sıra fen bilimlerine de merak saran Akbulut, kısa zamanda matematik, astronomi ve özellikle "menazur" denilen perspektif biliminde otorite olarak tanındı. Osmanlı Ressamlar Cemiyeti'nin üyesi olarak, bu cemiyetin gazetesinde perspektifle ilgili yazılar yazdı. 1914'te Sanayi-i Nefise Mektebi'nde perspektif öğretmenini, daha sonra da müdür yardımcısı oldu.

Bu görevini 1938'de ölümüne değin sürdürdü. Perspektif sorunlarıyla ilgili, *Amel-i Menazır* (1896) ve *Ululu Ameliye-i Fenni Menazır* (1922) adlı iki kitabı vardır.

Ahmet Ziya, "her şey perspektif için" ilkesiyle ele aldığı mimari konuları, doğa görünüşleri ve insan

Resim Sanatının Türkiye'ye Girişi

Modern anlamda dünya resim tarihinin başlangıcı 13. yy'nın ikinci yarısına değin uzanırken, Türk resim tarihi ancak 19. yy'nın sonlarına götürülebilir. Nakışçılığın ağır bastığı, geleneksel motiflerin perspektif anlayışından uzak, satıhçı bir düzen içinde verildiği minyatür ressamlığı konu dışında tutulmak durumundadır.

Mekteb-i Sanayi-i Nefise-i Şahane (Güzel Sanatlar Akademisi) her ne kadar 1883'te açılmışsa da Türk resminin başlangıç tarihi olarak 1790'lar alınabilir. Türkiye'de ilk resim dersleri III. Selim döneminde, 1793'te topçu, istibkâm ve haritacılıkla ilgili olarak Mühendishâne-i Berri-i Hümayûn'un programına alındı. 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması üzerine yeniden düzenlenen mühendishanenin resim dersleri daha da önem kazanmıştır.

Bu okullarda resim derslerinin yer almasının nedeni, Batı'nın teknik ve bilgisinden yararlanma isteğiydi. Resim askerlikle ilgili teknik bilgilerin öğretiminde yardımcı bir rol oynuyordu. 1834'te Harbiye'nin (Harp Okulu) kurulduğundan bir yıl sonra yabancı hocaların gözetiminde resim dersleri başlamıştır. Aynı yıl yeteneklerini kanıtlayan öğrenciler Avrupa'ya gönderilir. 1851'de ise o yıl açılan askeri liselerde ve başka bütün okullarda resim dersleri başlatılır. 1883 yılında Osman Hamdi'nin * çabalarıyla Sanayi-i Nefise Mektebi kurularak resim öğretimi yeni bir kişilik kazanır. Bu Türk resim tarihinde yeni bir dönemi vurgular. Önceki dönemde mühendishaneden ya da Harbiye'den yetişen ressamlar, kökenlerinden ötürü asker ressamlar olarak adlandırılırlar.

Başarılı öğrencilerin Avrupa'ya gönderildikleri 1835 yılına değin yetişen ilk asker kökenli sanatçılar için, resim olarak yalnızca peysaj söz konusudur. Geleneksel terbiye anlayışına uygun düşmemesi nedeniyle çalışmalarında figür ve portreye rastlamak olası değildir. Avrupa'ya açıldıktan sonra da asker ressamlar arasında bu gelenek fazlaca bozulmuş sayılmaz. Bu nedenle çoğunluğu peysajcı ressamlar olarak tanınır. Figür sorunu ancak 1883'te Mekteb-i Sanayi-i Nefise-i Şahane'nin eğitime başlamasıyla çözülecektir. Batıya yönelik resmin ilk öncüleri olan Ferik İbrahim, Ferik Tevfik, Hüsnü Yusuf daha sonra Şeker Ahmet Paşa*, Hüseyin Zekâi Paşa*, Miralay Süleyman Seyid, Hoca Ali Rıza*, Halil Paşa*, Sami Yetik*, M. Ali Laga* hep asker kökenlidir. Üsküdarlı Hoca Ali Rıza'nın yetiştirdiği asker ressamlar arasında Ahmet Ziya Akbulut*, Üsküdarlı Cevad, Mülazım Rasib, Kaymakam Şekür sayılabilir.

Cumhuriyet döneminde Hikmet Onat, Babri-yeli Arif Kaptan, suluboyacı Enver Demokan ve Aslan Gündaş asker kökenli ressamlardır.

figürlerini hiç değiştirmeden, gerçekte olduğu ve gözüktüğü gibi resmeder. Bu, ayrıntıları çok titizce işleyen, neredeyse fotografik bir gerçekçilik anlayışıdır. Çizgisel perspektif kurallarının kesinlikle uygulanması, nesnelerin biçimlerinin renkli fotoğraf gibi kopya edilmesi bu resimlerin belirgin özelliğidir.

• YAPITLAR: Beyazıt İmaret; Sultan Ahmed Camii; Mihrimah Camii; Yahudi Lehimci.

• BAKINIZ: ALİ RIZA [Hoca].

AKÇAKOCA BEY (? -1328)

Türk akıncı. Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde birçok yer fethetmiştir.

Aşiret beyidir. Ertuğrul Gazi ve Osman Gazi'nin arkadaşı, Şehzade Orhan'ın da öğretmeni idi. Osman Gazi başa geçtikten sonra, 1300-1308 arasında Karadeniz Ereğlisi ile Karasu arasındaki bölgeyi Osmanlı topraklarına kattı. 1320'de İzmit çevresini ele geçirmekle görevlendirildi. Bu yöreye yaptığı akınlar sonucu Sapanca Gölü kıyısındaki kaleleri ele geçirek kendisine üs yaptı. Kandıra yöresini ve Aşiret beylerinden Konuralp ile birlikte Aydos ve Samandıra'yı ele geçirdi. Karşılığında Samandıra Kalesi kendisine verildi. 1328'de İzmit üzerine akın düzenlemek amacıyla bulunduğu Kandıra yakınlarındaki Babatepe'de öldü. Yöreyi Osmanlı topraklarına katmadaki yararlıklarından ötürü İzmit iline Kocaeli adı verildi. Oğlu Hacı İlyas ve torunu Gebze Kadısı Fazlullah da, Akçakoca gibi, Osmanlı Devleti'nin güçlenmesinde yararlıklar göstermişlerdir.

AKÇAY, Ahmet Şevki (1888-1959)

Türk veteriner. Türkiye'de hayvan patolojisinin kurucularındandır.

İzmir'de doğdu. Kuleli Tıbbiye İdadisi'ni, 1912'de de Askeri Baytar Mektebi'ni bitirdi. Aynı yıl başlayan Balkan Savaşı'nda, atlardaki ruam hastalığını incelemek üzere Çatalca'ya gönderildi. I. Dünya Savaşı başladığında, Askeri Baytar Mektebi'nde histoloji (dokübilim) dersleri veriyordu. Orduya katılmak üzere bu görevine bir süre ara veren Akçay, savaştan sonra histolojinin yanı sıra patoloji derslerini de üstlendi. 1922'de askeri ve sivil baytar okullarının birleşmesiyle oluşan Yüksek Baytar Mektebi'nin öğretim kadrosunda yer alarak, 1925'te profesör oldu. 1927-1930 arası Almanya'da Berlin Veteriner Fakültesi'ne bağlı Patoloji ve Gıda Kontrolü Enstitüsü'nde incelemeler yapan Akçay, Türkiye'ye dönünce, Ankara'da yeni kurulan Yüksek Ziraat Enstitüsü'nde patoloji ve patolojik anatomi dersleri vermeye başla-

dı. 1937'de Patolojik Anatomi Enstitüsü'nün müdürü, 1944'te ordinaryüs profesör oldu. 1959'da İstanbul'da öldü.

Türkiye'de veterinerlik hizmetlerinin yaygınlaşması ve hayvan patolojisinin kurulması için çalışan Akçay Cumhuriyet döneminden sonra önem verilen bu alanın öncülerindendir. Bu amaçla, Adana'da bir hayvan hastanesinin kurulmasını sağladı, Ankara Veteriner Fakültesi'nde bir Patoloji Müzesi ve histopatoloji preparat arşivi oluşturdu. Derslerinde ve yapıtlarında yeni Türkçe kullanmaya özen gösterirdi. Ölümünden sonra ailesi tarafından adına bir ödül düzenlendi. Türkiye'nin ilk veterinerlik ödülü olan "Akçay Ödülü", her yıl Veteriner Fakültesi'ni birincilikle bitiren öğrenciye verilir.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Hastalıklı Örü Bilgisinde Köksel Teknikler*, 1938; *Evcil Hayvanlarda Otopsi Teknikleri*, 1938.
- **KAYNAKLAR:** H.Ş. Oytun, "Ord. Prof. Şevki Akçay'ın Hayatı, Eserleri", *Türk Veteriner Hekimliği Dergisi*, XXIX (150), 1959.

AKÇAY, İsmail (1942)

Türk koşucu. Türkiye'nin en başarılı maratoncularındandır.

Bahkesir'in Kesirlen köyünde doğdu. Atletizme, öğrenimini yaptığı Jandarma Astsubay Okulu'nda başladı. Maraton koşularında kendini gösterdi. 1964'te ilk kez Türkiye maraton birincisi oldu. 1964-1972 yılları arasında 8 kez Türkiye maraton birinciliğini kazandı. 1966'da Uluslararası Las Vegas Maratonu'nda ikinciliği elde etti. 1967 Tunus Akdeniz Oyunları'nda ikinci, 1971 İzmir Akdeniz Oyunları'nda üçüncü oldu. 1966 Balkan şampiyonu, 1967 Balkan ikincisi, 1968 Balkan şampiyonu, 1971 Balkan şampiyonu, 1972 ve 1973 Balkan ikincisi olarak Türkiye'ye 3 altın, 4 gümüş, 2 bronz madalya kazandı. 1968 Olimpiyat Oyunları'nda dördüncülük gibi başarılı bir derece elde etti. 1975 yılında atletizmi bıraktıktan sonra antrenör olarak çalıştı.

AKÇURA, Yusuf (1876-1935)

Türk düşünce adamı ve tarihçi. Türkçülük akımının önde gelenlerindendir.

1876'da, Volga kıyısındaki Simbirsk kentinde doğdu. Babasının ölümü üzerine 1883'te annesiyle İstanbul'a geldi. İlk ve ortaöğrenimini tamamladıktan sonra Harp Okulu'na girdi. 1897'de kurmay sınıfına geçti. Jön Türkler'le ilişkisi nedeniyle tutuklandı. Harp Divanı'nca askerlikten çıkarılarak Fizan'a sü-

rüldü. Bir süre sonra rütbeleri geri verilerek Trablusgarp'ta görevlendirildi. Burada bir yıl kaldıktan sonra 1899'da Fransa'ya kaçtı. Ecole Libre des Sciences Politiques'de siyasal bilimler okudu. Albert Sorel ve Emil Boutmy'den ders aldı. Türk milliyetçiliği konusundaki görüşlerini geliştirdi. 1903'te *Osmanlı Saltanatı Kurumlarının Tarihi Üstüne Bir Deneme* adlı bir bitirme tezi hazırladı. Paris'teki öğrencilik döneminde *Şurâ-yı Ümmet* ve Ahmet Rıza'nın Fransızca olarak yayımladığı *Meşveret* gazetelerine yazılar yazdı.

Öğrenimini tamamladıktan sonra Rusya'ya döndü. Bir süre amcasının fabrikalarında çalıştıktan sonra, Kazan'daki Muhammediye Medresesi'nde tarih, coğrafya ve Türk edebiyatı öğretmenliği yaptı. Rusya'da 1905 devrimini izleyen yönetim değişikliği ve parlamentonun (duma) kurulması üzerine, Türkler'in bu parlamentoda nüfusları oranında temsil edilmeleri için çalıştı. Rusya Türkleri'nin ileri gelenleriyle ilişki kurarak Rusya Müslümanları İttifakı adlı siyasi partinin kurulmasına öncülük etti. Partinin önde gelen yöneticilerinden biri olarak, Türkçülük konusundaki görüşlerini Türk toplulukları arasında yaymaya çalıştı. Türkler'in gazete çıkarmalarına izin verilmesi üzerine Kazan'da ilk günlük gazete olan *Kazan Muhbiri*'ni çıkarmaya başladı. İki yıl süren bu çalışmalar, çarlık yönetiminin baskısı sonucu sınırlandırıldı.

Bu yıllarda, Abdülhamid yönetimine karşı çalışanlarla ilişki kurdu. 1904'te Mısır'da yayımlanan *Türk* gazetesine "Üç Tarz-ı Siyaset" adlı ünlü makalesini gönderdi.

1908'de II. Meşrutiyet'in ilanından sonra İstanbul'a geldi. Harp Akademisi, Darüşşafaka, Medresetü'l-Vaizin ve Darü'l-Muallimin'de siyasal tarih öğretmenliği yaptı. 1909'da İstanbul Darülfünunu Edebiyat Fakültesi'nde, 1914'te Mülkiye Mektebi'nde tarih dersleri verdi. Mülkiye'deki görevi 1915'te okulun kapatılması üzerine sona erdi; 1916 Darülfünun reformuyla da kadro dışı bırakıldı.

Tarih öğretmenliğinin yanı sıra Türkçü görüşleri yaymak amacıyla birçok çalışmalar yaptı. 1908'de Türkçülüğü, bilimsel bir temele oturtmak, Türk illerini ve kavimlerini tanıtmak amacıyla kurulan Türk Derneği'nin kurucuları arasında yer aldı. 1911'de yedi sayı çıkan *Türk Derneği* adlı bir dergi yayımladı. Osmanlı Devleti'nin sürekli savaşa içinde olması ve dernek üyelerinin savaşa gitmesi çalışmaları aksattı.

Yusuf Akçura ve arkadaşları 1911'de Türk Yurdu adıyla yeni bir dernek kurdular ve aynı adla bir dergi çıkarmaya başladılar. Akçura, 1912'den sonra derginin sahipliğini ve yazı işleri müdürlüğünü üstlendi. 1912'de Türkler'in ulusal bilincini geliştirmeyi amaçlayan Türk Ocağı adlı derneğin kuruluşuna katıldı. Türk Yurdu Derneği, 1917'de Türk Ocağı'na katıldı ve *Türk Yurdu* dergisi Türk Ocağı'nın yayın organı oldu. Akçura, 1931'de Türk Ocakları'nın kapatılışına değin dergiyi yönetti.

1917 Ekim Devrimi'nden sonra Rusya I. Dünya Savaşı'ndan çekilince, tutsakların değişimi için Kızılay temsilcisi olarak Rusya'ya gitti. İstanbul'un işgalinden sonra tutuklandı. Daha sonra Anadolu'ya geçerek Kurtuluş Savaşı'na katıldı. 1922'de Dışişleri

Türkçü görüşleri yayma çalışmaları

Bakanlığı Doğu Ülkeleri Dairesi müşavirliğine getirildi. 1923'te Kars Milletvekili seçildi; ölümüne değin milletvekilliğini sürdürdü. Ankara Hukuk Mektebi ile İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde tarih dersleri verdi. 1932'de, Türk Tarih Kurumu başkanlığına getirildi. 1935'te geçirdiği bir kalp krizi sonucu İstanbul'da öldü.

Yusuf Akçura, yapıtlarında öncelikle Türk tarihi ve Türkçülük'e önem verdi. Bunun dışında Osmanlı tarihi ile Yakın Çağ Avrupa tarihiyle ilgilendi. Türkçülük konusundaki düşünceleri Harp Okulu'ndanayken gelişmeye başladı. Rusya'ya gittikten sonra Orta Asya Türkleri ile ilişki kurarak onların toplumsal yaşamlarını ve düşünce akımlarını inceledi. Osmanlı aydınlarının, Osmanlı İmparatorluğu dışındaki Türkler'le ilgili olarak yalnızca dil ve tarih konularıyla ilgilendiklerini, oysa bunun yetersiz olduğunu, çağdaş düşünce akımlarının ve bunların önderlerinin de bilinmesi gerektiğini savundu. Bu yolla Osmanlı Türkleri ile Kuzey Türkleri arasında bir duygu ve düşünce birliğinin kurulabileceğini dile getirdi. Bu görüş o dönemdeki İslamcılar ve Osmanlılar'ca destek görmedi. 1903'te Paris'te yazdığı bitirme tezinde, Jön Türkler'in Osmanlılık görüşlerinin anlamsızlığını belirterek, tek çıkar yolun Türkçülük olduğunu vurguladı.

“Üç Tarz-ı Siyaset”

Bir yıl sonra yazdığı “Üç Tarz-ı Siyaset” adlı ünlü makalesinde ise, Osmanlı Devleti'nin önünde duran üç seçeneği inceledi; bunları Osmanlılık, İslamcılık ve Türkçülük olarak adlandırdı. Osmanlılık, cins, din ve mezhep ayrımı gözetilmeksizin, Osmanlı halklarının hak ve görevler açısından eşit konuma getirilmesi ve ortak bir vatan içinde yeni bir Osmanlı ulusunun oluşturulması anlamına geliyordu. İslamcılık, dünyadaki tüm Müslümanlar'ın bir İslam birliği içinde toplanmasını öngörüyordu. Türkçülük konusunda ise Akçura, “Türk birliği ilkin Osmanlı İmparatorluğu'nda Türkler'in, Türk olmadıkları halde en çok Türkleşmiş olanların ve ulusal vicdandan yoksun olanların bilinçlendirilmesi ve Türkleştirilmesi'yle başlayacaktır. Sonra, Asya kıtasıyla Doğu Avrupa'da yayılmış olan Türkler'in birleştirilmesine geçilerek azametli bir siyasal millet meydana getirilecektir,” diyordu.

Yusuf Akçura, bu üç seçeneğin olumlu ve olumsuz yönlerine değindikten sonra, İslamcılık ve Türkçülüksiyasetlerinden hangisinin seçileceği sorusunun yanıtını Türk aydınlarına bırakıyordu.

- **YAPITLAR:** *Ulum ve Tarih*, 1906; “Üç Tarz-ı Siyaset”, 1907 (yeni harflerle 1976); *3 Haziran Vakay-i Müessifesi*, 1907 (2.bas. *Mevkufiyet Hatıraları* adıyla, 1914); *Damulla Alimcan Barudi, Tercüme-i Hali*, 2 cilt, 1907-1908; *Eski Şurâ-yı Ümmet'de Çıkan Makalelerimden*, 1913; *Türk, Cermen ve Slavların Münasebat-ı Tarihîyeleri*, 1914; *L'état Actuel et les Aspirations des Turco-Tatares Musulmans de Russie*, 1916; *Rusya Üzerine Murahhası Yusuf Akçura Bey'in Raporu*, 1919; *Şark Meselesine Dair Tarih-i Siyasi Notları*, 1920; *Muası Avrupa'da Siyasi ve İçtimai Fikirler ve Fikri Cereyanlar*, 1923; *Siyaset ve İktisat Hakkında Birkaç Hitabe ve Makale*, 1924; *Tarih-i Siyasi*, 3 Kitap, 1927-1928; *Türk Yılı*, 1928; *Zamanımızın Avrupa Siyasi Tarihi*, 3 cilt, 1929-1933; *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu ve Bu Vakıya Dair Başlıca Menbalar*, 1932; *Osmanlı Devleti'nin Dağılıma Devri*, (ö.s.) 1940.

- **KAYNAKLAR:** F. Georgeon, *Aux Origines du Nationalisme Turc: Yusuf Akçura*, 1980; M.F. Togay, *Yusuf*

Akçura, Hayatı ve Eserleri, 1941; H.Z. Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, 1966.

- **BAKINIZ:** Ahmed AĞAOĞLU, İSMAİL GASPIRALI, H.A.TURAN, ZİYA GÖKALP.

AKDAĞ, Mustafa (1913-1972)

Türk tarihçi. Osmanlı toplumunun iktisadi ve toplumsal yapısına ilişkin araştırmalar yapan ilk bilim adamlarındandır.

Yozgat, Boğazlıyan'da doğdu. Ankara'da öldü. 1940'ta Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü'nü bitirdi. Kars Lisesi tarih öğretmenliğine atandı. 1944'te Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'ne ilmi yardımcı oldu. 1945'te “Celali İsyanları'nın Başlaması” adlı teziyle doktor oldu. 1947'de üniversiteden ayrılarak Gazi Eğitim Enstitüsü'ne geçti. Bir yıl sonra da Diyarbakır Öğretmen Okulu tarih öğretmenliğine atandı. 1951'de “Celali Fetretü 1597-1603” adlı teziyle Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yakınçağ Tarihi Kürsüsü'nde doçent oldu. 1958'de aynı kürsüde profesör olan Akdağ, 1972'de üniversiteden uzaklaştırılana değin bu çalışmasını sürdürdü.

Mustafa Akdağ, 1959'da *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi* adlı çalışmasının I. cildini yayımladı. Bu kitapta, Anadolu Selçukluları'nın Moğollar karşısında bozguna uğradığı 1243 Köseadağ Savaşı'yla Osmanlılar'ın İstanbul'u aldığı 1453 arası dönemin iktisadi ve toplumsal yapısı inceleniyordu. 1963'te doktora ve doçentlik tezlerini birleştirerek *Celali İsyanları* adıyla yayımladı. Akdağ bu kitabında 1550-1605 arasında Anadolu'da başgösteren ayaklanmaları, Osmanlı Devleti'nin yönetim düzenini, toplumsal ve iktisadi durumunu incelemiştir. 1971'de yayımladığı *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*'nin II. cildinde ise 1453'ten, Kanûni Sultan Süleyman'ın oğlu Bayezid'in 1559'daki başkaldırısına değin uzanan dönemi incelemiştir. Akdağ'ın *Celali İsyanları*'nı genişleterek oluşturduğu *Türk Halkının Dirlik ve Düzen Kavgası*, ölümünden sonra basılmıştır. Ayrıca *Dil ve Tarih Coğrafya Dergisi* ve *Belleten*'de Osmanlı toprak mülkiyetini, para sistemini, halkla yöneticiler arasındaki ilişkileri, halkla aydınların kopukluğunu, dirlik ve düzenin bozulma nedenlerini inceleyen makaleleri yayımlanmıştır.

- **YAPITLAR:** *Celali İsyanları*, 1963; *Büyük Celali Karışıklıklarının Başlaması*, 1963; *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, 2 cilt, 1959, 1971; *Türk Halkının Dirlik ve Düzen Kavgası*, (ö.s.), 1974.

İstanbul Resim ve Heykel Müzesi

AKDİK, Kamil

(1862-1941)

Türk hattat. Yazılarında gösterdiği ustalık dolayısıyla Reisü'l-hattatin sanı verilmiştir.

İstanbul'da doğdu, 23 Temmuz 1941'de aynı kentte öldü. Tersane-i Amire erzak ambarı başkâtibi Hacı Süleyman Efendi'nin oğlu, ressam Şeref Akdik'in babasıdır. Zeyrek, Saliha Hatun Sıbyan Okulu'nda okudu. İlk yazı derslerini bu okulun hocası Hacı Süleyman Efendi'den aldı. Mülkiye Mektebi'ni bitirdi. 1881'de Dahiliye Nezareti'ne kâtip olarak girdi. Hattat Sami Efendi'den dört yıl hat dersi gördükten sonra yazdığı Hilve-i Saadet (Peygamber'in niteliklerini anlatan yazı) ile 1884'te nesih ve sülüs yazıdan icazetname aldı.

1894'te, Divan-ı Hümayun Mühimme Kalemî'ne atandı. Ertesi yıl namenüvisliğe (resmi yazıları yazan), 1909'da da ek görev olarak Nişan-ı Hümayun Kalemî mümeyyizliğine getirildi. Yazıdaki başarısından dolayı V. Mehmed Reşad'ın emri ile Reisü'l-hattatin sanı verildi.

Sülüs, nesih, celi, reyhanî, divanî celisi yazı türlerini büyük bir başarı ile yazdı. 1914'te açılan Medresetü'l-Hattatin'de rika, nesih ve sülüs yazı dersleri verdi. 1918'de Galatasaray Sultanisi hüsnü hat (güzel yazı) öğretmenini, 1929'da Şark Tezyini Sanatlar Okulu'nda müdür, 1936'da Güzel Sanatlar Akademisi'nde güzel yazı öğretmenini oldu. Bir süre sonra emekliye ayrıldı.

1940'ta, Prens Mehmed Ali Tevfik Paşa'nın Kahire'de yaptırdığı caminin kubbe ve kuşak yazılarını yazmak için Mısır'a gitti. Ayrıca prensin kurduğu vakıf müze için ayrılacak yazıların, levhaların seçimini ve düzenlemesini yaptı.

Hayatı boyunca yüzlerce levha, Kuran cüzü, mevlid, murakkaa (yazı albümü) yazdı. Ahmet Midhat Efendi, Hattat Sami Efendi ve Şeyh Cemaleddin Afgani gibi ünlülerin mezartaşı yazıtları onun elinden çıktı. Yazdığı ve özenle topladığı özel hat koleksiyonunu ve reislik icazetnamesini sağlığında Topkapı Sarayı Müzesi'ne bağışlamıştır.

AKDİK, Şeref

(1899-1972)

Türk ressam. Resim sanatının geleneksel işçiliği çerçevesinde doğa görünümlerine bağlı kaldığı için "gerçekçiler" arasında anılmıştır.

12 Mayıs 1899'da İstanbul'da Fatih'te doğdu. 20 Haziran 1972'de aynı kentte öldü. Hattat Kamil Akdik'in oğludur. Fatih Merkez Rüstiyesi'nden sonra girdiği Sanayi-i Nefise Mektebini 1924'te bitirdi. Burs kazanarak gittiği Paris'te Julian Akademisi'nde Paul-Albert Laurens atölyesine devam etti. 1928'de yurda döndükten sonra Gazi Eğitim Enstitüsü ve Haydarpaşa Lisesi'nde, daha sonra da İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi'nde resim dersi verdi. Kendi adını taşıyan atölyede emekli oluncaya kadar çalıştı. Devlet Resim ve Heykel Sergileri'ne katıldı. 7. Devlet Resim ve Heykel Sergisi'nde birincilik ödülü aldı. 1939'da New Jersey'de bir kişisel sergi düzenledi. ABD'de San Francisco kentinde otuz dokuz ülkenin sanatçısı arasında *Pazardan Dönüş* adlı yapıtıyla madalya kazandı. Aynı zamanda iyi bir hattat olan Akdik Güzel Sanatlar Birliği üyesi ve Müstakil Ressam ve Heykeltıraşlar Birliği kurucularındandır.

Resim sanatının her türünde eserler vermiştir. "Gerçekçi bir empresyonizm yapmak istiyorum," diyen Akdik, yarı empresyonist tavrını yaşamı boyunca sürdürmüştür. Manzaralarında empresyonizmin etkileri sezilirse de, portre ve figürlerinde akademik kurallara bağlı, yoruma yanaşmayan, nesneleri oldukları gibi aktaran bir ressamdır. Ölçülü ve klasik bir desen anlayışı vardır.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Hattat Kamil Akdik'in Portresi* (Ankara Resim ve Heykel Müzesi); *Pazardan Dönüş* (San Francisco Müzesi); *Çocuk Portresi*; *Aynanın Önünde Köpekli Kadın*, *Halk Mektepleri*; *Atatürk Telgraf Başında* (İstanbul Resim ve Heykel Müzesi).

AKDİLEK, Ferruh Doğan

Bak. FERRUH DOĞAN.

AKENATEN

(İÖ 14.yy)

Mısır firavunu. Tektanrıcılığın başlangıcı sayılan dini reformlar yapmıştır.

Doğum ve ölüm tarihleri bilinmemektedir. III. Amenotep'in (III. Amenofis) oğludur. İÖ 1379'da taç giydi, İÖ 1362'ye değin hükümdarlık yaptığı sanılmaktadır. Hükümdarlığının ilk yıllarında aile adını kullanarak IV. Amenotep (IV. Amenofis) olarak anıldı, IV. Amenotep yaklaşık iki yüzyıldan beri hüküm süren 18. hanedan (İÖ 1567-1320) döneminin firavunudur. Bu dönemde Filistin, Fenike ve Sudan'ı

da egemenliği altına alan Mısır'ın imparatorluk olması kültürel değişimlere yol açtı. Mısır tanrılarının etkisi öteki bölgelere de yayıldı. Mısır'ın en önemli tanrıları Amon ve Re birleştirilerek Amon-Re ya da Amon-Re-Harakte olarak anılmaya başlandı.

IV.Amenotep, firavun olduktan sonra Teb Tanrısı Amon ve Güneş Tanrısı Re-Harakte'ye inancını sürdürdü. Teb kenti yakınında yaptırdığı ilk tapınaklar geleneksel mimarinin özelliklerini taşıyordu. Dev taş blokların kullanıldığı bu mimari biçim, Re-Harakte'ye gösterdiği saygıyı anlatıyordu. Ama kısa bir süre sonra Amon rahipleriyle anlaşmazlığa düşerek, tapınağın yapımını durdurdu ve yeni Güneş Tanrısı için bir tapınak yaptırmaya başladı. Güneş yuvarlağıyla simgelenen yeni tanrının adı Aton'du. Tarihi bulgulara göre, güneş yuvarlağına tapınma IV.Tutmosis'in hükümdarlığı döneminde de (İÖ 1425-1417) vardı. Aton, hiçbir zaman insan ya da hayvan biçimine bürünmemişti, ama güneşin ışınları insan ellerinde toplanıyor, güneşin ısı, ışık ve yaşam veren niteliğini simgeliyordu. Aton'a, tapınağın gizliliği içinde değil, güneşin ısıttığı açık alanda tapınılıyordu. Teb yakınında, Karnak'ta yeni tapınaklar yapıldı. Dev taş blokların kullanıldığı gösterişli tapınakların yerini ince yapılar aldı. Sanatta yaratıcılığa verilen önem, çizgilerde karikatüre yaklaşan bir özellik ortaya çıkardı ve sanatta sonsuzluğun durağanlığından canlılığın anlatımına geçildi. Resimlerde kral, karısını öperken ya da yemek yerken gösterilmeye başlandı. Yıllardır yöreyi yöneten aileler Amon Tanrısı'nın etkisi altındaydı. IV.Amenofis, bu geleneği kırmak için, hükümdarlığının altıncı yılında adını değiştirerek Akenaten adını aldı. Aton'a hizmet eden anlamına gelen bu adla yeni din resmiyet kazanmış oluyordu. Başkenti Nil ırmağının doğusunda, Teb kentinin 300 km uzağında bugün Amarna olarak bilinen bölgeye taşıdı ve kurmaya başladığı yeni kente Aketaton (Aton'un etki gücünün bölgesi) adını verdi. Kenti çekici kılmak için çaba harcadı. Aton diniyle birlikte gelişen yeni soylu kesimin villalarının duvarları, yeni gelişen sanat doğrultusunda resimleniyordu.

Aton dini ve tektanrılık

Aton dini tam olarak anlaşılamamıştır. Ama birçok yerde öteki tanrıların adından söz edilmesi ve bazen de "tüm tanrılar" demekten vazgeçilmesi, bir taş lahitte Nefertiti'nin figürünün koruyucu tanrıların yerini alması, Akenaten ve Nefertiti'nin sadece Aton'a tapması, tek tanrıçılığa en çok yaklaşan din olarak kabul edilmesine yol açmıştır. Akenaten'in Aton'a yazdığı bir ilahide *İncil*'in 104. ilahisiyle belirgin benzerlikler olduğu saptanmıştır. Aton dini ahlaki yapıtları olmayan, yalnızca yaşam ve sıcaklık için güneşe saygıyı borç bilen bir dindi.

Akenaten, kendini büyük ölçüde din ve kültürün gelişmesine verdiği için, imparatorluğun yönetimiyle yeterince ilgilenmedi. Ordu ve donanmanın güçsüzleşmesinin de etkisiyle dış ticaret azaldı. Vergi memurları yolsuzluğa başladı. Suriye ve Filistin'deki yüksek düzeyli memurlar ve ordu komutanları denetimsiz bırakıldı. Vasal prenslerin Mısır'la ticaret yapma istekleri gözönüne alınmadı. Durumdan hoşnut olmayan din adamları ve memurlar orduyla birleşerek yeni dine güveni sarsmak için kampanyaya giriştiler. Amarna Tabletleri, bazı toprakların Mısır'ın elinden çıktığı ve imparatorluğun dağılmaya başladığından söz eder.

ğından söz eder.

Ölümünden sonra yerine birinci üvey oğlu Semekare, daha sonra da ikinci oğlu Tutankaton geçti. Tutankaton, adının sonundan Aton'u kaldırarak Tutankamen olarak değiştirmeye zorlandı. Böylece Aton Tanrısı terkedilerek Amon yeniden öne çıkarılıyordu. Başkent de eskiden olduğu gibi Teb kentine taşındı. Ölümünden sonra Akenaten'in anısı unutuldu ve adı anıtlardan kazındı.

• **KAYNAKLAR:** C. Aldred, *Akhenaten, Pharaoh of Egypt : A New Study*, 1968; J.D.S.Pendlebury, *Tell el-Amarna*, 1935.

• **BAKINIZ:** AMENOFİS III.

AKGÜN, Nahit Ulvi (1918)

Türk şair. Yalın bir dille yazdığı şiirlerinde kent insanlarının günlük kaygılarını dile getirmiştir.

Milas'ta doğdu. Bir memur ailesinin oğludur. İzmir İkinci Erkek Lisesi'ni ve İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'nü bitirdi. M.E.B. kitaplıklarında çalıştı. Çeşitli liselerde felsefe ve psikoloji dersleri okuttu. İzmir Radyosu'nda *Şiir Saati* programını sundu. 1953'te sesli şiir sergisi açtı. Karşıyaka Genel Kütüphanesi'ni kurdu. 1966'da yayımlanan *Evren Türküsü* adlı kitabıyla 1967 Türk Dil Kurumu Şiir Ödülü'nü kazandı.

İlk şiiri, 1936 yılında *Akın* gazetesinde yayımlandı. Hece vezni kalıplarını kullandığı bu romantik aşk şiirlerinde Necip Fazıl ve Faruk Nafiz etkisi görülür. Bunu izleyen yıllarda yeni arayışlara yöneldi. Serbest nazımla yazmaya başladı. Kent insanının günlük yaşam karşısındaki durumunu konu edindi. Şiirlerini *Servet-i Fünûn/Uyanış*, *Kovan*, *Fikirler*, *Kaynak*, *Yeditepe*, *Yücel*, *Varlık*, *Değirmen* ve *Türk Dili* dergilerinde yayımladı. Son yapıtlarında doğa ve insanın doğayla ilişkisine ağırlık verdi. Yalın bir Türkçe'yle yazdığı şiirlerini 1937-1971 arasında dokuz kitapta topladı.

• **YAPITLAR** (başlıca): *Üç Gönül* (M. Serpin, K. Çatıkkaş ile), 1937; *Leyla*, 1937; *Irgat*, 1942; *Sebeş* (M. Serpin ile), 1945; *Birisi*, 1955; *Karanlıkta Bir Ağaç*, 1960; *Evren Türküsü*, 1966; *Ağaçlar Uyanınca*, 1971; *Eksilen Gökyüzü*, 1980.

AKI, Niyazi (1913)

Türk yazar, araştırmacı. Edebiyat ve tiyatro alanında incelemeler yapmıştır.

Yugoslavya'da, Kayalar'da doğdu. 1930'da İstanbul Erkek Öğretmen Okulu'nu bitirdi. Bir süre

ilkokul öğretmenliği yaptı. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Fransız Dili ve Edebiyatı Bölümü'ne girdi. 1940'ta mezun oldu. Liselerde öğretmenlik, yüksek okullarda okutmanlık yaptı. 1956'da İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde doktorasını tamamladı. 1961'de Erzurum Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ne öğretim üyesi olarak atandı. Yeni Türk Edebiyatı konusunda ders veren Akı, 1964'te doçent, 1970'te profesör oldu. 1975'te emekliye ayrıldı.

Niyazi Akı, Ankara Halkevi'nin yayın organı olan *Ülkü* dergisindeki yazılarıyla tanındı. *Yeni İstanbul* gazetesinde ve *İstanbul* dergisinde öyküler yayımladı. Doktora tezi, 1960'ta *Yakup Kadri Karaosmanoğlu* adlı monografik inceleme olarak basıldı. Romancının yaşamını ve yapıtını değerlendiren bu çalışmasından sonra tiyatro tarihi konusunda incelemeler yaptı. 19. ve 20. yy Türk tiyatrosu üstüne iki kitap yayımladı.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Yakup Kadri Karaosmanoğlu*, 1960; *XIX. Yüzyıl Türk Tiyatrosu Tarihi*, 1963; *Çağdaş Türk Tiyatrosuna Toplu Bakış*, 1968; *Hikâyet-i İbdâi Yeniçeriyân*; *Bâ Bereket-i Pir-i Bektaşiyân*; *Şeyh Hacı Bektaş Veli-i Müsliman*, 1969.

AKIN, Bedii Faik

(1921)

Türk gazeteci. Çeşitli gazetelerdeki fıkra yazarlığının yanı sıra sanatla da ilgilenmiştir.

Bandırma'da doğdu. 1940'ta Kabataş Lisesi'ni bitirdi. 1944'te tıp öğrenimini yarıda bırakarak tütün ticaretine atıldı. 1945'te *Tasvir* gazetesinde fıkra yazarlığına başladı. *Tan*, *Milliyet*, *Yeni İstanbul*, *Ulus* ve *Dünya*'da yazdığı fıkralarla gazeteciliği sürdürdü. Demokrat Parti iktidarına karşı giriştiği sert muhalefet nedeniyle 1954'te tutuklandı. 1960'ta Tahkikat Komisyonu'na sorguya çekildi. *Dünya* gazetesindeki yazarlığını sürdürdü. 1965 sonrasında Adalet Partisi'nin çizgisini izlemeye başladı. 1976'da bir süre *Son Havadis* gazetesine geçti. 1977'de *Dünya* gazetesinin sahibi ve başyazarı oldu. Daha sonra *Dünya* gazetesini devrederek *Tercüman* ve *Hürriyet* gazetelerinde fıkra yazarlığı yaptı.

Gazeteciliğin yanı sıra sanatla da ilgilenen Bedii Faik *Yabancı* ve *Pablo'nun Gülüğü* adlı iki roman yazdı. 1953'te *Dünya* gazetesinin sanat ekinde şiirleri de yayımlandı.

- **YAPITLAR:** *Fıkra: Efendime Söyliyeyim*, 1953; *Rüzgâr Eken*, 1969. **Roman:** *Yabancı*, 1954; *Pablo'nun Gülüğü*, 1972. **Gezi:** *Sam Amca'nın Evinde*, 1954; *Bir Garip Ada*, 1958; *Rusya'dan*, 1968. **Anı, Röportaj:** *O Biçim*, 1958, *İhtilalciler Arasında Bir Gazeteci*, 1967.

AKIN, Gülten

(1933)

Türk şair. Yenilikçi bir anlayışla Anadolu söylencelerinden, halk şiirinden kaynaklanan ürünler vermiştir.

Yozgat'ta doğdu. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni bitirdi. 1959'dan 1973'e değin eşinin görevi nedeniyle çeşitli Anadolu ilçelerinde yaşadı, avukatlık ve yardımcı öğretmenlik yaptı. Ankara'da TDK'da çalıştı. 1955 Varlık Şiir Ödülü'nü Teoman Karahun ile paylaştı. *Sığda* adlı kitabıyla TDK 1965 Şiir Ödülü'nü, *Ağutlar ve Türküler*'le 1977 Yeditepe Şiir Ödülü'nü kazandı.

Akın şiirlerini 1951'den başlayarak dönemin çeşitli dergilerinde yayımladı. İlk üç kitabı; *Rüzgâr Saati*, *Kestim Kara Saçlarımı* ve *Sığda*'da odağı bireysel olan bir yaşamın aşk, ayrılık, yalnızlık gibi görünümünü işledi. 1971'de yayımlanan *Kırmızı Karanfil* Akın'ın şiir serüveninde bir dönemeçtir. İlk şiirlerindeki "ben" nitelik değiştirip coşku, sevgi ve insanların ezilmelerinden kaynaklanan acılarla bezenirdi. Şair daha sonra çağdaş destan yaratımına yöneldi.

Bu alandaki çalışmaları Ulusal Kurtuluş Savaşı'nı ele alan *Maraş'ın ve Ökkeş'in Destanı*'ndan başlayarak, Türk halkının tarihten gelen yaşamını güncelle bağlayan *Seyran Destanı* ile sürdü. Şiirlerinde Anadolu söylencelerine yaslanan bir deyiş geliştirdi. Halk şiirinin doğduğu kaynaklara yenilikçi bir anlayışla yaklaşmaya çalıştı. Destan türü çalışmaları sürmektedir.

- **YAPITLAR:** *Rüzgâr Saati*, 1956; *Kestim Kara Saçlarımı*, 1960; *Sığda* 1964; *Kırmızı Karanfil*, 1971; *Maraş'ın ve Ökkeş'in Destanı*, 1972; *Ağutlar ve Türküler*, 1976; *Seyran Destanı*, 1979; *Seyran*, 1982.

AKINCI, Gündüz

(1914-1980)

Türk yazar, araştırmacı. Türk edebiyatı alanında özgün incelemeler yapmıştır.

Çoruh'ta doğdu. İlkokulu Artvin'de okudu. 1913'te İstanbul Erkek Lisesi orta kısmını, 1934'te Bursa Lisesi'ni, 1938'de Yüksek Öğretmen Okulu Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü bitirdi. Antalya ve Afyon liselerinde edebiyat öğretmenliği yaptıktan sonra, 1944'te Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'ne Yeni Türk Edebiyatı asistanı oldu. 1950'de doktorasını verdi. 1955'te doçent, 1962'de profesör oldu. 1957-1960 yılları arasında Türk Dil Kurumu Yayın Kolu başkanlığında bulundu. 1963-1964'te Erzurum Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi dekanlığı yaptı. 1975'te Fırat Üniversitesi Edebiyat Fakültesi dekanlığına getirildi. 4 Aralık 1980'de öldü.

Akinci'nin, 1936'da *Zaman* gazetesinde yayımlanan ilk incelemesi Namık Kemal üzerinedir. 1956-

1958 arasında *Arayış* dergisinde eleştiri ve inceleme yazılarının yanı sıra şiirleri de basıldı. Doktora çalışması olan *Abdülhak Hâmit Tarhan* monografisi ile 1955 Türk Dil Kurumu Bilim Armağanı'nı kazandı. 1950'lerde Türk Edebiyatında ağırlık kazanmaya başlayan köy romancılığı üstüne yaptığı bir inceleme, 1961'de yayımlandı. Türk Romanında Köye Doğru adlı kitap, bu alanda yapılmış ilk toplu çalışmadır.

Akıncı, düşünür ve ahlakçı Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın biyografisini yazdı. Şinasi'yi, Tanzimat döneminin genel çerçevesi içerisinde değerlendiren bir incelemesi ve *Türk-Fransız Kültür İlişkileri* adlı bir çalışması da vardır.

- **YAPITLAR:** *Abdülhak Hâmit Tarhan*, 1954; *Erzurumlu İbrahim Hakkı Efendi*, 1960; *Türk Romanında Köye Doğru*, 1961; *Batıya Yönelirken Şinasi*, 1962; *Türk-Fransız Kültür İlişkileri*, 1973.

AKINCIOĞLU, Muharrem Niyazi (1919-1979)

Türk şair. 1940 kuşağının toplumcu şiir akımı içinde yöresel söyleyişleri ve geleneksel edayı birleştirilmesiyle önem kazanmıştır.

Kabalcılık:
Harflerin
gizemi

Kırklareli'nin Pınarhisar İlçesi Kurudere köyünde doğdu. Bir öğretmen ailesinin oğluydu. Ortaöğrenimini Edirne ve Bursa'da tamamladı. 1943'te İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni bitirdi. Kırklareli'ne yerleşip avukatlığa başladı. 4 Nisan 1953'te tutuklandı. Köy Enstitüsü kökenli öğretmenleri kapsayan bir "gizli dernek kurma" davasında yargılandı ve yirmi ay hapis yattıktan sonra 11 Aralık 1954'te beraat etti. 1957'de Hürriyet Partisi'ne, 1960'tan sonra Yeni Türkiye Partisi'ne yakınlık gösterdi. 1 Şubat 1979'da Kırklareli'nde öldü.

Akıncıoğlu ilk şiirlerini lise öğrencisiyken yazdı. Edirne, Kırklareli ve Bursa'da yazdığı bu şiirler edebiyat öğretmeni Orhan Şaik Gökyay'ın etkisinde, hece ölçüsüyle yazılmış ve Türkçülük, gurbet, aşk ve doğa konularını ele alan ilk gençlik yapıtlarıdır. Bu şiirlerini 1938 yılında *Haykırışlar* adlı kitabında topladı. Bu yıldan sonra İstanbul'da sürdürdüğü üniversite öğreniminin de etkisiyle Akıncıoğlu'nun dünya görüşü ve şiirlerinde belirgin bir değişim başladı. Halk şiiri geleneğinden yararlanarak oluşturduğu şiir diliyle, toplumcu eğilimdeki konuları ele aldığı şiirlerini 1941-1959 yılları arasında *Ses*, *Yeni Edebiyat*, *Yürüyüş*, *Seçilmiş Hikâyeler Dergisi* gibi dergilerde yayımladı. Kimi şiirlerini Eflatun Cüneyt takma adıyla yayımlayan Akıncıoğlu'nun şiirleri, 1959'dan sonra uzun süre dergilerde görünmedi. Şiirlerini on sekiz yıl sonra, 1977'de *Türkiye Yazıları* dergisinde yeniden yayımladı. Yeni tutumuyla yazdığı şiirleri kitaplaştırmak istediye de bunu gerçekleştiremedi.

- **YAPITLAR** (başlıca): *Haykırışlar*, 1938.

AKİBA ben YASEF (40-135)

Yahudi tanrıbilimci. Kabalacılık'ın kurucusudur.

Filistin'de doğdu. Yaşamı konusunda kesin bilgi olmadığı gibi kaynaklar da birbirini tutmamaktadır. Ölümünden kısa bir süre sonra halk masallarının kahramanı olmuştur. Kimi söylentilere göre eğitimine orta yaşta başlanmış, hocasının kızı olan karısı Raşel 12 yıl süren eğitimi boyunca ona her bakımdan yardımcı olmuştur.

Tel Aviv'in yakınında Bene Berag'da kurduğu okulla kendinden sonra gelen bilginlere öncülük etti. Bilim çalışmaları yanında dönemin olaylarına da ilgi duyarak arkadaşlarıyla Roma'ya gitti; suçlu sayılan Yahudiler'e yapılacak işkenceleri engellemek için yollar aradı. Daha sonra Romalılar'a karşı savaşan dindaşlarına yardım toplamak için Anadolu ve Mısır'a gitti. Yandaşları yenilince korkunç işkencelerle öldürüldü.

Akiba, felsefeye Tevrat'ı, İbrani inançlarını yorumlayarak girdi. Düşüncesinin temelini evrenin yaratılışı, Tanrı'nın "ışık"ı ve harflerin gizemi oluşturur. Derin etkisi altında kaldığı öğretmeni Nahûm'un Tevrat'a uyguladığı yorumlama yönetimini geliştirdi; felsefe sorunlarının çözümünde kullandı.

Akiba'ya göre Tanrı yaratıcı, yüce, önsüz-son-suz bir güçtür. Evreni ve onu dolduran bütün varlık türlerini kendi özünde biçimlenen bir taslağa göre yaratmıştır. Evren ile İbrani dilinin yirmi iki harfi Tanrı'nın "ışık"ında, en yüksek aşamada, dorukta vardı. Tanrı bunları, belli aşamalara göre görünüş alanına çıkarak varlık biçimine dönüştürdü. Bu yaratma eyleminin başlangıcında, İbrani dilinin yirmi iki harfi, tek tek Tanrı katına çıkarak, "oluş" olayının kendisiyle başlamasını diledi. Tanrı yirmi iki harfin dileklerini dinledikten sonra "yaratma" eylemini "mutluluk", "mutlu kılmak" sözcüğünün baş harfi olan "Beth" ile başlattı. Böylece yaratma eylemiyle mutluluk, mutlu kılmak sözcükleri özdeş oldu. Yaratmak mutluluktur, onun özünde kötülük, kötü diye yorumlanabilecek bir durum yoktur.

Harfler, içerdikleri gizli anlamlarla varlık türlerinin özünü, gerçeğini dile getirir. Bir kimsenin tanrısal gerçeği, varlığın yaratılışın anlamını kavrayabilmesi için harflerin özünde saklı gizemi bulması, bilmesi gerekir.

Akiba'nın, yaşadığı dönemde olduğu gibi, ölümünden sonra da etkisi sürmüş ve çok geniş bir alana yayılmıştır. Harflerin gizemlerini yorumlamaya dayanan, kabala adı verilen öğretisi kısa sürede bir düşünce akımına, inanç çıkırına dönüşmüştür. Özellikle, İslam ülkelerinde hızla yayılan, harflerin yorumundan kaynaklanan Hurûfilik, kabaladan etkilenmiştir. Günümüze kalan yapıtlarına sayısız yorum ve açıklamalar eklenerek geliştirilmiş ve genişletilmiştir.

- **YAPITLAR:** *Sepher Tetzirah*, ("Yaratma Kitabı") (yazma); *Othioth Schel Rabi Akiba*, ("Rabi Akiba'nın Mektupları"), 1559.

- **BAKINIZ:** FAZLULLAH [Hurufi].

Özel koşullarla abone olmak isteyen okurlarımıza:

Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi her hafta pazartesi günleri yayımlanacak ve 100 haftada tamamlanacaktır. Ansiklopedinin 10 cilt ve 6400 sayfa olacaktır. Anadolu Yayıncılık, 31 Aralık 1983 tarihine kadar abone olacak okurlara, aşağıdaki iki seçeneği, özel indirimli abone koşullarını sunmaktadır:

1. Seçenek

Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi'ne tek taksitle abone olmak isteyenler,

36.500 TL.	yerine
12.500 TL.	indirimle
24.000 TL.	ödeyeceklerdir.

31 Aralık 1983 tarihine kadar aşağıdaki posta çeki ve banka hesaplarından birine 24.000 TL. yatıranlara her cilt, tamamlandıkça, taahhütlü posta ile gönderilecektir. Abone ücretine tüm masraflar dahildir.

2. Seçenek

Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi'ne iki taksitle abone olmak isteyenler,

36.500 TL.	yerine
8.500 TL.	indirimle
28.000 TL.	ödeyeceklerdir.

Aşağıdaki posta çeki ve banka hesaplarından birine ilk taksit olan 14.000 TL.'nı 31 Aralık 1983 tarihine kadar, ikinci taksit olan 14.000 TL.'nı ise 30 Haziran 1984 tarihine kadar ödeyeceklerdir. Bu abonelerimize de her cilt, tamamlandıkça, taahhütlü posta ile gönderilecektir. Abone ücretine tüm masraflar dahildir.

31 Aralık 1983 tarihinden sonra abone kabul edilmeyecektir.

Tam ve açık adresinizi yazmayı unutmayın.

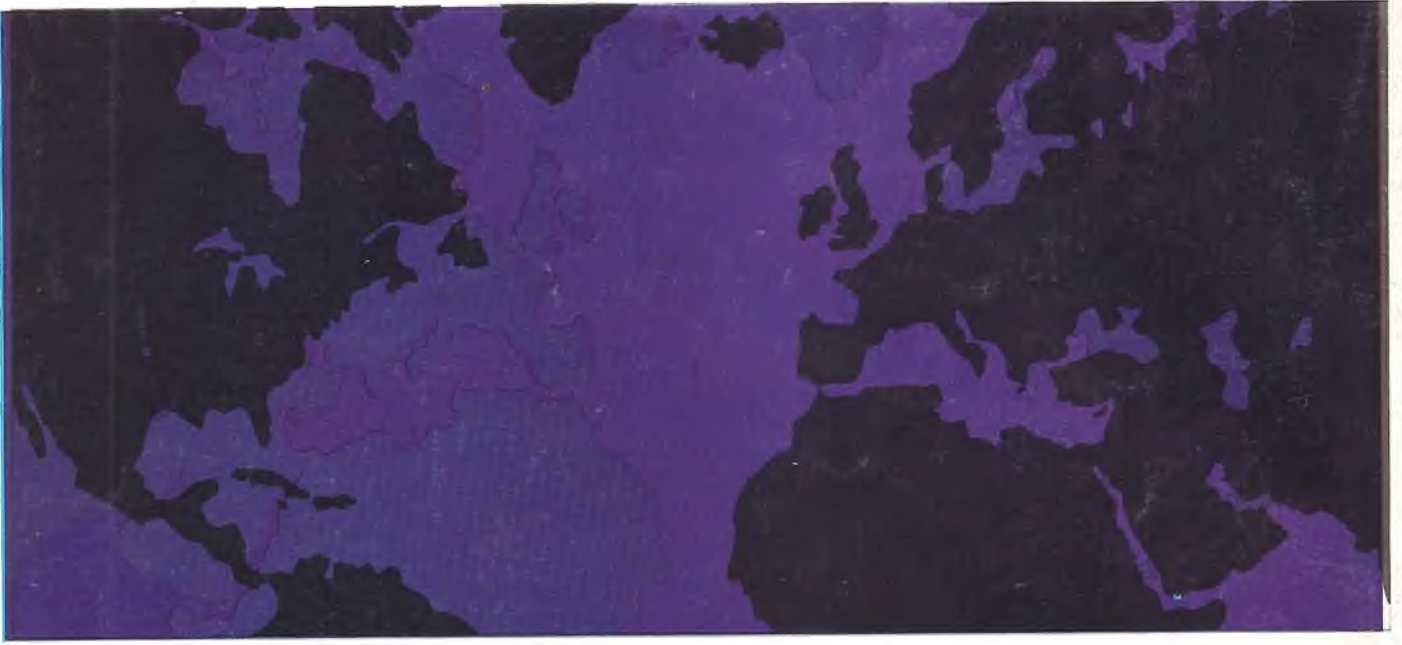
Okurlarımıza saygıyla duyurulur.

 ANADOLU YAYINCILIK

YADA A.Ş. Posta Çeki No: 13455

YADA A.Ş. Yapı Kredi Bankası Çemberlitaş Şb. Hesap No: 2335-9

YADA A.Ş. Doktor Şevki Bey Sok. No: 6 Divanyolu-Istanbul Tel: 520 74 72

3 Kıtada 603 Yapı Kredi Yapı Kredi Büyük Bankadır.

Ülkemizde tam 50 banka var...
Hizmet için yarışıyorlar...
Genç bankalar, yabancı bankalar,
eski, köklü bankalar var...
Bir bankanın çok sayıda şubeye
sahip olması, çok sayıda elemanla
çalışması, o bankanın gücünü
gösteriyor...Sevgiyi, güveni ve
gereksinmeyi ifade ediyor.
Başarısı kanıtlanmış bir bankanın
fazla şube ve fazla elemanla
hizmet verebilmesi ise daha kolay
oluyor.

Hele bu banka 1944 yılından beri,
bankayı, kişinin yanı başına kadar
götürmeyi ilke edinmişse...
Türkiye'de semt şubeleri açan ilk
banka ise...
Ülkemize çağdaş banka mimarisini
getirerek bir çıkır açmışa...

Diğer bankalara bu özellikleriyle de
örnek olmuşsa...
Yurdun her ilinde mutlaka şubeleri
varsa...
Yurt dışına da taşabilmişse...
Avrupa'da, Amerika'da ve Asya'da;
3 kıtada birden hizmet veriyorsa...
Ortadoğu'nun para merkezi
Bahreyn'de şube açan ilk Türk
bankası ise...
Çalışanları, konularında birer
uzmansa...

Hele bu banka, çoğunluğu kendi
malı olan şube binaları ve diğer
gayrimenkulleriyle üstün ekonomik
bir güç ise...
Hele bu banka Yapı Kredi ise...

Bugün 3 kıtada tam 603 Yapı
Kredi ve 9253 Yapı Kredi'li var.
Halkın sevgi ve güvenini kazanmış

büyük bankalar, büyük hizmetler
vermekle yükümlüdür.
Yapı Kredi kurulduğu günden bu
güne her dönemde büyük ve öncü
hizmetler vermiştir.
Günümüzün en büyük hizmeti
Tele-İşlem'dir.
Tele-İşlem elektronik bankacılığın
Türkiye'deki adıdır.
Ve Türkiye'de yalnız Yapı Kredi'de
Tele-İşlem uygulanır.

**Artık diğer büyük bankaların da
yurdun her ilinde semt
şubeleri var...
Yapı Kredi bundan mutluluk
duymaktadır.
Tele-İşlem'e geçtikleri zaman da
aynı mutluluğu duyacaktır.
Yapı Kredi'nin örnek alınması
son derece doğaldır.**

Yapı Kredi'li olmak büyük kazançtır.

YAPI KREDİ

"hizmette sınır yoktur"

Resim 14
AHMET PAŞA (ŞEKER)- Ağaçlık, (İstanbul Resim ve Heykel Müzesi)

Resim 15
AHMET PAŞA (ŞEKER)- Çiçekler, (Sakıp Sabancı koleksiyonu)

Resim 24

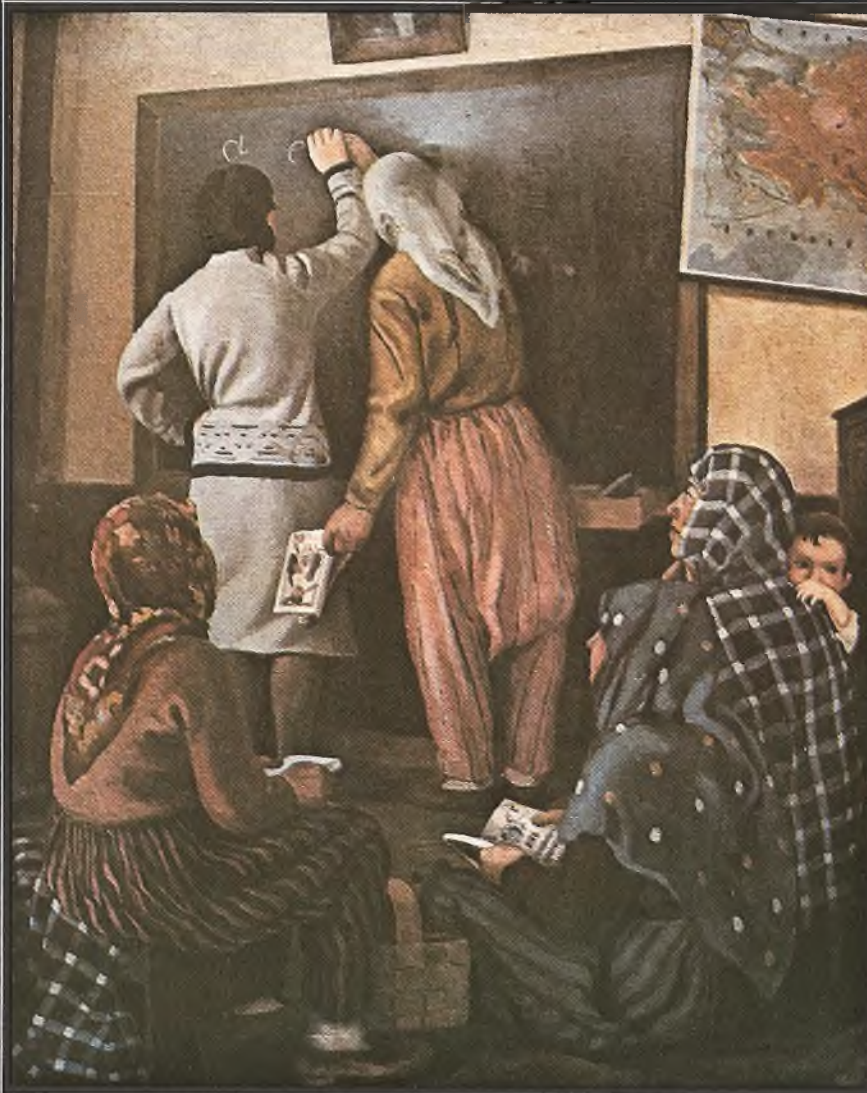
KAMİL AKDİK- Bir hat örneği, (İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi)

Resim 25-26
AILEY- İstanbul'daki bir gösterisinden, (Ara Güler'den)

Resim 16
AHMET PAŞA (ŞEKER)- Geyik, (İstanbul Resim ve Heykel Müzesi)

Resim 22
ŞEREF AKDİK- Halk Mektepleri, (İstanbul Resim ve Heykel Müzesi, 150X180)

Resim 23
ŞEREF AKDİK- Bağ Bozumu

Resim 17
AHMED III- Silsilename'den, (Levni'nin Ahmed III ve
oğlunu gösteren bir minyatürü)

Resim 18-19
Lâle Devri eğlencelerini anlatan Surname-i Vehbi'de
Levni'den iki minyatür, (İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi, 30,5X20)

Resim 20
AKBULUT- Beyazıt eski İmaret Binası, (İstanbul Resim ve Heykel Müzesi, 65X90)

Resim 21
AKBULUT- Sultanahmet Camii, (İstanbul Resim ve Heykel Müzesi, 123X150)